

Samfundet for Dansk Genealogi og Personalhistorie

Dette værk er downloadet fra

Samfundet for Dansk Genealogi og Personalhistorie

www.genealogi.dk

Bemærk, at hjemmesiden indeholder værker, som er omfattet af ophavsret. For ældre værker, hvor ophavsretten er udløbet, kan PDF-filen frit downloades og anvendes.

For værker, som er omfattet af ophavsret, er det vigtigt at være opmærksom på, at PDF-filen kun må benyttes til rent personligt brug. Distribution og publicering af PDF-filen er ulovlig.

PERSONALHISTORISK TIDSSKRIFT

98. ÅRGANG . 16. RÆKKE . 6. BINDS FØRSTE HALVBIND

UDGIVET AF
SAMFUNDET FOR DANSK GENEALOGI
OG PERSONALHISTORIE

1978

INDHOLD

<i>Fhv. landsarkivar, dr. phil. Harald Jørgensen:</i>	
Retsbetjentarkivernes betydning for den personalhistoriske forskning	1
<i>Regnskab for Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie for året 1977</i>	18
<i>Pastor Elith Olesen:</i>	
3 Brødre Scheel og deres nærmeste efterslægt. Første del	19
<i>Arkivar Margit Mogensen:</i>	
Det danske landsbysamfund ca. 1660-1870. Social og økonomisk struktur . .	81
<i>Små meddelelser og spørgsmål</i>	101
Personnummerering i anetavler (K. Albertsen). En balscene (H. Bernhoft). Christian Birchs stambog 1779-86 (Vello Helk). Godsforvalter Nicolai Clausen d. Ældres hustru Catharina Clausen f. Steenbech, Trøjborg (F. S. Grove-Ste- phensen).	
Spørgsmål: Kroymann (Georg Jürgensen). George Fleming Holdt (Steen v. Euler-Chelpin)	
<i>Orientering: Nyt tidsskrift for slægtshistorikere</i>	110
<i>Anmeldelser:</i>	
Gotisk skrift. Læsestykker samlet af Georg Simon (Wolf Møller)	112
Foreløbige arkivregistraturer udg. af Landsarkivet for Sjælland: Københavnske politi- og domsmyndigheder IV: Skifte- og overformynderiarkivalier (Jørgen Peder Clausager)	113
Landstings- og kommissionsdomstolsarkivalier (Jørgen Peder Clausager)	114
Gerhard Kraack: Die Flensburger Geburtsbriefe (Vello Helk)	116
Harald Jørgensen: I rigsarkivets tjeneste. Nogle erindringsblade fra årene 1934-62 (E. Snorrason)	116
Kristian Carøe: Den danske lægestand 1479-1900, og andre reprotryk (Hans H. Worsøe)	117
Birthe Børgesen: Grosserer Skjold C. G. E. Børgesen og dr. phil. Frederik C. E. Børgesens slægt (Hans H. Worsøe)	118
Generalforsamling 1978	120

PERSONALHISTORISK TIDSSKRIFT

udgives af SAMFUNDET FOR DANSK GENEALOGI OG PERSONALHISTORIE og redigeres af samfundets skriftudvalg ved sekretæren, arkivar cand. mag. Hans H. Worsøe, til hvem manuskripter bedes indsendt.

Abonnement kan kun tegnes ved indmeldelse. Foreninger og biblioteker kan optages som medlemmer. Indmeldelse sker ved henvendelse til sekretæren.

Medlemmer, der ønsker oplysning eller vejledning i genealogisk og personalhistoriske spørgsmål, kan henvende sig til OPLYSNINGSTJENESTEN, der efter evne og muligheder under hensyntagen til spørgsmålenes art enten besvarer disse direkte eller indrykker dem i Hvem forsker Hvad eller tidsskriftet, når pladsen tillader det. Spørgsmål indsendes til redaktøren.

Redaktionens adresse: Arkivar Hans H. Worsøe, Stenshøj 12, Bruunshåb, 8800 Viborg.

PERSONALHISTORISK
TIDSSKRIFT

98. ÅRGANG
16. RÆKKE 6. BIND
1978

REDIGERET AF SAMFUNDETS SKRIFTUDVALG
VED
HANS H. WORSØE

Nørhaven Bogtrykkeri a/s, Viborg

INDHOLD

Retsbetjentarkivernes betydning for den personalhistoriske forskning. Af landsarkivar dr. phil. <i>Harald Jørgensen</i>	1
Regnskab for Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie for året 1977	18
3 Brødre Scheel og deres nærmeste efterslægt I. Ved pastor <i>Elith Olesen</i> (fortsættes nedenfor)	19
Det danske landsbysamfund ca. 1660-1870. Social og økonomisk struktur. Af arkivar, cand. mag. <i>Margit Mogensen</i>	81
Små meddelelser og spørgsmål: Personnummerering i anetavler (<i>K. Albertsen</i>). En balscene (<i>H. Bernhoft</i>). Christian Birchs stambog 1779-86 (<i>Vello Helk</i>). Godsforvalter Nicolai Clausen d. Ældres hustru Catharina Clausen f. Steenbech, Trøjborg (<i>F. S. Grove-Stephensen</i>). Spørgsmål: Kroymann (<i>Georg Jürgensen</i>). George Fleming Holdt (<i>Steen v. Euler-Chelpin</i>)	101
Orientering: Nyt tidsskrift for slægtshistorikere	110
Anmeldelser	112
Generalforsamling 1978	120
Hvorledes kan man følge sin slægts eller sin gårds historie bagud fra Christian 5.s matrikel. Af arkivar, cand. mag. <i>Thelma Jexlev</i>	121
Orientering	130
Två skånska arvskiften under 1300-talet. Av friherre <i>Ake Thott</i>	131
Rosborg-slægten. Stamtavle over familien Rosborg fra Rosborggård Mønsted sogn med døtres børn. Af overlærer <i>Erik Broch</i>	139
Små meddelelser. Rettelser til Margit Mogensen: Det danske landsbysamfund ca. 1660-1870, og til Søren Lauridsen Munch, forvalter på Dronninglund omkr. 1695 og hans efterslægt. Tilbud til medlemmerne (Dr. phil. Albert Fabritius' disputats, restoplæg)	150
3 Brødre Scheel og deres nærmeste efterslægt II (fortsat). Ved pastor <i>Elith Olesen</i>	151
Nye oplysninger om slægten Toxværd. Af husholdningslærerinde <i>Inge Carlsen</i>	191
Anmeldelser	208
Register. Ved adjunkt Chr. A. Iuul	222

ANMELDELSER

Gotisk skrift. Læsestykker samlet af Georg Simon (<i>Wolf Møller</i>)	112
Foreløbige arkivregistraturer udg. af Landsarkivet for Sjælland – Kø- benhavnske politi- og domsmyndigheder IV: Skifte og overformyn- deriarkivalier (<i>Jørgen Peder Clausager</i>)	113
Landsting- og kommissionsdomstolsarkivalier (<i>samme</i>)	114
Gerhard Kraack: Die Flensburger Geburtsbriefe (<i>Vello Helk</i>)	116
Harald Jørgensen: I rigsarkivets tjeneste. Nogle erindringsblade fra årene 1934-62 (<i>E. Snorrason</i>)	116
Kristian Carøe: Den danske lægestand 1479-1900 og andre reprotryk (<i>Hans H. Worsøe</i>)	117
Birthe Børgesen: Grosserer Skjold C. G. E. Børgesen og dr. phil. Frede- rik C. E. Børgesens slægt (<i>Hans H. Worsøe</i>)	118
Gerald Hamiton-Edwards: In Search of Ancestry (<i>Jørgen Peder Claus- ager</i>)	208
Danske domme 1375-1662. De private domssamlinger. Ved Erik Reitzel- Nielsen under medvirken af Ole Fenger I. 1375-1553 (<i>Henning Heilesen</i>)	210
Vejledende Arkivregistraturer XXI: Københavns Universitets Arkiv 1479-ca. 1910 (<i>Jørgen Peder Clausager</i>)	213
Ejvind Slottved: Lærestole og Lærere ved Københavns Universitet 1537- 1977. (<i>Vello Helk</i>)	216
Vibeke Nielsen: Lokalhistorisk Vejviser 1978 (<i>Hans H. Worsøe</i>)	218
Jul. Margolinsky: Jødiske dødsfald i Danmark 1693-1976 (<i>Hans Metzson</i>)	218
Georg M. Facius: Slægtsmappe for slægten Facius (<i>Hans H. Worsøe</i>)	219
Sognepræst, konsistorialråd Søren Peter Lassen. Slægtsregister ved Jens A. Lassen (<i>Hans H. Worsøe</i>)	220
Otto Grunth Posselt: Slægten Posselt fra Reformationstiden til vore da- ge. Fotografisk optryk m. supplement. (<i>Hans H. Worsøe</i>)	220
Undervisningsminister M. R. Hartlings erindringer. (<i>Finn H. Blædel</i>)..	221

Retsbetjentarkivernes betydning for den personalhistoriske forskning

Af

Harald Jørgensen

For nogle år siden holdt jeg i Personalhistorisk Samfund et foredrag med ovenstående titel. På opfordring har jeg udarbejdet nærværende artikel, der i udvidet form behandler dette meget betydningsfulde emne. Fremstillingen bygger så godt som udelukkende på arkivmateriale fra det sjællandske landsarkiv.

I et landsarkivs samlinger indgår som en meget væsentlig bestanddel de såkaldte retsbetjentarkiver. Med denne betegnelse omfatter man de arkivalier, der gennem tiderne har nedfældet sig i forbindelse med byfogders, herredsfogders og birkedommeres virksomhed. Retsbetjentarkiverne var nogle af de første arkiver, som de nyoprettede provinsarkiver i begyndelsen af 1890erne begyndte at indsamle og registrere. I første omgang modtoges arkivalier til omkring midten af 1800-tallet. På grund af pladmangel gik afleveringerne hurtigt istå og er først blevet genoptaget i nyeste tid. Det gælder i hvert fald landsarkiverne i Viborg og i København. Ved retsplejereformens gennemførelse pr. 1. okt. 1919 afløstes de gamle retsbetjente af de nuværende underretsdommere og politimestre. I et retsbetjentarkiv vil man således normalt kun finde arkivmateriale ældre end udgangen af september 1919. Helt klart kan man dog ikke trække grænsen, da de nyudnævnte dommere og politimestre i vid udstrækning overtog deres forgængeres etablerede embedsprotokoller og førte dem videre. Det kan derfor være nødvendigt at eftersøge en byfogeds eller en herredsfogeds protokoller i den dommers eller politimesters arkiv, som overtog det gamle embede pr. 1. okt. 1919.

Retsbetjentarkiverne udmærker sig først og fremmest ved deres alder. Der findes enkelte arkiver, der går helt tilbage til midten af 1500-tallet. Det hører dog til undtagelserne. Adskillige arkiver har bevaret materiale tilbage til 1600-tallet. I sammenligning med så mange andre arkivfunds kan man også sige, at arkiverne gennemgående er ret godt overleveret. Der findes naturligvis lakuner i de forskellige protokolrækker og navnlig i samlingerne af løse akter, men det er alligevel forbløffende at konstatere, hvor meget der har overlevet indtil nutiden. Af det sjællandske landsarkivs mange retsbetjentarkiver bærer Helsingør byfogedarkiv så absolut prisen. Det er usædvanlig velbevaret, og det rækker tilbage til 1549. Det er en nydelse at tage de ældste retsprotokoller i hånden. De er skrevet på fint papir og med anvendelse af en fortrinlig blæksort. Faktisk ser de ud, som om de var skrevet

igår. Man har endelig bekostet en både smuk og solid indbinding og prydet bindene ved hjælp af fornemme rullestempler. For en fuldstændigheds skyld skal det endnu tilføjes, at Helsingør by i den ældste periode har rådet over dygtige byskrivere, der har ført gåsepennen med omhu og akkuratesse.

Man kan ikke påstå, at retsbetjentarkiverne i tidligere tid hørte til de arkivfunds, som oftest blev rekvireret til brug på læsesalen. Naturligvis benyttede enkelte besøgende skiftematerialet samt skøde- og panteprotokollerne, men hermed var det som regel slut. Det må imidlertid også indrømmes, at de eksisterende seddelregistraturer, navnlig hvad angår materialet efter 1850, var yderst mangelfulde. I flere tilfælde havde man overhovedet ikke nået at få materialet registreret. Interesserede måtte derfor henvises til at benytte de meget summariske afleveringsdesignationer, som landsarkivet havde modtaget fra de forskellige embeder, og disse var i mange tilfælde meget lidt oplysende for den enkelte forsker. Der manglede ligeledes en række hjælpemidler, der skulle lette forskningens vej til de enkelte embeder. Man savnede således i høj grad en detaljeret redegørelse for skiftende jurisdiktionsgrænser og lister over de til enhver tid fungerende retsbetjente. Hertil kan føjes, hvad de besøgende på læsesalen naturligvis ikke kunne vide, at selve opstillingen af retsbetjentarkiverne i magasinet lod meget tilbage at ønske. På grund af pladsmangel havde man måttet stuve materialet sammen, og hvad der var mere beklageligt: nye afleveringer kunne sjældent anbringes på det sted, hvor de egentlig hørte hjemme. Situationen på Jagtvejen omkring 1960 var den, at selv den kyndigste medarbejder i landsarkivet havde megen besvær med at orientere sig i samlingen af retsbetjentarkiver, som på det tidspunkt med nogen forsigtighed kan anslås at have beslaglagt ca. 4000 hyldemeter.

Da landsarkivet i 1962 havde fået ny chef og i 1966 et nyt rummeligt magasin, besluttede man at koncentrere så megen arbejdskraft som mulig om den arbejdsopgave at få samtlige retsbetjentarkiver bragt i arkivalisk orden og få dem afleveret indtil 1919. I første række fik man samtlige arkiver nyopstillet, således at hvad der arkivalisk hørte sammen, fandt sin rette plads. Derefter begyndte en systematisk indsamling af manglende arkivalier fra de enkelte arkiver. Materialet var i 1919 overtaget af de nyudnævnte dommere og politimestre, og man kan just ikke sige, at gamle retsbetjentarkiver havde haft de nye embedsmænds bevågenhed. Meget af materialet var kommet i uorden, og opbevaringsforholdene havde mange steder været højst uheldige, hvad materialet også bar synlige spor af. For at komme i gang med det nødvendige arbejde besluttede man at hjemtage materialet i den tilstand, hvori det nu engang befandt sig. Det skulle jo alligevel gennemgås altsammen, ompakkes og registreres. Adskillige embedsprotokoller trængte til restaurering og ombinding, og det gav meget arbejde i værkstederne. I vid udstrækning måtte de nye embeder afholde de hermed forbundne betydelige udgifter.

Skulle retsbetjentarkiverne imidlertid gøres tilgængelige for historisk forsk-

ning, var en nyregistrering nødvendig. Hidtil havde landsarkivet hovedsagelig arbejdet med hånd- eller maskinskrevne seddelregistraturer, som var opstillet i de dertil indrettede kartotekskuffer bag læsesalens inspektionsskranke. Nu besluttede man at duplikere registraturerne i A-4 format og sælge dem til publikum. Hermed blev indholdet af de pågældende arkivfonds bekendt for en langt større kreds af interesserede, og de personer, som for alvor ville arbejde med de pågældende arkiver, kunne nu i ro og mag forberede deres arkivbesøg, inden de tog hjemmefra. Hertil kom, at det for alle parter var en stor lettelse at slippe af med de mange sedler, som ofte hindrede overblikket.

Foruden at tilvejebringe nye og overskuelige arkivregistraturer ønskede man at lette forskningens vej ved at udarbejde enkle hjælpemidler, der navnlig tilsigtede at lede forskeren sikkert frem til det embedsarkiv, der netop indeholdt de oplysninger, som han søgte. Som indledning til de enkelte registraturer udarbejdedes i oversigtsform en redegørelse for retskredsens rent geografiske udvikling gennem tiderne. Alle, der har arbejdet med et arkiv, ved, at den første betingelse for at finde det man søger, er, at man benytter det rette embedsarkiv. Foruden oversigten over jurisdiktionsforholdene udarbejdede man ligeledes nøjagtige fortegnelser over de enkelte retsbetjente med nøjagtig angivelse af funktionsårene. Er udgangspunktet for en undersøgelse en underskrift på et løserevet dokument, kan man benytte embedsetaterne til at fastslå, i hvilket embedes protokoller man skal lede for at finde yderligere oplysninger. Endelig findes der i de fleste registraturbind alfabetisk ordnede sognefortegnelser med henvisning til de forskellige jurisdiktioner, hvortil sognet til skiftende tider har været henført. En gang udarbejdet betyder tilstedeværelsen af sådanne hjælpemidler, at både forskere og arkivfunktionærer fremtidig slipper for yderst tidrøvende undersøgelser.

Det var i 1964, at man begyndte på den nye registrering af retsbetjentarkiverne, og først i 1976 var arbejdet afsluttet. Det var en stor dag i landsarkivets historie, da man kunne udsende det sidste af de planlagte bind af dupliserede registraturer.

Det sjællandske landsarkivs registraturer over retsbetjentarkiver

En summarisk oversigt over de i landsarkivet opbevarede retsbetjentarkiver fra tiden før 1919 er optaget i den nye udgave af landsarkivets guide (Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm og hjælpemidlerne til dets benyttelse. 2. rev. udgave. 1977) s. 85-111. Denne oversigt giver kun oplysninger om de vigtigste protokolrækker, men angiver både begyndelses- og slutningsår, således at man hurtigt kan orientere sig, om de protokoller, som man er interesseret i, også er bevaret og fra det tidspunkt, indenfor hvilket man arbejder. Har man brug for en mere detaljeret orientering, må man benytte specialregistraturerne, som alle er udgivet i serien: Foreløbige arkivregistraturer. Eksemplarer af disse registraturer står fremme på læsesalen. Så-

længe oplaget rækker, kan de også købes, og enkelte af de udgivne bind er idag udsolgt. Registraturerne findes ligeledes i de andre landsarkiver og på centralbibliotekerne rundt omkring i landet. De lokalhistoriske arkiver (i hvert fald de ældre) indenfor det sjællandske landsarkivs område har som regel også modtaget et eksemplar af disse bind.

Til orientering for læserne skal her gives en oversigt over de udsendte registraturbind, opstillet i den rækkefølge, hvori de er udsendt:

1. Lollandske retsbetjentarkiver indtil 1919. 201 sider. 1964. Der redegøres for 5 byfogedarkiver, 3 herredsarkiver og 21 birkearkiver.
2. Falsterske retsbetjentarkiver indtil 1919. 74 sider. 1964. Der redegøres for 2 byfogedarkiver, 5 herredsarkiver og 3 birkearkiver.
3. Bornholmske retsbetjentarkiver indtil 1919. 140 sider. 1965. Der redegøres for 5 byfogedarkiver, 4 herredsarkiver og 1 birkearkiv. Som tillæg findes desuden en registratur over den særlige skifteforvalters arkiv fra ca. 1681-1761. Dette arkiv vedrører skifteforvaltningen i samtlige bornholmske landdistrikter i den pågældende periode.
4. Sjællandske retsbetjentarkiver indtil 1919. Gl. Københavns amt. 173 sider. 1966. Der redegøres for 3 herredsarkiver og 9 birkearkiver. Endvidere findes specialregistraturer over Københavns amts rytterdistrikts vejfiskal og politimesterembedes arkiver.
5. Sjællandske retsbetjentarkiver indtil 1919. Frederiksborg amt I. 185 sider. 1968. Der redegøres for 3 byfogedarkiver, 1 herredsarkiv og 11 birkearkiver.
6. Sjællandske retsbetjentarkiver indtil 1919. Præstø amt. 274 sider. 1970. Der redegøres for 5 byfogedarkiver, 8 herredsfogedarkiver og 10 birkearkiver.
7. Sjællandske retsbetjentarkiver indtil 1919. Gl. Roskilde amt. 147 sider. 1971. Der redegøres for 2 byfogedarkiver, 7 herredsarkiver og 6 birkearkiver.
8. Sjællandske retsbetjentarkiver indtil 1919. Sorø amt I-II. 155 + 195 sider. 1972-73. Der redegøres i de to bind for 5 byfogedarkiver, 6 herredsarkiver og 10 birkearkiver. Der findes desuden i bd. I en specialregistratur over Sorø ridderlige akademis hofrets arkiv.
9. Sjællandske retsbetjentarkiver indtil 1919. Holbæk amt. 280 sider. 1973. Der redegøres for 3 byfogedarkiver, 7 herredsarkiver og 8 birkearkiver.
10. Sjællandske retsbetjentarkiver indtil 1919. Frederiksborg amt II. 173 sider. 1974. Dette bind omfatter kun en registratur over Helsingør byfogedarkiv. Foruden den egentlige arkivregistratur indeholder bindet en række administrationshistoriske redegørelser og et alfabetisk stikordsregister. Dette tager naturligvis i første række sigte på det meget store Helsingør byfogedarkiv, men benyttet af andre retsbetjentarkiver kan ved

hjælp af dette sagregister få visse fingerpeg i retning af, hvad man kan forvente at finde i et retsbetjentarkiv, i hvert fald i de større arkiver.

Efter at landsarkivet havde færdigbehandlet det store antal retsbetjentarkiver udenfor København, tog man fat på en nyregistrering af de eksisterende københavnske politi- og domstolsarkiver ældre end 1919. Medens der i de danske købstæder normalt kun har eksisteret en enkelt jurisdiktion, har der gennem tiderne virket forskellige sideordnede domstole indenfor det københavnske område. I 1771 ophævede man en række særdomstole og oprettede én fælles domstol for samtlige københavnske borgere, kaldet Hof- og Stadsretten. Da man nedlagde de gamle landsting i 1805, omdannedes denne domstol til den kgl. Landsover- samt Hof- og Stadsret, hvilket betød, at domstolen herefter pådømte sager både i 1. og 2. instans. Fra 1701 havde man i København desuden haft en særlig politiret til pådømmelse af de specielle politisager. Den forblev i funktion også efter 1771 og administreredes af Københavns politimester. I 1793 omdannedes den til en kollegial organiseret domstol, og i 1845 samledes pådømmelsen af samtlige kriminal- og politisager i den nyoprettede domstol, kaldet Kriminal- og Politiretten. Som følge af Københavns brand i 1728 er det meste af det ældre materiale fra de forskellige københavnske domstole m.m. gået tabt, men fra tiden efter 1728 er arkiverne ganske omfangsrige. Først i allernyeste tid har man fået afleveret alt arkivmateriale fra tiden før 1919. En nyregistrering har fundet sted, og disse registreringer er ligeledes udgivet i form af dupliserede „Foreløbige Arkivregistraturer“. Rækken, der omfatter 4 bind, er udsendt under fællestitlen: Københavnske politi- og domsmyndigheder. De enkelte bind redegør for indholdet af følgende arkivfunds:

Bind I. 234 sider. 1975. Indeholder registreringer over følgende arkivfunds: Politiretten (1776) 1793-1845, Kriminal- og Politiretten 1845-1919, Københavns politichef 1815-27 og Københavns politi (politimester- og politidirektør) ca. 1730-1945. Som tillæg er optaget registreringer over Københavns vagtværn 1944-46 og Kystpolitiet 1817-1919.

Bind II. 169 sider. 1976. Indeholder registreringer over følgende arkivfunds: Københavns byting indtil 1771, Christianshavns byting indtil 1685, Gårdsretten (Hofretten) på Københavns slot før 1681, Hofretten 1681-1771, Borgretten 1681-1771, Inkvisitionskommissionen 1686-1771, Hof- og Stadsretten 1771-1805, Landsover- samt Hof- og Stadsretten med underlagte institutioner 1805-1919, Notarius Publicus i København indtil 1946, Forligskommissionen i København 1795-1953, Københavns søret indtil 1861 og Sø- og Handelsretten i København 1862-1953.

Bind III. 75 sider. 1975. Indeholder registreringer over tinglæsningsarkivalier fra følgende domstole: Københavns byting indtil 1771, Christianshavns

byting 1653-85, Hof- og Stadsretten 1771-1805, Landsover- samt Hof- og Stadsretten 1805-1919 og Københavns byret 1919-27.

Bind IV. 88 sider. 1976. Indeholder registraturer over skifte- og overformynderiarkivalier fra følgende jurisdiktioner: Københavns skiftekommision indtil 1771, Hofretten 1681-1771, Borgretten 1681-1771, Hof- og Stadsretten 1771-1805, Landsover- samt Hof- og Stadsretten 1805-1919 og Københavns Overformynderi 1619-1817.

Hvis man ikke har mulighed for at skaffe sig adgang til de her nævnte registraturer, indeholder den nye udgave af det sjællandske landsarkivs guide på s. 76-81 en oversigt over det vigtigste protokolmateriale m.m. i disse meget omfangsrige københavnske arkiver.

For benytterne af retsbetjentarkiver udenfor det københavnske område er det vigtigt at notere sig, at de enkelte arkivfonds er opstillet efter et bestemt skema. På grund af de særlige københavnske forhold har det ikke været muligt at indpasse det københavnske materiale i dette. Arkivskemaet for retsbetjentarkiverne er opstillet i 14 grupper, betegnet med bogstaverne A-O. Kun i de allerstørste arkivfonds vil samtlige grupper være repræsenteret. Det fuldstændige skema ser således ud:

- A. Ældre reversaler, registre eller andre fortegnelser over arkivet.
- B. Justits- og politikvæsen samt skøde- og pantevæsen.
- C. Fogdforretninger.
- D. Notarialforretninger.
- E. Skifte- og overformynderivæsen.
- F. Auktionsvæsen.
- G. Politiforvaltning.
- H. Næringsvæsen.
- J. Protokoller over indgåelse af borgerligt ægteskab og navneforandring m.m.
- K. Protokoller over konstatering af tiender.
- L. Almindeligt regnskabsvæsen.
- M. Udskrivningsvæsen.
- N. Almindelig korrespondance.
- O. Diverse protokoller og dokumenter.

Af de her nævnte grupper af arkivalier har den personalhistorisk interesserede besøgende hidtil så godt som udelukkende interesseret sig for gruppe E. Formålet med nærværende artikel er imidlertid at gøre personalhistorikeren opmærksom på, at der også indenfor de andre arkivgrupper gemmer sig arkivalier, som kan indeholde værdifuldt personalhistorisk stof, vel at mærke ud fra den forudsætning, at man interesserer sig for andet end at finde materiale til opstilling af den rene stamtavle. Ønsker man at give det tørre skelet kød og blod, er der gode muligheder herfor. Det gælder i hvert fald for de personer, der har levet indenfor de sidste 200-250 år.

Retsbetjentarkivet i almindelighed

Fra den historiske tids begyndelse mødtes den stedlige befolkning på tinge (byting, herredsting og birketing) for at få afgjort eventuelle retsstridigheder, for at få forbrydere dømt og for at få bekendtgjort ejendomsoverdragelser m.m. Alt foregik mundtligt, men tinget kunne dog udstede såkaldte tingsvidner, der indeholdt en nærmere redegørelse for enkeltsagers afgørelse. Der er bevaret adskillige sådanne dokumenter fra middelalderen.

I 1521 blev det påbudt byskriverne at føre en dombog, og i den såkaldte Dronningborgske reces 1551 blev det almindelig påbudt tingskriverne at indføre domme, skødebreve, tingsvidner og andre dokumenter i en protokol, der herefter benævnedes tingbogen. De ældst bevarede tingbøger stammer fra Ribe (1527) og fra Helsingør (1549). Fra slutningen af 1500-tallet er bevaret tingbøger fra flere købstæder, men først fra begyndelsen af 1600-tallet møder vi tingbøger fra landjurisdiktionerne. Tingbøgerne er den ældste bestanddel af et retsbetjentarkiv, og dens indhold tegner et broget billede af retskredsens liv. En systematisk gennemarbejdelse af det bevarede tingbogs materiale giver værdifulde bidrag til dagliglivet i by og på land i ældre tid, og man møder et broget udsnit af datidens befolkning. Det er imidlertid tung læsning, forstået på den måde, at der ikke findes praktiske indgange til materialet. Man kan aldrig forud vide, om man finder noget om det eller den person, som man specielt er interesseret i. Det ligger ganske udenfor de praktiske muligheder at få udgivet en større del af dette værdifulde kulturhistoriske stof. Visse prøver har dog set dagens lys, idet Landbohistorisk Selskab har taget initiativet til udgivelse af følgende tingbøger: Herlufsholms birks tingbog 1616-33, Åsum herreds tingbog 1640-48, Skast herreds tingbog 1536-40 og Sokkelund herreds tingbøger 1621-22 og 1625-34. Dr. Erik Kroman har desuden offentliggjort Malmø tingbøger 1577-83 og 1588-90 og Helsingør bytingsbog 1549-56, men man skal ikke vente, at man i overskuelig fremtid vil få større samlinger af tingbøger udgivet. At skabe indgange til materialet er ligeledes en kompliceret og tidrøvende foranstaltning. Der foreligger et forsøg på udarbejdelse af et sagregister til Malt herreds tingbog 1657-1719 (Ribe amt 1969, småskrifter nr. 8), og indenfor Landbohistorisk Selskab har man diskuteret hvilke udgivelsesprincipper, der var mest formålstjenlige ved det fremtidige arbejde med at gøre tingbøgernes indhold tilgængeligt.

I de større jurisdiktioner fandt man ret hurtigt ud af, at det var besværligt at referere samtlige sager, der forebragtes tinget, i en og samme protokol. Lidt efter lidt anlagde man derfor særlige pantebøger og skifteprotokoller. Med tiden fik man også i mange jurisdiktioner særlige foged-, notarial- og auktionsprotokoller. Derimod optog man længe samtlige egentlige retssager, såvel civile som kriminelle, i den oprindelige tingbog, som herefter lidt efter lidt skiftede navn til justitsprotokol. Da man fik et mere organiseret politi-

væsen (udenfor København udstyredes retsbetjenten med den særlige politi-myndighed) anlagde man mange steder særlige protokoller for de specielle politisager, og efter år 1800 blev det ligeledes mere og mere almindeligt, at de kriminelle sager førtes i de såkaldte ekstraretsprotokoller. På 1800-tallet anlagde flere embeder af praktiske grunde særlige domprotokoller. I den ældre periode optoges dommene i ting- og justitsprotokollerne. Til de enkelte protokollrækker hører i mange tilfælde løse akter, benævnt henholdsvis justits-, politi- og ekstraretsdokumenter, men fra den ældre periode er meget af dette materiale gået tabt. I det følgende vil der blive givet en række yderligere detaljer om de enkelte grupper af arkivmateriale i et almindeligt retsbetjentarkiv.

På dette sted vil det vel også være rimeligt at gøre opmærksom på, at der gælder visse restriktioner med hensyn til benyttelsen af retsbetjentarkiverne.

For materiale, som er afleveret til et landsarkiv, følges som almindelig regel, at arkivet først er tilgængeligt, når materialet er 50 år gammelt. For visse grupper af sager gælder imidlertid, at materialet skal være 80 år gammelt, inden det er tilgængeligt for en almindelig arkivbenytter. Det gælder følgende arkivaliegrupper: justitsprotokoller med tilhørende sager, dombøger, kendelsesbøger, retsbøger, stemmeafgivningsbøger, vidnebøger og forhørsprotokoller; notarialprotokoller, der indeholder testamenter, samt testamenter; borgerlige retssager vedr. ægteskab, faderskab eller bidragspligt samt umyndiggørelse og værgemål; politiprotokoller med tilhørende sager, efterforsknings-sager samt arkivalier, der kan give oplysninger om straffede personer og deres forbrydelser, faderskabsprotokoller og do. sager, separations- og skilsmisseprotokoller; anholdelses- og anmeldelsesjournaler samt sager vedr. lig-syn og obduktion og endelig lægdsruller. Hvor særlige forhold gør sig gældende, kan en besøgende henvende sig til landsarkivaren med anmodning om at få adgang til arkivalier, som normalt er utilgængelige. Denne kan ekstraordinært tilstå adgang, eventuelt efter at sagen har været forelagt rigsarkivaren. I ganske særlige tilfælde kan sager, der indeholder oplysninger, som er diskriminerende for den person, de angår, eller som er af mere intim, privat karakter holdes utilgængelige, indtil de er 100 år gamle, men et sådant tilfælde vil nok forekomme yderst sjældent. Situationen idag er altså den, at samtlige arkivalier i et retsbetjentarkiv vil være tilgængelige indtil 1898.

I hvilke grupper af retsbetjentarkivet kan personalhistorikeren gå på jagt?

A. *Doms materialet.* En af retsbetjentens vigtigste embedsopgaver har til alle tider været at afsige dom i borgerlige og kriminelle sager for at benytte den moderne terminologi.

Ser vi først på de borgerlige eller de civile sager, må det indledningsvis fastslås, at størsteparten af de sager, der rejses i 1. instans, er småsager som regel vedrørende større eller mindre økonomiske mellemværender. Der kan

også være sager vedr. indgreb i velerhvervede rettigheder, stridigheder mellem naboer om grænseskel, adgang til at benytte vej og sti m.m. Er man så heldig, at man har en af sine forfædre involveret i en sådan retstrætte, er der chance for, at man kan få noget at vide om ham og hans daglige tilværelse, som ikke kan fremskaffes ad anden vej. Alt efter retssagens omfang og betydning samt sagførerens ihærdighed vil der i indlæg og dokumenter blive forsøgt en dokumentation af de påstande, som man nedlægger, og mange positive oplysninger kan fremdrages. Har man ikke tid og kræfter til at gennemarbejde hele det foreliggende arkivmateriale, og det kan faktisk være meget omfattende, da prokuratorerne ofte har anvendt mange ord og udviklinger for at overbevise dommeren om klientens berettigede krav eller det urimelige i, at der er blevet anlagt sag, kan man muligvis nøjes med at benytte dommen. I mange tilfælde indeholder domspræmisserne en fuldt ud tilstrækkelig sagsbehandling. Det vil nok være sjældent, at man ad denne vej finder nye og ukendte genealogiske data, men man kan få nyttig viden om sine forfædre og deres daglige tilværelse.

Vanskeligheden er jo blot den, at man ikke kan vide, at ens slægtninge har været involveret i sådanne retssager, og i hvert fald i ældre tid findes ingen indgange til dette materiale. I nyere tid bliver det imidlertid mere almindeligt at føre såkaldte saglister, og dem kan man måske overkomme at løbe igennem. Har ens familie gennem en vis periode haft fast tilknytning til en bestemt by eller egn, kan man måske påtage sig den ulejlighed at løbe protokolmateriale igennem fra den pågældende jurisdiktion, selv om man ingen som helst garanti har for, at man støder på navne, som interesserer én. Det er formodentlig kun et mindretal af de hedengangne, som har været indblandet i en civil retssag.

Noget lignende gælder utvivlsomt materialet vedr. den kriminelle retspleje og de behandlede politisager. Som landsarkivar har jeg et par gange været ude for, at en personalhistoriker er blevet dybt fortvivlet, fordi han har opdaget, at en af hans forfædre på et eller andet tidspunkt har bragt sig i strid med straffeloven. Vi vil naturligvis alle gerne kunne henvise til, at vi ikke direkte nedstammer fra personer, som er blevet straffede. Det er imidlertid en kendsgerning, at de fleste familier også omfatter visse sorte får. Det må vi affinde os med, og det forekommer mig, at man tager altfor tungt på tingene, hvis man, således som det faktisk var tilfældet med en af de besøgende på læsesalen på Jagtvejen, i sin fortvivlelse over den ubehagelige overraskelse, slår protokollen i og opgiver videre efterforskning. Sagen er nemlig den, at er man så „heldig“ at ramle ind i en person, som har bragt sig i strid med straffeloven, er der gode muligheder for at få noget at vide om den pågældende. Som eksempel har jeg ofte anvendt tilfældet Alberti. Straffesagen mod fhv. justitsminister Alberti omfatter et betydeligt antal aktpakker, og man kan med god grund hævde, at der ikke er den afsides krog i Albertis

liv, som ikke er blevet støvsuget. De mange afhøringer, som en kriminalsag afføder, og de mange oplysninger, som indhentes, indeholder mange personalhistoriske og andre oplysninger, som tjener til at belyse den pågældendes personlighed og baggrund. Det er en ubestridelig kendsgerning, at en person, som har ført et i enhver henseende „ærbart“ liv, kun har sat sig svage spor i det bevarede arkivmateriale og derfor kun med vanskelighed eller måske slet ikke lader sig opspore, medens personen fra de kriminelle akter står lyslevende for os. Man kan derfor godt fristes til at spørge, om man ikke snarere skal være glad for disse særlige slægtninge og spare på fortvivlelsen. Man behøver jo heller ikke at bringe samtlige detaljer fra sagen, hvis man er øm om familiens ære, og det må endvidere være en trøst, at der ingen mulighed er for at afsløre familiens sorte får, før de pågældende sager er mindst 80-100 år gamle. Man skal altså temmelig langt tilbage i slægten, før man kommer ud for disse ubehagelige oplysninger.

De samme vanskeligheder, som møder forskeren, der leder efter civile sager, som forfædre har været impliceret i, kommer personalhistorikeren også ud for, når det drejer sig om kriminelle og politisager. I den ældre tid findes så godt som ingen direkte indgange til materialet, og først efter år 1800 møder man specielle saglister, anmeldelsesprotokoller og alfabetisk ordnede strafferegistre. I fremtiden vil det imidlertid blive betydelig lettere at finde vej i dette specielle arkivmateriale. Der oprettes idag et såkaldt straffekort for hver person, som dømmes efter straffeloven. Straffekortet føres af politimyndigheden på fødestedet, og når man kender navn og fødested samt fødselsdato, er det ingen sag at få oplyst, hvornår og hvor en person er straffet. Samtlige straffeakter opbevares samlet i den politikreds, hvor den pågældende person sidst er blevet straffet. Det kræver således kun een ekspedition at få samtlige en persons straffesager forelagt, vel at mærke når sagen er tilgængelig. Men det ligger som sagt endnu et godt stykke ud i fremtiden.

Om det samlede domsmateriale kan det afsluttende siges, at der ikke er tvivl om, at materialet indeholder et betydeligt personhistorisk stof, som hidtil kun er meget lidt udnyttet. Det må på den anden side indrømmes, at det vil være et overmåde tidrøvende arbejde at drage det frem for dagens lys.

B. Tinglæsningsmaterialet. Fra gammel tid har det været skik og brug, at overdragelse af fast ejendom foregik på tinge. Undertiden udfærdigedes et såkaldt tingsvidne som vidnesbyrd herom. Efterhånden som skrevne dokumenter vandt indpas, blev disse oplæst på tinge (heraf ordet tinglæsning), og dommeren gjorde et notat herom i sin tingbog. Det samme fandt sted, hvis man optog lån i sin faste ejendom. I visse jurisdiktioner, fx i Køge, begyndte man allerede på 1500-tallet at føre særlige pantebøger, og lidt efter lidt oprettedes særlige skøde- og panteprotokoller indenfor samtlige jurisdiktioner. Disse protokoller indeholder en afskrift af samtlige tinglæste skøder, pante-

breve og senere også servituddokumenter. Af praktiske hensyn anlagde mange jurisdiktioner tidligt navneregistre til disse protokoller. Der måtte imidlertid flere lovbud til, inden denne registrering blev almindelig indført. Med hensyn til landdistrikterne bør man endvidere erindre, at hovedgårde og selvejergårde fik deres ejendomsoverdragelser og panteforskrivninger tinglæst ved de forskellige landsting. Først efter 1805 koncentreredes tinglæsningen ved underretterne.

Ved flere lejligheder viste det sig, at de eksisterende navneregistre ikke gav kreditorerne fuld sikkerhed, og at flere ejendomsbesiddere havde held til at pantsætte deres ejendom ikke een, men flere gange. Midlet til at forhindre den slags misligheder var indførelsen af de såkaldte realregistre. Ved bytinget i København blev det i 1760 fastsat, at der skulle indføres realregistre, og i de følgende år fulgte de fleste købstadsjurisdiktioner dette eksempel. I landdistrikterne havde de forskellige ejendomme endnu ikke faste matrikelnumre. Først da en ny matrikel var godkendt i 1844, kunne man året efter gennemføre oprettelsen af realregistre i de forskellige landjurisdiktioner. I realregisteret fik hver enkelt ejendom sit folium i protokollen, der i særlige rubrikker indeholdt tinglæste skøder, servitutter og panteforskrivninger med henvisning til dokumenternes indførelse i skøde- og panteprotokollerne. Dette tinglæsningssystem videreførtes indtil 1927, da det afløstes af det nugældende tinglysningssystem. Ved de enkelte jurisdiktioner føres idag en såkaldt „tingbog“ på løsblade, der kan betragtes som en videreførelse af de gamle realregistre. Skøde- og panteprotokollerne er afskaffet, og samtlige gyldige dokumenter vedr. en ejendom opbevares nu i genpart på dommerkontoret. Når et dokument aflyses ved salg eller indfrielse af pantebrev, tages genparten ud af „akten“, og de nye dokumenter lægges på plads i aktskabet. Skøder og servituddokumenter afleveres 3 år efter aflysningen til landsarkivet, medens de aflyste pantebreve tilintetgøres. I landsarkivet anbringes de modtagne dokumenter efter jurisdiktion, sogn, ejerlav og matr.nr., således at man har en bestemt ejendoms samlede dokumenter anbragt i kronologisk orden.

Alt modtaget tinglæsningmateriale er tilgængeligt for historisk forskning, og personalhistorikeren bør være opmærksom på dette materiale og lære at udnytte det til brug for sin forskning. Er der grund til at tro, at den familie, man beskæftiger sig med, har ejet fast ejendom, bør man ikke undlade at benytte det. Ofte vil det være således, at en ejendom er gået i arv fra generation til generation, og ved opslag i realregistre får man uden større besvær oplysning om ejerlisten og de forskellige tidspunkter, hvor ejendommen har skiftet besidder. Hvor realregistre slipper, må man benytte skøde- og panteprotokollerne med tilhørende navneregistre, hvor disse findes. Skøderne indeholder som oftest oplysninger om den foregående ejer, og hvornår han har overtaget ejendommen, og på denne måde kan man arbejde sig baglæns. Materialet giver også en række oplysninger om de involverede personers økono-

miske forhold, og det gælder i særlig grad de mange panteforskrivninger. Hvis man er heldig, kan disse forskrivninger måske også lede én på sporet af slægtninge til den person, man beskæftiger sig med. Under de herskende primitive kreditforhold, er det ikke usandsynligt, at man i mange tilfælde har henvendt sig til nærmere eller fjernere slægtninge, når man søgte at optage lån i sin faste ejendom. I visse situationer kan det være tinglæsningsmateriale, som sammen med andre kilder bringer én et stykke på vej, og i hvert fald er det utvivlsomt, at dette materiale på flere områder beriger familiehistorien. Om tinglæste borgerlige ægteskaber og ægtepagter se også s. 16.

C. Fogedmateriale. I henhold til Danske Lov udførte retsbetjenten såkaldte fogedforretninger, og herom oplyser foged- og udpantningsprotokoller med tilhørende dokumenter. Ved fogedforretninger forstår man først og fremmest inddrivning af forfaldne skatter og afgifter, bøder og mulkter samt private fordringer med hjemmel i afsagte domme, fx inkassosager. I visse jurisdiktioner foretog fogden desuden legale ligsyn. I almindelighed kan man vel ikke vente, at en personalhistoriker vil have synderlig interesse for materiale af denne karakter. Flere vil måske endog have et vist ubehag ved at give sig i lag med det, men det kan ikke udelukkes, at der også heraf kan fremdrages visse oplysninger til belysning af de undersøgte personers og familiers økonomiske forhold.

D. Notarialmateriale. Hvis en personalhistoriker overhovedet interesserer sig for notarialprotokoller med tilhørende dokumenter, sker det nok i første række, fordi han vil undersøge, om retsbetjenten som notar har fået forelagt testamenter. Eksisterende testamenter er naturligvis en personalhistorisk kilde af betydelig interesse. Bekræftede testamenter kan dels være indført i eksisterende notarialprotokoller dels i særlige testamentprotokoller. Det vil fortrinsvis være købstadsjurisdiktionerne, som kan fremvise materiale af denne art. I notarialprotokollerne kan også være optaget arveafkald o. lign.

E. Skifte- og overformynderiarkivalier. Denne del af retsbetjentens arkiv har fra gammel tid af naturlige grunde haft personalhistorikerens specielle beivring. Det behøver ikke nogen nærmere motivering, og det har naturligvis også været stærkt befordrende for benyttelsen, at der fra gammel tid har eksisteret flere indgange til materialet, og at man fra landsarkivernes side altid har været indstillet på at få udarbejdet nødvendige registre, hvis sådanne manglede.

Skifte efter afdøde personer var i den ældste tid et privat anliggende. Det tog den afdødes slægtninge sig normalt af. Allerede i 1500-tallet begyndte myndighederne, navnlig i købstæderne, at interessere sig for de skifter, hvori der fandtes umyndige arvinger, og med årene blev skifteforvaltning mere og

mere et offentligt anliggende. Privat skifte forekom dog stadig, og privatpersoner kunne også med særlig bevilling få tilladelse til at lade specielle skifteforvaltere administrere boet. Man talte i ældre tid om skifte ved samfrænder, kommissarier eller eksekutorer. De to første former for skifte forsvandt i løbet af 1800-tallet, medens det stadig er muligt enten at foretage privat skifte eller lade boet behandle som et eksekutorbo. Foruden private skifter tog den offentlige skifteret sig ligeledes af konkurs- og opbudsboer.

I ældre tid var der visse grupper af borgere, der ikke henhørte under den borgerlige skifteret. Således havde gejstligheden og militæretaten egen skifteforvaltning, og i København havde også Hof- og Borgretten skiftejurisdiktion. Fra begyndelsen af 1800-tallet fungerede retsbetjenten alene som skifteforvalter.

I så godt som alle retsbetjentarkiver er bevaret større eller mindre samlinger af skiftearkivalier. I visse købstadsjurisdiktioner udgør skiftearkivalierne en meget betydelig del af retsbetjentarkivet. I en by som Helsingør er der bevaret skifteprotokoller ubrudt fra 1571 til nutiden. Det er imidlertid lidt af et særsyn, men skifteprotokollerne har gennem tiderne været hovedhjørnestenen, og da de som regel er forsynet med gode registre, er det ikke vanskeligt at finde frem til de bobehandlinger, man eftersøger. Som supplement til skifteprotokollerne er der i mange embeder i nyere tid også anlagt såkaldte registreringsprotokoller, der giver gode oplysninger om boets ejendele. Også de ret omfattende samlinger af udfærdigede skiftebreve ved boets afslutning er en udmærket personalhistorisk kilde. Til protokollerne hører som regel en betydelig samling af skiftedokumenter, som i større skifter er samlet i selvstændige bopakker, der altid vil være registreret særskilt, således at benytteren ved hjælp af registraturerne hurtigt kan orientere sig i det bevarede materiale. I nyere tid har man endelig mange steder fundet det praktisk at anlægge såkaldte dødsanmeldelsesprotokoller, der er udmærkede vejvisere til skiftearkivalierne.

Det bevarede skiftemateriale har forsynet personalhistorikeren med en række konkrete genealogiske oplysninger, og det vil også for fremtidens personalhistorikere være en udtømmelig kilde. Men materialet indeholder meget andet end rene personalhistoriske data, og efter min opfattelse har personalhistorikeren slet ikke udtømt materialets muligheder. I de mere fyldige boer kan man uden vanskelighed danne sig et indtryk af fx de ydre forhold, hvorunder den afdøde har levet. Skiftematerialet efter Søren Kierkegaard gør det således muligt at vandre gennem hans lejlighed, at se hvilke møbler han havde, og hvad der hang på væggene. I mange præsteboer eller hos andre lærde personer kan man fordybe sig i bogskabets indhold etc. etc. I flere tilfælde har skifteforvalteren medbragt til kontoret, hvad der fandtes i skrivebordsskufferne af skriftligt materiale, og det er senere indlemmet i bopakken. I mange tilfælde har landsarkivet på Jagtvejen udskilt dette materiale, og

flertallet af de såkaldte „privatarkiver“, der opbevares i landsarkivet, stammer fra bopakker. Der kan stadig gøres uventede fund i dette materiale, der kaster lys over personer og deres milieu. Således havde landsarkivet for nogle år siden en islandsk stipendiat, der af nysgerrighed tog boet frem efter en tidligere fremstående islandsk embedsmand. Stor var hans overraskelse, da han åbnede bopakken og fandt en række originalbreve fra islandske kulturpersoner, som ingen havde anelse om var havnet her. Det fik afgørende betydning for den pågældende arkivars disputatsarbejde. Det kan ikke understreges stærkt nok, at den interesserede personalhistoriker ikke bør standse ved skifteprotokollen, men at han bør fortsætte eftersøgningen i skiftedokumenter og bopakker. Han vil meget ofte blive glædeligt overrasket.

I forlængelse af skiftematerialet finder man som regel også overformynderiarkivalier. Det var overformyndernes opgave at føre tilsyn med de beskikkede værgers administration af umyndiges midler, og med tiden overtog de selv forvaltningen af disse midler. I 1869 ophørte retsbetjentenes overformyndervirksomhed, og hvervet overtoges af overformynderiet i København, der blev en rigsinstitution. I de enkelte retsbetjentarkiver findes overformynderiprotokoller, som regel forsynet med registre, og diverse regnskabsmateriale, som i en vis udstrækning kan forsyne personalhistorikeren med konkrete oplysninger.

F. Auktionsdokumenter. I de fleste jurisdiktioner havde retsbetjenten også hvervet som autoriseret auktionarius, og man finder i de fleste retsbetjentarkiver større eller mindre samlinger af auktionsprotokoller med tilhørende dokumenter, hvori indgår mange trykte auktionskataloger. I visse embeder har man anlagt særlige protokoller for løsoreauktioner og auktioner over fast ejendom, som regel tvangsauktioner. I en vis udstrækning supplerer auktionsdokumenterne skiftematerialet, idet der ofte afholdtes auktion over løsoøre og fast ejendom i forbindelse med en skiftebehandling. Her finder man altså yderligere materiale til belysning af den afdødes økonomiske tilværelse og forskellige ejendele. Naturligvis var det ikke udelukkende skifteforvalteren, der berammede auktioner. Der kunne også være andre grunde til, at man afholdt indboauktioner. Således realiserede D. G. Monrad efter katastrofen i 1864 og forud for udvandringen til New Zealand en auktion over præstegårdens indbo i Brøndbyerne, og denne auktion og dens dokumenter gør det muligt at danne sig et indtryk af et velhavende præstehjem i forrige århundrede. Dette er kun et enkelt eksempel, som vil kunne suppleres med mange flere, og som blot nævnes for at animere personalhistorikeren til ikke at gå auktionsdokumenterne ligegyldigt forbi.

G. Politidokumenter. Ved siden af at dømme i de såkaldte politisager (jfr. under afsnit A) udøvede retsbetjenten før 1919 en del af de forretninger, der

idag hører til en politimesters embede. Kun i København havde man fra slutningen af 1600-tallet en selvstændig politiembedsmand. Retsbetjentarkivet indeholder derfor en række arkivaliegrupper, som belyser denne side af retsbetjentens embedsgerning. En del af dette materiale har kun ringe interesse for personalhistorikeren, men der er dog visse grupper, som nok burde interessere ham, og som i visse situationer kan hjælpe ham på vej. De særlige politiarkivalier stammer hovedsagelig fra tiden efter år 1800.

Det er således retsbetjentens opgave at føre kontrol med fremmedes, håndværkssvendes og tyendets ankomst til jurisdiktionen, han viserede rejsehjemler og han udstedte om fornødent pas og passersedler. Hvis man har formodning om, at en person, som man interesserer sig for, kan have passeret eller opholdt sig i en bestemt jurisdiktion, kan det lønne sig at undersøge de under politiforvaltningen opførte arkivalier, der kan bestå af tyendeprotokoller, fremmedprotokoller og pasprotokoller. Er disse omhyggelig ført, hvilket ikke altid er tilfældet, kan man være heldig her at finde visse genealogiske data såsom fødested, alder, profession m.m. Materialet er naturligvis særlig rigt i de jurisdiktioner, der lå ved alfarvej eller ved vigtige overgangssteder (diverse søkøbstæder). I slutningen af forrige århundrede kom et stigende antal fremmedarbejdere, navnlig svenskere og polakker, til Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm, og et ikke ringe antal af disse sæsonarbejdere tog varigt ophold her i landet. Der førtes en vis politikontrol med dem ved indreisen, og politimyndigheden noterede som regel op, hvorfra de kom, og hvor de var født. Slår de sig ned heri landet og stifter familie, får man måske brug for at spore dem tilbage til hjemlandet, og de af politimyndigheden protokollerede oplysninger om deres herkomst, kan måske være den eneste farbare vej, hvis man vil følge dem videre i hjemstavn.

Blandt politidokumenterne finder man ligeledes fortegnelser over straffede og mistænkte personer, som er forholdsvis lette at gå til, og som i en given situation kan sætte én på det rette spor. Et i personalhistorisk henseende meget detaljrigt materiale, som findes blandt politidokumenterne, er de indtil 1906 førte protokoller over de såkaldte offentlige fruentimmere. Navnlig Københavns politidirektørs arkiv indeholder et fantastisk rigt materiale til belysning af disse kvinders herkomst og liv. Er man så „heldig“ at være i familie med et medlem af dette „lette kavalleri“, er der næsten ingen grænser for, hvad man kan få at vide om den pågældendes opvækst og familieforhold. Det er kun et yderligere eksempel på, at personer, der på den ene eller den anden måde har fået ørerne i maskinen, som regel vil være vel dokumenteret, medens det store flertal, som har levet et ærbart og sobert liv, og som fx altid har betalt sin skat med glæde, sjældent omtales i det bevarede arkivmateriale.

H. *Næringsssager*. Også denne gruppe af retsbetjentarkiverne må vel henregnes til de arkivalier, som sjældent har haft personalhistorikerens bevågenhed. Retsbetjenten havde imidlertid som embedsopgave på 1800-tallet og senere at føre en vis kontrol med bestemte grupper af næringsbrugere. Det drejede sig i første række om værtshusholdere, pantelånere og omvandrende kræmmere. Han skulle udstede de fornødne bevillinger, og herover førte han protokol. Han modtog ligeledes diverse firmaanmeldelser, og i de dokumenter, der hørte til nævnte protokoller, kan man finde visse personalhistoriske oplysninger om de pågældende næringsdrivende. Måske ville det lønne sig for en personalhistoriker i en given situation at kaste et blik på dette specielle arkivmateriale.

J. *Borgerlige ægteskabsprotokoller*. Ved lov af 13/4 1851 tillodes ægteskab for den borgerlige myndighed d.v.s. retsbetjenten. Denne lovbestemmelse medførte, at man i adskillige jurisdiktioner anlagde specielle protokoller, hvori man indførte de foretagne borgerlige ægteskaber. I landsarkivets nye guide s. 197 er optaget en fortegnelse over de hidtil modtagne borgerlige ægteskabsprotokoller. Desværre må man regne med, at en del af disse protokoller er gået tabt, og undertiden befinder landsarkivet sig i den ubehagelige situation, at man ikke er istand til at udfærdige en rekvireret vielsesattest. I visse tilfælde har retsbetjenten ikke anlagt en særlig vielsesprotokol, men har benyttet notarialprotokollen som vielsesprotokol. Dette kunne han gøre, hvis protokollen udtrykkelig var autoriseret til også at anvendes som vielsesprotokol.

I henhold til den eksisterende lovgivning om borgerligt ægteskab skulle et sådant tinglæses. Tinglæsningen er derfor indført i embedets skøde- og panteprotokoller, og ved hjælp af de eksisterende nominalregistre kan man finde frem til det omtrentlige tidspunkt for det borgerlige ægteskabs indgåelse. Der kan ikke udskrives nogen vielsesattest på basis af denne indførsel, da man jo ingen garanti har for, at vielsen også er blevet foretaget. De unge mennesker kan jo i sidste øjeblik have fortrudt deres beslutning om at indgå ægteskab. Også tinglæste ægtepagter kan man finde i skøde- og panteprotokollerne.

I denne forbindelse kan det måske have interesse at oplyse følgende, der er meddelt mig af registrator Niels Rickelt. For nogle år siden rekvireredes en vielsesattest fra Kalundborg. Tinglæsning af vielsen var foretaget, men selve vielsen kunne ikke findes. Det viste sig da, at vielsen (sammen med andre) i strid med gældende lovgivning var indført i rådstueprotokollen. Dette til oplysning for personalhistorikere, som nu og i fremtiden forgæves leder efter borgerlige vielser.

For en fuldstændigheds skyld skal det endelig oplyses, at man i arkivgruppe J i retsbetjentarkiverne undertiden også kan finde protokoller over mosaiske trosbekendere. Disse protokoller er anlagt i henhold til anordningen af 19/3 1814.

I det foregående er gennemgået de arkivaliegrupper i et retsbetjentarkiv, som i en eller anden sammenhæng bør have personalhistorikerens interesse. Arkiverne indeholder endnu nogle grupper af arkivalier, således som det er anført foran s. 6 (litra K-O). Det bør måske nævnes, at gruppe M indeholder retsbetjentens samling af lægdsruller, idet han førte et vist tilsyn med de lokale lægds mænd. Normalt vil en personalhistoriker benytte det udskrivningsmateriale, der er modtaget fra de respektive udskrivningskredse, og som også opbevares i landsarkiverne, eller det udskrivningsmateriale, der findes i rigsarkivet fra den ældre periode. På dette sted skal blot gøres opmærksom på, at et retsbetjentarkiv også indeholder udskrivningsmateriale, og de enkelte registraturer oplyser nærmere herom. Det er også muligt, at en eller anden forsker kan finde et enkelt korn i gruppen af diverse dokumenter, men det vil føre altfor vidt at redegøre for indholdet af afd. O. Nu da man har de nye fuldstændige registraturer over retsbetjentarkiverne, der opbevares i det sjællandske landsarkiv, er det ingen sag at sikre sig, at man også har benyttet alt tilgængeligt materiale.

Afsluttende bør det endnu bemærkes, at alt bevaret arkivmateriale fra de eksisterende retsbetjente embeder indenfor det sjællandske landsarkivs område, incl. det københavnske, er afleveret til landsarkivet. Der findes dog visse undtagelser, idet enkelte embeder har tilbageholdt de nyeste skøde- og panteprotokoller og enkelte skifteprotokoller. Det vil nok ikke vare mange år, inden dette materiale afgives til landsarkiverne. Indtil videre kan man også trøste sig med, at i hvert fald skiftematerialet fra disse år foreløbig vil være utilgængeligt.

Ved retsplejereformens gennemførelse pr. 1. okt. 1919 overtog de nye underretsdommere og politimestre de funktioner, som hidtil havde været forenet hos den gamle retsbetjent. Man delte arkiverne, således at dommer og politimester overtog det arkivmateriale, som vedrørte deres specielle embedsområder. Det er fra disse embedsmænd, at landsarkivet har modtaget de nyere dele af de gamle retsbetjentarkiver. Efter modtagelsen er alt materiale fra tiden før 1/10 1919 samordnet med det ældre materiale. Af praktiske grunde har man dog henført det modtagne tinglæsningsmateriale, altså skøde- og panteprotokoller med tilhørende registre, fra perioden 1919-27 til retsbetjentarkiverne. Omvendt må man regne med, at en del embedsprotokoller, som var påbegyndt før 1/10 1919 og videreført ved de nye dommer- og politimesterembeder, vil blive opstillet i dommer- og politimesterarkivet, men det vil altid af de kommende registraturer fremgå, at de tidligere har været benyttet ved det og det retsbetjente embede. Man skal blot være klar over dette forhold.

Regnskab

for Samfundet for dansk genealogi og personalhistorie
for året 1977

INDTÆGTER:

Saldo overført fra 1976	19.945,52
Kontingenter	54.600,00
Salg af hæfter m. v.	3.168,50
Tilskud	8.140,00
Renter	1.316,88
Udtrukken obligation	400,00
	<hr/>
	87.570,90

UDGIFTER:

Trykning af tidsskriftet	65.693,96
Papir og tryksager	4.978,67
Honorarer og medhjælp	6.494,85
Porto	3.855,10
Mødeudgifter	3.616,50
Adressograf, telefon og kontingenter	727,90
Gaver og repræsentation	658,75
Køb af obligationer	695,00
Beholdning overført til 1978	850,17
	<hr/>
	87.570,90

Samfundet ejede ved udgangen af 1976 obligationer til pålydende 9.000 kr. Der er i 1977 udtrukket 400 kr. og købt nom. 1.000 kr., hvorefter obligationsbeholdningen andrager nom. 9.600 kr.

Frederiksberg, den 24. februar 1978

Finn H. Blædel (sign.)

Foranstående regnskab er revideret og fundet i overensstemmelse med de foreliggende bilag. Den angivne formue fandtes i behold.

Frederiksberg, den 2. marts 1978

Chr. Bjørn-Jensen (sign.)

Karen Buchwald (sign.)

3 Brødre Scheel og deres nærmeste efterslægt

Første del
Af Elith Olesen

Den Scheel-slægt, hvis ældst bevidnede medlemmer vil blive omtalt i det følgende, har været genealogisk undersøgt tidligere. Udover nogle – til dels vildledende – smånotitser i værker fra 1700-tallet¹ er der især grund til at gøre opmærksom på *A. W. Scheel: Stamtavle over en Familie Scheel, 1870*, og *Jörgen Scheel: Slekten Scheel. Et udvalg dokumenter og beretninger til belysning av slektens historie, Oslo 1948* (stencileret); et sammendrag af sidstnævnte værk er *Jörgen Scheel: De eldre ledd i den i det 17de årh. invandrede tyske slekt Scheel-Scheele, Personalhistorisk Tidsskrift 13 V (1957)*.

Når man tager datidens vilkår for arkivalske studier i betragtning, er A. W. Scheels arbejde ganske imponerende, idet han har formået at føre et anseeligt antal slægtslinjer op fra 1600-tallet til hans egen samtid; en følelig mangel ved hans stamtavle er det dog, at han har udeladt stedsangivelse for dåb, vielse og begravelse. – Nordmanden Jörgen Scheel har ikke selv arbejdet på danske arkiver, men haft personale på Rigsarkivet og Landsarkiverne i Odense og Viborg til at finde stof frem. På denne måde er mange nye oplysninger kommet til, men stoffet er fragmentarisk, og forfatteren har ofte misforstået de oversigtlige referater af kilderne, har draget forhastede slutninger, der gengives som kendsgerninger, og har specielt i artiklen i *Personalhistorisk Tidsskrift* i vid udstrækning undladt at anføre kilderne.

Fælles for de nævnte arbejder er det, at forfatterne kender en familietradition², som de næsten krampagtigt søger at harmonisere med det indhøstede arkivmateriale i stedet for med udgangspunkt i arkivstoffet at stille kritiske spørgsmål til en familietradition, der er op mod 150 år yngre end de personer og begivenheder, den fortæller om. Denne mangel på historisk metode kaster desværre i adskillige tilfælde et skær af utroværdighed over de omtalte værker.

Herunder vil der blive foretaget en skarp sontring mellem arkivalske oplysninger og familietradition; først fremlægges i bearbejdet form det stof, der er fundet i danske arkiver, og i lyset heraf vil familietraditionen blive taget op til kritisk vurdering.

De 3 brødre, der her skal omtales, hed *Hans, Joachim*³ og *Marcus Scheel*; da deres fødselsår ikke er bevidnet, kan der intet sikkert siges om deres num-

mer i søskendeflokken, men de nævnes i den rækkefølge, hvori de dukker op i arkivmaterialet. Det er dog overvejende sandsynligt, at Hans Scheel er den ældste, – han optræder i alt fald i udpræget grad som „familiens overhoved“

Om hjemstavn og forældre røber arkiverne intet. Brødrene dukker pludselig op for derefter at gøre sig stærkt gældende specielt i retsarkiverne, men de er intetsteds omtalt med patronymikon.

Det skal senere søges sandsynliggjort, at de er af tysk afstamning; allerede slægtsnavnet peger i den retning. Ganske vist „fordanskes“ det ofte til Skeel, men selv underskrev brødrene sig Schel eller Schell, og jævnligt forekommer bogstaveringen Schiel eller Shiel, der måske kan tydes som en slags „lydskrift“, indicerende tysk udtale af Sch og manglende stød.

HANS SCHEEL

1. Biografiske oplysninger

Den ældste bevidning af Hans Scheel, der er fundet, er en glarmesterregning, dateret Odensegård 30. april 1650. Det smukt kalligraferede „dokument“, som er et kulturhistorisk aktstykke ved at gennemgå kongsgården rum for rum, indeholder bl. a. følgende passus: „Indsat på fruerstuen, Hans Schiels kammer og borgestuen 38 ruder for 2 mark og 6 sk.“⁴.

29. august 1651 får Hans Scheel en datter, Anna Margrethe, døbt i Sct. Hans kirke i Odense, som er bygget sammen med Odensegård, nu Odense slot. Fadderrækken er imponerende: „velbyrdige fru Anne på Glorup, lensmanden Christopher Valchendorph, velbyrdige jomfru Sophie Hedvig, borgmester Thomas Brodersen, Hs. Eggertsen, Jørg. Wichmand“⁵.

Fru Anne på Glorup kan kun være *Anna Brockenhus*, en livskraftig dame på 75 år, enke efter Henning Valchendorph (1560-1629) og administrator af Glorup på sønnens vegne. „Lensmanden Christopher Valchendorph“ må være en skrivefejl; enten er det Anna Brockenhus' søn, *Henning Valchendorph* (1595-1658), der var lensmand på Odensegård 1628-1655, eller dennes søn *Christopher Valchendorph* (1621-1691), der imidlertid ikke var lensmand. Den „velbyrdige jomfru Sophie Hedvig“ er ikke identificeret; der opholdt sig jævnlig unge piger af adelsstanden på Odensegård i Henning Valchendorphs tid. *Thomas Brodersen* (Riisbrigh) havde tidligere været ridefoged på Odensegård. *Jørgen Wichmand* var skriver og blev 1651 ridefoged sammesteds. *Hans Eggertsen* var købmand i Odense (og kirkeværge for Sct. Hans) og en af gårdens faste storleverandører⁶.

Disse ældste oplysninger om Hans Scheel peger unægtelig i retning af en nøje tilknytning ikke blot til Odensegård, men til familien Valchendorph i det hele taget. Datteren Anna Margrethe kan være opkaldt efter Anna Brockenhus og Henning Valchendorphs 3. hustru, Margrethe Blome; den noget yngre søn, Henning Scheel, er uden for al tvivl opkaldt efter lensmanden. Og når Hans Scheel kunne formå den alderstegne fru Anna, der ellers residerede

på Glorup, til at komme til Odense for at være gudmor til hans datter, kunne det tyde på, at han har haft en fortid på Glorup, før han kom til Odensegård⁷. Mangen ridefoged, herregårdsforpagter eller købstadkøbmand var begyndt som herskabstjener på en adelsgård⁸, – og det er just i sådanne kredse, Hans Scheel ynder at føre sig frem resten af sit liv; i det hele taget har han umiskendeligt haft sociale ambitioner og knyttede sig – ligesom siden sønnen Henning – nærmest muligt til den valchendorphske familie og til den hovedrige *Karen sl. Hans Christensens*, enke efter den 1650 afdøde ridefoged på Odensegård⁹, – givetvis for at benytte disse gode forbindelser som springbræt.

Hans Scheel var således ikke født til velstand og privilegier; han var opkomling, og foreløbig måtte han lade sig nøje med at blive fæster under Odensegård, ganske vist på en af de største gårde, der var til at få, *Kluset* i Lumby sogn, Lunde herred, få km nord for Odense ved Stavid å, nær Odense fjord og Næsbyhoved slotsbanke.

Kluset kan spores tilbage til middelalderen som et kapel, der var indviet til Helligtrefoldigheden, og som folk i stort tal valfartede til i katolsk tid¹⁰. Kappellet sorterede under præsteembedet i Lumby, men stedet har formodentlig været sæde for et lille munkesamfund¹¹ og må have haft et jordtilliggende; efter reformationen deltes dets afkastning mellem Odense hospital og Lumby kirke¹², men det blev en kortvarig ordning. Allerede kort efter 1550 forekommer en fæster på Kluset under Odensegård, og denne status har stedet i alle senere jordebøger¹³.

Da Hans Scheel overtog Kluset, var den en betydelig enestegård, ansat i landgilde til 12 tdr. hartkorn¹⁴ (uforandret i matriklerne 1662 og 1664) og fritaget for hoveri¹⁵. Alligevel er det ikke rigtigt med Jörgen Scheel at betegne ham som forpagter af Kluset¹⁶; han kaldes i jordebøgerne bestandig fæster og ugedagstjener.

Antagelig overtog han fæstet først på året 1652¹⁷, – og straks begyndte den stribe retssager, der skulle gøre ham berygtet, frygtet og hadet i samtiden (men til gengæld forholdsvis let at følge, takket være de utallige spor, han har sat sig i retsarkiverne), idet han 17. februar 1652 for Næsbyhoved birketing ankede over det syn, der i anledning af fæsterskiftet var holdt over gårdens brøstfældighed, og fik udvirket, at forgængerens måtte betale 70 sletdaler¹⁸, hvilket ikke forhindrede, at Hans Scheel senere afstod gården i mangedoblet brøstfældig stand!

I Kluset sad Hans Scheel det længste åremål af den del af hans omflakende liv, vi kender til, ca. 10 år. Han var en alsidig begavelse. Hans yndlingspositur var at optræde for retten, ikke blot på egne vegne, men snart også som befuldmægtiget for andre, og det både for herreds-, birke- og byting, rådstueret og landsting samt Højesteret¹⁹. Allerede i Kluset-årene synes han tillige at have givet sig af med pengetransaktioner²⁰, hvilket senere både

skulle komme ham til gode og volde ham adskilligt besvær for til sidst helt at vokse ham over hovedet. Dertil kommer, at han også fungerede som bart-skær; således havde han 1652-53 2 retssager løbende for at få inddrevet bart-skærløn, – han havde flikket en pige sammen, der var blevet overfaldet af 3 unge karle²¹, og havde taget „levende maddiker“ ud af et bensår på Knud Hansens far i Lunde²².

Antagelig ved omorganiseringen af den fynske landmilit 1654 blev han tillige kaptajn for Lunde herreds kompagni af Fynske Opbud, der talte 174 „svende og drenge“ foruden 63 „unge husmænd og inderster“²³. Det lød af noget for en ambitiøs person, men indbringende var jobbet åbenbart ikke, eftersom riget fattedes penge; 1661 søgte han sammen med de andre fynske officerer om at få tilgodehavende løn udbetalt²⁴, men endnu 1668 gjorde han kongen opmærksom på, at han ikke havde oppebåret løn siden 1657²⁵.

Om Hans Scheels kvalifikationer som opbudsofficer vides ikke andet, end at han selv hævdede at have gjort krigstjeneste under Torstenssons-krigen 1644²⁶, hvilket giver et kik ind i en fortid, der ligger uden for den direkte arkivalske bevidning. Om hans indsats både før og under svenskekrigene 1657-60 herskede der delte meninger. Selv påstod han at have været så virksom mod fjenden, bl. a. ved indbringelse af fanger, at svenskerne i særlig grad efterstræbte ham og plyndrede hans gård – også som hævn, fordi han ikke lod sig presse til at gå i svensk krigstjeneste²⁷.

For Næsbyhoved birketing førtes imidlertid i 1668 vidner, der forklarede, at Hans Scheels hustru før krigen gentagne gange havde modtaget bestik-kelse for at lade de bønder, der stod i kompagniet, slippe for plagsom vagt-tjeneste, og selv herreds- og birkefogden, Hans Krag i Næsby, optrådte som vidne og røbede, at Hans Scheel helt havde tabt hovedet ved meddelelsen om svenskernes landgang på Fyn, idet han – stik mod befalingsmanden *Sivert Urnes* bud – havde beordret milittsfolkene hjem, efter at de var samlet ved Allese, og derefter selv havde gjort sig usynlig. Amtmand *Henrik Lindenov* hånede ham offentlig ved på birketinget at lade sin ridefoged oplæse et brev, hvori han udtalte, at det var at ønske, nogen udi al verden kunne oplyse, hvilke store og mandige gerninger Hans Scheel havde udøvet i krigens tid, for da al folket udi herredet og birket skulle have været anført med mod og mandige hjerter for at gå mod fjenden, da var Hans Scheel ikke til at finde²⁸. Det var ord, der sved, – og ord, som blev husket. Endnu et par år senere måtte Hans Scheel forsvare sig mod disse beskyldninger: „(Jens Lassen) mig aldrig skal overbevise, at jeg noget utilbørligt haver begået, men jeg udi freds og fejdetider som en ærlig mand forholden og disse riger og lande udi tvende fejdetider sær og gode tjeneste bevist, som med rigtig attest og pas bevises kan“²⁹.

Uomstødeligt er det, at Kluset blev totalt ruineret under krigen; han havde måttet levere naturalier til svenskerne for 1450 dlr., men han gjorde selv

opmærksom på, at fjendens udplyndringer havde været for lidet at regne mod den medfart, gården fik, da vore egne tropper i dagene forud for slaget ved Nyborg 10.-11. november 1659 havde slået lejr tæt ved gården. Ikke blot havde de frataget ham hans heste og vogne og alt hans korn, men også fjernet alt bohave, ja ført døre og lofter og alt andet brændbart bort, så beboerne på det nærmeste var bragt til tiggerstaven³⁰. Og ganske vist befandt Hans Scheel sig i følge sine talrige supplikationer altid på katastrofens yderste rand – ordet RUIN er et af hans yndlingsudtryk – men i dette tilfælde er ødelæggelsernes omfang velbevidnet, af lokale synsmænd, der fremlægger synsvidne på Næsbyhoved birketing, af landkommisærerne Erik Kaas og Tyge Below samt af lensmand Mogen Høeg³¹.

I efteråret 1660 ansøgte Hans Scheel kongen om erstatning og klækkeligt nedslag i den alt for højt ansatte landgilde, men trods synsudtalelser og fornemme folks anbefalinger skete der intet, selvom han jamrede over, hvor forborget og forgældet han var, uden noget at dyrke jorden med og uden noget at så i den, så familien „udi største elendighed må gå at betle“³².

Trods alt overlevede de dog, men efter at have ventet forgæves halvandet års tid på øvrighedens hjælp, tog Hans Scheel en rask beslutning, udlejede egenmægtigt den kun nødtørftigt opbyggede fæstegård til en liebhaver og tiltrådte 1. maj 1662 som forpagter af herregården *Billeshave* i Vejlbysogn, Vends herred³³. Ejeren, *Henning Pogwisch*, havde nær forbindelse med Valchendorpherne, og man kan gætte på, at det var på denne måde, kontakten kom i stand. Da den økonomiske krise efter krigen tvang Valchendorpherne i knæ, var Henning Pogwisch den første kreditor, som overtog Glorup, slægtens gamle hovedsæde.

På Billeshave oplevede Hans Scheel formodentlig sine bedste år. Den ærgerrige mand havde gjort springet fra forhutlet fæstebonde til „velagtbar og velfornemme mand“. At han virkelig blev regnet for noget, ses deraf, at han og hans familie var særdeles hyppigt benyttede som faddere på egnen i de nærmest følgende år. Han kunne omgås præsten og de ved Strib garnisonerede officerer som ligemænd, ja optrådte tilmed som „godsbesidder“, idet han omkring 1664 købte et par mindre gårde i Røjle, Vejlbysogn³⁴. Man aner omridset af et mønster, ikke ukendt i samtiden: en driftig bonde på vej op ad den sociale rangstige; det kunne blive til en ansættelse i amsadministrationen, måske til en bykøbmand og rådmand eller måske endog til en herremand.

Hvorfor Hans Scheel under disse lovende udsigter forlod Billeshave efter den 3-årige forpagtningskontrakt 1665, vides ikke. Ejermæssigt havde gården haft en omtumlet tilværelse, efter at Henning Pogwisch's bo havde vist sig insolvent, og ved sin afgang førte Hans Scheel retssag mod en af de midlertidige medejere³⁵, men med *Knud Urne* til Juulskov, som var eneejer i 1665, synes han senere at have stået på en god fod.

I den følgende 3års periode 1665-68 var han bosat på den gamle herregård *Eskebjerg* på Hindsholm³⁶ og omtales snart som forpagter, snart som forvalter. *Eskebjerg* ejedes på denne tid af *Jacob Lindenov* og *Erik Krag*, oversekretær i Danske Kancelli; sidstnævnte blev eneejer 1667.

Herefter blev kursen ustabil, og der begyndte at vise sig skyer i horison-ten. Gårdene i *Røjle* måtte afhændes 1666³⁷ og blev åbenbart ikke erstattet med andre. Dertil kom vanskeligheder med *Kluset* af alvorlig karakter. *Hans Scheel* var stadig officiel fæster af gården, men tillod sig at optræde, som om han ejede den, og bortforpagtede den så til én, så til en anden. Disse forpagtere var ikke nemme at have med at gøre. *Anders Rasmussen* var en af dem; da han ikke betalte sine soldaterpenge, faldt gælden tilbage på *Hans Scheel*, som blev dømt til at betale³⁸. Forpagteren blev dømt fredløs som voldsmand³⁹, og *Cort Gjermand* fik gården i hans sted, men misrøgtede den og undlod at betale *Hans Scheel* sin forpagtningsafgift⁴⁰.

Ganske vist vandt *Hans Scheel* sin sag mod *Cort Gjermand*, men nu begyndte naboerne at fremkomme med alvorlige klager over nedbrudte gærder og forvildede kreaturer og bæster fra *Kluset*. Da dette kom amtmand *Henrik Lindenov* for øre, begyndte han at undersøge forholdene nærmere og fandt det direkte lovstridigt, at *Hans Scheel* havde bortforpagtet en gård, han kun havde i fæste og ikke havde beboet i årevis. Et syn over gården afslørede, at den endnu kun var nødtørftigt opbygget efter katastrofen 1659 og var brøstfældig for mindst 260 sletdaler. Sagen var oplagt, og for *Næsbyhoved* birketing blev *Hans Scheel* 13. august 1667 frakendt fæstet og dømt til at betale for gårdens genopbygning⁴¹.

Sagens alvor var næppe gået op for *Hans Scheel*; han prøvede frejdigt at slippe uden om den store erstatningssum, dels ved at stævne *Cort Gjermand* for kontraktbrud i håb om derved at kunne gøre ham ansvarlig for gårdens brøstfældighed⁴², dels ved en supplikation til kongen, hvori han – under henvisning til, at han aldrig havde fået erstatning for ødelæggelserne under krigen og ikke havde oppebåret løn som kaptajn siden 1. maj 1657 – søgte at få dommen omstødt, afgifterne nedsat på „den for højt skyldende gård“ og *Kluset* overdraget til sig selv og sine arvinger „uden videre fæste, ægt og hoveri“⁴³. Kongen var velvilligt indstillet; ved *Erik Krags* mellemkomst fik *Hans Scheel* virkelig lov at beholde *Kluset*, „så længe han den påbudne contribution og sædvanlig afgift deraf erlægger“⁴⁴.

Samtidig flyttede *Hans Scheel* efter 3års periodens udløb fra *Eskebjerg* for 1. maj 1668 at overtage forpagtningen af *Sct. Knuds Kloster* i Odense⁴⁵, der tilhørte admiralitetsråd, højesteretsassessor og landsdommer *Jens Lassen*, tilkendt ham for udlæg til kronen under svenskekrigen. Dermed havde *Hans Scheel* opnået en af de fineste forpagtninger, det var muligt at få på Fyn⁴⁶ og gjort et anseligt spring op ad rangstigen.

Han havde imidlertid gjort regning uden amtmand *Henrik Lindenov*, der

var rasende over, at Hans Scheel ved at gå direkte til majestæten havde fået amtmandens indgriben underkendt. Ved sin ridefoged, *Jens Eriksen* (Vestengaard), lod Henrik Lindenov 19. maj 1668 Hans Scheel stævne for Næsbyhoved birketing⁴⁷ og lod ham i uhørt skarpe vendinger foreholde, at han nu måtte træffe endelig beslutning om sit forhold til Kluset, eftersom han i sin egenskab af fæster var pligtig at bebo gården, og hvis han bestemte sig dertil, måtte han yde erstatning til den nuværende beboer for dennes investering i gårdens dyrkning og naturligvis sørge for, at gården omsider kom i forsvarelig stand.

Denne dag blev uden tvivl den bitreste i Hans Scheels liv; amtmandens brev, der blev oplæst på tinge, var fuldt af hånsord og ramte ham hårdt på hans ære ved at beskyldte ham for at have svigtet som officer under krigen og for at have modtaget bestikkelse fra opbudsmandskabet. Den ligeså skånselsløse ridefoged erklærede ham for en løgnhals, og adskillige af de optrædende vidner uddybede amtmandens anklager og øste op af deres beklagelser over forholdene på Kluset, der gennem lang tid havde voldt dem mange gener. Hans Scheel må have følt sig ganske venneløs, – ikke én røst oplod sig til hans forsvar. Han var da også påfaldende spagfærdig ved denne lejlighed, hvilket afgjort var hans natur imod; hans svar vedrørende Kluset var ganske svævende, – kun gav han om sin adfærd under krigen klart til kende, at en nærmere undersøgelse nok skulle vise, at „han sig som en ærlig mand og Hans Majestæts tro tjener havde forholdet“⁴⁸.

Det af Henrik Lindenov begærede tingsvidne må være blevet indsendt til kongen, men hverken dette eller Lindenovs ledsagebrev er bevaret. 7. november 1668 udbad kongen sig en detaljeret redegørelse fra amtmanden, fordi denne havde hævdet, at Hans Scheel havde fortiet væsentlige enkeltheder i sine supplikationer⁴⁹. Lindenovs svar, der er dateret 19. december 1668, indeholder en udførlig redegørelse for sagen, som den tog sig ud set med hans øjne; brevet stiller Hans Scheel i det ugunstigst tænkelige lys og slutter: „... det synes ikke, at Hans Scheel gården vil bebo, men selv på Sct. Knuds Kloster at holde hus og holde lejesvende på Klusetgård, gården til største fordærv, de fattige omboende bønder til stor fortræd og skade, hvorfor udi al underdanighed til Hans Kongl. Maists nådigste vilje henstilles, om Hans Scheel må tillades at bo på Sct. Knuds Kloster og alligevel nyde Kluset og efter eget behag bortleje, til hvem han lyster, – eller han selv gården skal bebo, eller bonden, som har fæstet den, må nyde den, eller han sit fæste igen skal gives og gården kvittere“⁵⁰.

Herefter kunne kongen kun resolve, at det var hans nådige vilje og beslutning, at Hans Scheel ikke mere skulle befatte sig med Kluset, og at gården skulle besiddes af den karl, som allerede havde fæstet den⁵¹. Dette var et nederlag, der sved. Hans Scheel havde spillet højt spil – og som så ofte siden gjort det klodset og naivt – og måtte naturligvis ende som taber mod en så højststående modstander.

Kun et år efter forpagtningskontraktens indgåelse – 1. maj 1669 – flyttede Hans Scheel fra Sct. Knuds kloster til *Dalum kloster*⁵². Kontraktophævelsen må imidlertid være sket i forståelse med ejeren, for også Dalum kloster tilhørte Jens Lassen, ligeledes tilkendt ham for udlæg til kronen, og var en god forpagtning – dog næppe så givende som Sct. Knuds kloster.

Imidlertid kom Hans Scheel omgående i klammeri med ejeren og dennes broder, *Niels Lassen*, senere præsident i Nyborg, om forpagtningskontraktens overholdelse. Hans Scheel søgte ad rettens vej at opnå, hvad der tilkom ham, og opstillede ikke mindre end 16 anklagepunkter; flere af disse var særdeles graverende, bl. a. at Jens Lassen havde tilforpagtet ham jord og tiendeydelser, han ikke selv havde rådighed over, at Jens Lassen overlod brug af haver, fiskevand og jagt til familie og venner, skønt han havde tilforpagtet Hans Scheel disse herligheder, og at han – mod kontrakten – lod opstalde egne heste på gården, ja at Hans Scheel med familie knapt kunne få bolig på gården, fordi ejerens broder, Niels Lassen, i forvejen var installeret dér. Sagen giver i det hele taget et ypperligt indblik i datidens forpagtningskontrakter.

Jens Lassen var en stor og hård modstander at bide skeer med; socialt var han højt på strå, og både han og broderen var kendt og frygtet for brutalitet og hensynsløshed. For birkeretten⁵³ havde Jens Lassen naturligvis fået medhold, – hvad skulle den stakkels birkedommer ellers stille op? – men ved at klage til kongen opnåede Hans Scheel, at der blev nedsat en kommission, bestående af *Erik Krag*, *Niels Rosenkranz*, *Heinrich Müller d. y.* og *Nicolai Bennich* til at dømme parterne imellem.

Kommissionens medlemmer kunne imidlertid ikke blive enige; de 3 førstnævnte afsagde en kendelse, der på det nærmeste gjorde grin med Hans Scheel, men han var ikke en mand, der forstod spøg, han fandt – ikke uden grund – deres afgørelse „meget obskur og mørk“, mens Nicolai Bennich i et særligt votum gav klageren medhold. Følgen af denne uenighed blev, at den utrættelige Hans Scheel efter 19 ugers ophold i København fik sagen for Højesteret, der 24. oktober 1670 gav ham medhold, tilkendte ham en erstatning på 350 rigsdaler og på hans begæring erklærede kontrakten for ophævet som groft misligholdt fra Jens Lassens side, – en af de få retssager, der fik et for Hans Scheel helt igennem gunstigt resultat⁵⁴.

Forud var der foregået ondartede chikanerier, vel for at gøre den besværlige forpagter mør. Niels Lassen, der boede på Dalum kloster som broderens fuldmægtig, havde ladet alle Hans Scheels svin konfiskere, fordi de – efter hans opfattelse uretmæssigt – var inddrevet på de Sanderum bønders jord, en sag, der også endte i Højesteret⁵⁵, og i følge Hans Scheel havde brødrene Lassen, mens Scheel selv var i København for at føre sin sag, konfiskeret hans heste og vogne, så hans børn derhjemme måtte færdes til fods, når de havde ærinde andetsteds⁵⁶.

Sidst på året 1671 finder vi Hans Scheel bosat i *Svendborg*⁶⁷, og han tituleres i den følgende tid „Kgl. Majestæts inspector over skovene på Fyn“⁵⁸. – 1. maj 1672 blev han tillige forpagter af *Bjørnemose* i Tved sogn⁵⁹, som ejedes og beboedes af fru Margrethe Blome, Henning Valchendorphs enke, der efter mandens død havde måttet gøre opbud fra Glorup, men – vistnok af kreditorernes nåde og velvilje og økonomisk støttet af den velhavende Karen Jensdatter – fik lov at beholde og bebo *Bjørnemose* til sin død 1679⁶⁰.

Hans Scheel vedblev at fungere som skovinspektør de følgende år og optrådte som stedlig repræsentant (fuldmægtig) for overjægermester *Vincentz Joachim Hahn* – et job, Hans Scheel varetog med yderste nidkærhed og strenghed, som det kan aflæses af en stribe retssager, han anlagde for ulovlig skovhugst og oldensvinsinddrivelse i de kongelige skove på Sydfyn⁶¹; man kan ikke undre sig over, at han på egnen fik det eftermæle, at han „med skovenes inspektion sin havende myndighed på de tider vel anvendte“⁶².

Det var imidlertid ikke blot på Fyn, han – bistået af sønnen Henning – huserede i denne virksomhed, men også i det sydlige Jylland, ja endog i hertugdømmet Slesvig⁶³. På Kolding-egnen kom Hans Scheel, der her assisteredes bravt af sin broder Joachim, dengang slotsgartner på Koldinghus, dog galt af sted. I sin voldsomme nidkærhed beslaglagde han i februar 1673 en vogn med træ, tilhørende rådmand *Baltzer Nielsen*, forpagter af Koldinghus Ladegård, skønt denne var ude i lovligt ærende og kunne fremvise attest fra amtmand *Otto Bille* på, at han var berettiget til at hugge ved i kongens skov til hegn og gærder. Hans Scheel var for stædig og ærekær til at indrømme fadæsen, og der blev ført sag ved både landsting og Højesteret, – udfaldet var naturligvis ugunstigt for Hans Scheel⁶⁴.

Denne affære gjorde selvsagt de 2 brødre upopulære i Kolding; værre var det dog, at bønderne under Koldinghus beskyldte dem for grov vilkårlighed i forbindelse med træudvisning; ikke blot lod de skovene skamhugge på en måde, der tydede på, at de var ganske ukyndige i deres job, men de blev direkte beskyldt for besvigelig adfærd, idet de mod uretmæssig betaling udviste træ til folk, som ikke var berettigede til at få ved, mens folk, der havde hævde på at få ved, blev afvist.

Sagen var af så graverende karakter, at amtmand *Otto Bille* klagede til Hans Scheels overordnede, overjægermester Hahn, som så sig nødsaget til straks at suspendere Hans Scheel fra stillingen som skovinspektør. Efter alt at dømme fulgtes suspensionen senere op af blank afskedigelse⁶⁵. Brødre Scheel viste sig i denne sag fra deres allermindst tiltalende side; de prøvede hævngherrigt at komme de klagende bønder i Bruskh herred til livs ved gang på gang at forlange deres nærværelse for Landstinget i Viborg. De lange og besværlige rejser var belastende for bønderne, og til sidst greb *Otto Bille* ind til beskyttelse af sine bønder, som han i henhold til sin amtmandsbestalling følte sig forpligtet til at gøre det. *Otto Bille* var i det hele taget uvenligt ind-

stillet over for Scheelerne; han skriver om „den store misbrug og utilbørlige udvisning og skade af de Skeeler udi Eders kongl. Maists skove“ og fører vidner på, at „Hans og Jochum Skeel til upligt og største skovskade udviste på en eneste gårds skovpart over hele snese ferske oldentræer, og det til husmænd, løsgængere og andre, som ikke skulle have, som stemplerne, stubbene og synlige gerninger udviser, og derimod egne bymænd, som skylder skatter for skovene og står for en stor gård og udgift og en stor part deraf selvejende bønder og skove ikke måtte få det ringeste udvist, formedelst de ikke ville give de Skeeler så mangfoldig utilbørlige penge, de begærede, men hvem der ville give mange penge, kunne få nok overflødig“⁶⁶. Også i denne sag trak Hans Scheel og hans broder naturligvis det korteste strå.

Mens Hans Scheel fartede rundt i sådanne ærinder, har sønnen Henning åbenbart passet avlingen på Bjørnemoose. Imidlertid opgav Hans Scheel forpagtningen her efter 3 års periodens udløb 1. maj 1675 og vendte tilbage til Hindsholm⁶⁷; dog blev forbindelsen til Svendborg-egnen opretholdt, idet sønnen Henning fik livsvarig tilknytning dertil; hos ham opholdt Hans Scheel sig med mellemrum i sine sidste leveår.

Han blev nu fæster af en gård i Mesinge, tilhørende Eskebjerg, men han synes tillige at have fungeret som fuldmægtig – skriver, foged eller forvalter – på denne gamle herregård⁶⁸, der nu ejedes af den liflandske adelsmand *Friedrich von Vittinghof genannt Scheel*.

Socialt virker den nye stilling som et tilbageskridt, men det er dog et spørgsmål, om det virkelig var tilfældet. I alt fald fik Hans Scheel et par andre ambitioner opfyldt. Vittinghof, der som hofmand ofte befandt sig i udlandet, benyttede ham således flere gange som sin fuldmægtig i retssager⁶⁹, – og for retten var Hans Scheel nu engang i sit es! Selv i en så vigtig sag som fru Margrethe Blomes overdragelse af det prægtige valchendorphske kapel ved Sct. Knuds kirke i Odense til Friedrich von Vittinghof, var det Hans Scheel, velkendt af begge parter, der ordnede paragrafferne⁷⁰. Også for andre prominente personer påtog han sig at føre retssager, således for baron *Rudolph Podebusch* til Kjørup⁷¹, og efterhånden som tiden gik, gik han i lag med en række retssager for sin familie, således svigersønnerne *Tønnes Hansen*, Odense⁷², og *Knud Krag*, Mesinge⁷³, – samt ikke at forglemme på sin broder Marcus Scheels forældreløse børns vegne en indædt retsforfølgelse af familien von Proschewisch⁷⁴.

I nogle år var han tillige konsumptionsforvalter over Odensegaards amt. Der er ikke fundet officielle dokumenter vedrørende denne forpagtning, men af en række retssager, som stillingen medførte, synes det at fremgå, at det har drejet sig om 3 års perioden 1677-80⁷⁵. Han blev muligvis afløst af svigersønnen Tønnes Hannsen, som han senere gik til hånd med retsforfølgelse af de efterladende skyldnere.

1679 omtales han i sin egenskab af konsumptionsforvalter som sitzhaftig

i Odense⁷⁶, men sidst på året 1680 benævnes han „forvalter over Scheelsborg“ og synes at være bosat i Stubberup sogn⁷⁷. Det var 1680 lykkedes Friedrich von Vittinghof at få Eskebjerg ophøjet til baroni under navnet *Scheelsborg* (senere *Scheelenborg*) efter hans liflandske slægtsnavn; Hans Scheels forflyttelse til Stubberup, vel til selve herregården, og hans charge her har højst sandsynligt forbindelse med disse forandringer i den gamle herregårds status.

Heller ikke opholdet på Scheelenborg ser ud til at have været af lang varighed; hans kone er muligvis død 1683 eller 1684, og derefter har han åbenbart ført en endnu mere omflakkende tilværelse end tidligere, på skift hos sine børn. 1684 er han bevidnet bosat i Mesinge, antagelig hos svigersønnen Knud Krag⁷⁸. De nærmest følgende år synes han at have haft nogenlunde stationært ophold i Odense⁷⁹, muligvis hos svigersønnen Tønnes Hansen, men lejlighedsvis også hos sønnen Henning på Bjørnemose, senere på Tidselholt⁸⁰.

Hans Scheel er i disse sine sidste leveår rastløst virksom for at ordne familiens spgede affærer. 1688 var han i København for at hjælpe sin afdøde broder Joachims forældreløse børn ud af en svær økonomisk krise⁸¹. 1690 måtte han prøve at redde, hvad reddes kunne, for sin datter Anna Margrethe og hendes børn efter Tønnes Hansens død⁸². Samtidig måtte han hjælpe sin (tidligere) svigersøn, Knud Krag, der af hans egen gamle modstander, Niels Lassen, truedes med udpantning⁸³, og det følgende år gik den årelange strid angående broderen Marcus' børns arveforhold ind i sin sidste hektiske fase efter ærkefjenden Anna Maria Proschewisch's død⁸⁴.

Samtidig havde han sine egne problemer, blandt hvilke mange var selvforvaldte. En gammel fjende som Niels Lassen, der nu var præident i Nyborg, havde samlet på Hans Scheels uindfriede gældsbeviser og mødte nu op med dem⁸⁵, og selv gamle venner blev utålmodige over hans indgroede uvilje mod at betale gammel gæld, – det gjaldt f. eks. arvingerne efter Karen Jensdatter sl. Hans Christensens⁸⁶.

Den megen modgang og de få opmuntringer synes at have gjort Hans Scheel mentalt forstyrret i hans sidste leveår. I alt fald foretog han sig så forbløffende ting, at de kun kan tilskrives svigtende dømmekraft og manglende åndelig balance.

I 1690 klagede han til kongen over, at en ham tilhørende gård i *Bække* by og sogn, Andst herred, Koldinghus amt, pr. 1. oktober 1687 var blevet udlagt til ryttergods under oberst *Schwanewedes* regiment til trods for, at der efter hans opgivelse hverken skyldtes skatter eller landgilde for den. Sagen henvistes til prøvelse i Rentekammeret, men en udtalelse herfra er ikke fundet, og ryttergodsarkivernes kildemateriale tyder ikke på, at Hans Scheel nogensinde har besiddet den pågældende gård⁸⁷. Hvis han ikke i utilregnelighed har forsøgt sig med rent bluff, må man formode, at han er blevet taget

ved næsen af en smart „sælger“, – i alt fald løber alle undersøgelser af sagen ud i sandet.

Bedre bevidnet er hans tragikomiske mellemværende med *Bodil Sørensdatter Hellekande*, enke efter assessor *Morten Mikkelsen Hardrup* til Ørritslevgård. Fru Bodil var kommet til at skylde Hans Scheel 81 rdr. og havde tilbudt ham en gård i Tørrest (Tørresø (?), Krogsbølle sogn), som han imidlertid ikke fandt fyldestgørende. Da Bodil sl. Morten Mikkelsens den 16. januar 1691 var i Odense, opsøgte Hans Scheel hende i tolder Jacob Møllers gård på Nørregade, men da de ikke kunne blive enige, gik Hans Scheel til byfogden for at „få arrest på hende“. Byfogden havde imidlertid en gæst og skulle lige til at gå til bords, og hans kone mente, at det vel kunne vente, til han havde spist; han lod dog sende bud efter 2 arrestmænd.

I sin rastløshed vendte Hans Scheel tilbage til Jacob Møllers gård og konstaterede – som han vel havde frygtet – at fru Bodil og hendes søn var ved at stige til vogns for at køre hjem. Han sendte så bud til byfogden om at komme straks og forsøgte selv at lukke gårdporten; da kusken alligevel prøvede at slippe igennem, drog Hans Scheel i følge flere vidner sin kårde, „dog med balgen paa“, slog hestene i hovedet og råbte: „I skal bie, det Dieflen skal fare i Eder!“

Derefter stod Bodil sl. Morten Mikkelsens og hendes søn af vognen og begav sig til fods mod Nørreport, og mens Hans Scheel forfulgte dem, slap kusk og vogn ud gennem Sct. Jørgensport. Episoden samlede opløb, „ligesaadan som naar man før en misdæder af Bye“. Da vagten ved Nørreport ikke ville gribe ind, forsøgte Hans Scheel ved „byfreden“ at hindre hende i at komme videre, greb fat i hende, og „daa strengerede hand saa hart mod hende at ville drage hende inden for Porten igien, at hand drog hendes tastt(?) itho om hendes Hals“. Imidlertid nåede vognen frem, og hun og sønnen slap bort, inden byfogden, der først skulle have iført sig handsker og kårde, kom til stede.

Sagen kom for retten, hvor Hans Scheel stod anklaget for voldeligt overfald; der var vidner nok, men selv hans egne vidner var påfaldende tøvende, og det er umiskendeligt, at hverken byfogden eller byportvagten den famøse dag havde været sindede at hjælpe ham til at opnå sin ret. Han blev da også idømt voldsbøde på 40 lod sølv⁸⁸. Med vanlig stædighed kærede han dommen til rådstueretten under påberåbelse af, at han forinden havde herredsstingsdom for, at fru Bodil skyldte ham et langt større beløb, men også her blev han dømt til at betale⁸⁹.

Da han, som han havde for skik, undlod at erlægge sin bøde, anlagde modparten ny sag mod ham for bytinget; på grund af hans langvarige fravær i Fredericia trak afgørelsen ud i månedsvi i efteråret 1691, og da byfogden omsider 11. januar 1692 afsagde sin kendelse, atter til Bodil sl. Morten Mikkelsens fordel, kom der ilbud fra Fredericia om, at Hans Scheel var død dér

2 dage forinden⁹⁰. Ikke desto mindre fik sagen et efterspil ved rådstueretten, hvor sønnen Henning måtte stå til regnskab for faderens undladelsessynder⁹¹.

Årsagen til, at Hans Scheel tilbragte de sidste måneder af sit liv i Fredericia, var den, at han også her havde en modstander at lægge råd op imod. Han havde i de nærmest foregående år ført en sag mod borgmester *Jacob Hoff* helt til Højesteret om en obligation lydende på 2007 mark lübsch – og tabt sagen, fordi Fredericia-borgmesteren havde sikret sig kongelig tilladelse til at få al sin udenlandske gæld udskudt i 6 år⁹². Også her kunne det altså se ud til, at han har ladet sig tage ved næsen ved at overtage et værdipapir, der for tiden var værdiløst!

Jacob Hoff havde andre fjender, deriblandt rådmand *Jochum Richter*, Fredericia, der ligeledes mente at have penge til gode, og som i 1692 førte en sag igennem lige til Højesteret⁹³. Der er ingen grund til at betvivle, at Hans Scheel og Jochum Richter har lagt råd op i fællesskab; Hans Scheel skriver hjem til Odense, at han „nu siden først i August her udi Fredericia søgt Borgmester Jacob Rasmussen for meere end 800 Rdl hand til mig med Retter skyldig er“⁹⁴, og han tog ophold i Jochum Richters hjem. Hen på efteråret blev han imidlertid syg og måtte holde sengen, til han døde hos Richter den 9. januar 1692⁹⁵.

Hans Scheels død og begravelse på et fremmed sted fik – i naturlig overensstemmelse med hans livs altdominerende hovedinteresse – et retsligt efterspil. Sønnen Henning Scheel havde under faderens sygeleje været i Fredericia for at sikre ham en ordentlig pleje; han var åbenbart ikke meget for igen at skulle af sted og formåede Knud Krag, Hans Scheels tidligere svigersøn, til i barskt vintervejr at rejse fra Rødkilde på Sydfyn til Fredericia for at ordne begravelsen. Stillet over for et økonomisk krav fra Jochum Richters side for husly, fortæring og pleje udstedte Knud Krag en veksel på 23 rigsdaler, som Henning Scheel imidlertid nægtede at indfri, idet han – noget spidsfindigt – henviste til, at vekslens dreje sig om et ham uvelkomme mellemværende Jochum Richter og Knud Krag imellem. Knud Krag måtte stævne svogeren for retten for at få sit krav inddrevet⁹⁶. Da tingbogen ikke indeholder nogen kendelse, må parterne formodes at være forligt, men sagen kaster ikke noget flatterende lys over Henning Scheel.

Om Hans Scheel kan det siges, at han var en opkomling med ikke ringe evner og store ambitioner. Han var åbenbart i stand til umiddelbart at vække tillid, men magtede ikke at fastholde den ret længe. Med større stabilitet og et mere fordrageligt sind kunne han utvivlsomt have drevet det så vidt, som han havde ambitioner til, men modgang gjorde ham usædvanlig kværulevende og rethaverisk selv i en tid, der intensivt dyrkede disse negative egenskaber. Ustandselig hjemsøgte han domstolene for at opnå, hvad han anså for sin ret, – men samtidig prøvede han hele tiden at sno sig uden om egne forpligtelser; retsmødereferaterne afslører, at han bestandig benyttede sig af de mest plumpe prokuratorokne.

Det kan ikke undre, at han ved en sådan gennemført holdning i det lange løb måtte blive berygtet og forhadet og trådte sine egne ambitioner i vejen. Samtidens hovedindtryk er formodentlig præcist formuleret i en af de utallige retssager, hvori han omtales som en mand, der „altid til trætte og urolighed skal være geneget“⁹⁷.

Det mest positive, der er at sige om denne vanskelige personage, er, at han var sig sit ansvar for familiens ve og vel særdeles bevidst. Han har følt sig som slægtens overhoved og var parat til at gå gennem ild og vand for sine døtre, svigersønner og børnebørn – og ikke mindre for sine tidligt forældreløse brodersønner og -døtre. Vanskelighederne var formidable: Efter broderen Marcus' død 1677 var der 3 børn, efter broderen Joachims død 1685 7 børn og efter svigersønnen Tønnes Hansens død 1690 5 børn, han måtte tage sig af, men han veg ikke tilbage for nogen hindring eller udfordring, når det var familien, det gjaldt – især ikke, når der var udsigt til, at der kunne komme en speget retssag ud af det!

NOTER

Denne afhandling er blevet til i nøje samarbejde med min søster, fru Agnes Laustsen, Henning, der har samlet oplysningerne fra Landsarkiverne i Viborg og Åbenrå og har gennemgået kirkebøgerne på Landsarkivet i Odense. Det drejer sig om et slægtshistorisk arbejde, idet Hans Scheel, Henning Scheel, dennes datter Elisabeth Dorothea Scheel i ægteskab med Christoffer Jacobsen Notlev og deres søn Bartholomæus Notlev er blandt vore forfædre.

Arbejdet har været behæftet med store vanskeligheder, fordi kirkebøgerne svigter i næsten katastrofal grad; samtlige kirkebøger for København og Fyn i det relevante tidsrum har været gennemgået systematisk, men med beskedent resultat. De store lakuner er søgt udfyldt med oplysninger især fra amtsregnskaberne skattemandtaller, skifteprotokoller og retsprotokoller fra de steder, hvor medlemmer af slægten Scheel har været bosat i 1600- og 1700-tallet. Alligevel er der stadig en del „huller“, men efter at der har været arbejdet med emnet i ca. 20 år, skønnes tiden nu inde til offentliggørelse af de hidtidige resultater.

Forkortelser:

DBL: Dansk Biografisk Leksikon

DK: Danske Kancelli

Hirsch: I. C. W. Hirsch: Danske og norske Officerer 1648-1814 (manuskript på KB og RA)

KB: Det kongelige Bibliotek

LAK: Landsarkivet i København

LAO: Landsarkivet i Odense

LAV: Landsarkivet i Viborg

LAA: Landsarkivet i Åbenrå

RA: Rigsarkivet

Rtk.: Rentekammeret

1. Thyco Hofman: Portraits historiques des hommes illustres de Danemark, remarquables par leur mérite, leurs charges et leur noblesse I 1746 32

note 1, cf. oversættelse: Historiske efterretninger om velfortjente danske Adelsmænd I, Kbhvn. 1777 39 note d. – Georg Heinrich Scheel: Müssige

- Stunden, in theils übersetzten, theils selbst verfertigten Gedichten, Flensburg 1756 94 ff. – Leksicon over adelige Familier i Danmark, Norge og Hertugdømmerne, 1787 II 144.
2. Det scheelske Slechtsarkiv, Privatarkiv 192, RA Oslo, og Personalia 114 a sst., indeholdende slægtsberetninger i afskrift, der synes at kunne føres tilbage til oberst Georg Heinrich Scheel i 1750'erne, samt en derfra noget afvigende tradition, hvis proveniens og alder er ukendt, men som tidligst kan være fra ca. 1800.
 3. Samtidens kilder kalder ham Jochum eller Jokum; selv underskrev han sig Joahim. Her benyttes efterslægtens stavemåde.
 4. RA Lensregnskaber Odensegård len, bilag til regnskab 1/5 1649 - 1/5 1650. Glarmester Staffen Block.
 5. LAO C. Brandts kirkebogsudrag Odense Sct. Hans 1646-1705.
 6. Sv. Larsen: Studier over det fynske Rådsaristokrati i det 17de Århundrede, Odense 1965 II 150 ff., 190 ff., I 77 ff., m. fl. st.
 7. Muligvis kan H. S. identificeres nogle måneder forud for glarmesterregningen: 20. sønd. e. trin. 1649 (7. okt.) får Anders Tingskriver en søn døbt i Odense Vor Frue; blandt fadderne er „Velbyrdige fru Anne Hennings tiener i Glorup, velbyrdige Henning Valchendorphs tiener“. LAO C. Brandts kirkebogsudrag Odense Vor Frue 1646-1705. – Det forekommer sandsynligt, at en af disse tjenere har været H. S.
 8. Sv. Larsen: Studier over det fynske Rådsaristokrati I 60 ff.
 9. Sv. Larsen: Studier etc. I 273. – Karen Jensdatter opholdt sig under sven skekrigene på Glorup hos Henning Valchendorphs enke, Margrethe Blome, og fulgte hende siden til Bjørnemose, da hun grundet tidernes ugunst måtte afhænde Glorup (herom Aage Fasmer Blomberg: Fyns vilkår under svenskekrigene 1657-1660, Odense 1973 534). Det er sandsynligt, at Karen Jensdatter af sin store formue medvirkede til, at Margrethe Blome kunne tilbagekøbe Bjørnemose af kreditorerne (cf. J. Schurmann: Valchendorferne på Klingstrup, deres Donationer og Stiftelser. Samlinger til Fyens Historie og Topografi IX 1884 60). – Over de indviklede ejerforhold omkring Bjørnemose på denne tid kastes der iøvrigt lys i RA Højesterets Arkiv, Dombog 1681 620 ff.: „Hans von Ahlefeldt contra Commissari Knud Urne och Jørgen Kaas anl. deris Commissari forretning effter afgangne frue Margrete Blomme til Bjørnemose“, en åbenbart hidtil upåagtet kilde. – Om Hans Scheels forbindelse med Karen Jensdatter se f. eks. Odense Byfoged, Tingprot. 1668 15/6, om hans forbindelse med Margrethe Blome Odense Byfoged, Skifteprot. 1690 10/4 (skifte efter Anne Marie de Buch, sl. Georg von Procheuidtz). H. S. synes at have ordnet pengesager for dem begge. – 1672 12/5 er han fadder hos Karen Jensdatters nevø, forpagter Jens Olufsen på Hindemae. Skellerup-Ellinge kirkebog.
 10. Odense-prospektet i Georgius Braunius: Teatrum Urbium. Köln 1593, har flg. oplysning: „locus vul. Clusit ad quem ob religionem magnus olim populi concursus fuit“, cit. efter bilag til C. T. Engelstoft: Odense Byes Historie, Odense u. å. – I Dronning Christines Hofholdningsregnskaber, udg. af Will. Christensen, Kbhvn. 1904, omtales pag. 322 under 1509 3/6 offergave til „thee helge treefoldighedz capelle fore Nesby hoffuit“, og pag. 410 under 1521 2/4 offer „udi blocken i klwsett“. At det er samme kapel, fremgår af Kong Frederik den Førstes danske Registranter, Kbhvn. 1879 254 under 1530 22/6: „hellig-trefoldigheds capell kalendis Kluszet“.
 11. Ordbog over det danske Sprog X forklarer navnet som femininum af clau-

- sus, klostercelle eller ensomt beliggende sted.
12. Danske Kirkelove I, udg. af H. F. Rørdam, Kbhvn 1883 232, cf. Trap V 68, 116.
 13. Vedel Simonsen: Bidrag til Odense Byes ældre Historie 2,2 87. – RA Lensregnskaber Odensegård, Jordebøger 1585 ff. Gården eksisterer ikke mere; dens jorder er forstadsbebyggelse, men mindelser om beliggenheden er navnene Klusetbro (over Stavid å mellem Odense og Lumby) og Klusetvej (i Søhus).
 14. RA Lensregnskaber Odensegård, Jordebøger 1655, 1656, 1660.
 15. RA DK C 13. Koncepter og Indlæg til Fyenske og Smaalandske Tegnelser 1668 22/4 nr. 36. H. S. til kongen 1668 7/1.
 16. Personalhist. Tidsskr. 13 V 102 f. Kluset hørte ikke, som her meddelt, under Sct. Knuds kloster, men under Odensegård.
 17. RA Lensregnskaber Odensegård 1/5 1650 – 1/5 1652 oplyses, at forgængerens på Kluset, Christen Jørgensen, 1651 24/12 betalte fæstepenge af „dend gaard i Nesbye, som Matz Jørgensen fraadøde“. Martiniskatten 1651, der forfaldt 1/1 1652, er pålagt Christen Jørgensen, men pengeskatten forfalden til Sct. Hans er pålagt Hans Scheel som fæster af Kluset. RA Ekstraskatregnskaber Odensegård len 1651-58.
 18. LAO Næsbyhoved Birketing, Tingbog 1652 17/2. – RA DK C 13. Koncepter og Indlæg til Fyenske og Smaalandske Tegnelser 1669 4/3 nr. 9: Amtmand Henrik Lindenov til kongen 1668 19/12.
 19. Der er registreret ca. 150 retssager, hvori H. S. var impliceret som sagsøger, sagsøgt eller befuldmægtiget, men antallet har givetvis været større; ikke alle fynske retsprotokoller er undersøgt, og dertil kommer forsvundne protokoller, f. eks. Næsbyhoved birk 1653-63, Vends herred 1662-77, Dalum birk osv. I en del fynske tingbøger dominerer han på det nærmeste tilførslerne, således Næsbyhoved birketing 1652-53 og 1663-68, Sunds herredsting 1671-75, Scheelenborg birketing 1680-85, Sunds-Gudme herredsting 1688-91, hvortil kommer særdeles hyppig omtale i Odense Byting og Rådstue samt i Højesteret 1665-92.
 20. F. eks. LAO Næsbyhoved Birketing 1652 12/10, 1653 7/6, 1663 8/12 og 1664 9/2 (sidstnævnte steder omtales obligationer udstedt på Kluset, mens H. S. boede dér).
 21. LAO Næsbyhoved Birketing 1652 18/5, Lunde Herredsting 1652 20/8.
 22. LAO Næsbyhoved Birketing 1653 29/3 og 5/4. På sidstnævnte tingdag gik det hedt til. Knud Hansen slog så hårdt i bordet, at skriverens blæk fløj af flasken, og fik en advarsel af birkedommeren; til gengæld bad han de 8 mænd bevidne, at H. S. havde budt djævelen fare i Knud Hansen.
 23. RA DK B 162 d. Skaanske, sjællandske, fynske, smaalandske og jydsk henlagte Sager 1656-57. Udateret fortegnelse over Fynske Opbud i et læg med årstal 1657. – 1661 (se note 24) oplyser H. S., at han nu på 8. år er officer for „das fünische Lands Volck“, hvilket fører os tilbage til reorganiseringen 1654; se herom Aage Fasmer Blomberg: Fyns vilkår under svenskekrigene 1657-1660, Odense 1973 23 f., hvor det bl. a. oplyses, at årslønnen for en kaptajn var 72 rdl., altså ikke noget levebrød.
 24. RA Krigskollegiet. Indkomne breve 1660-78, 1661 31/10 og 2/11: major Hans Nielsen og kaptajn Hans Scheel „im Nahmen der gesamte officier auff Fyhn“.
 25. RA DK C 13. Koncepter og Indlæg til Fyenske og Smaalandske Tegnelser 1668 22/4 nr. 36. H. S. til kongen 1668 7/1, hvor han oplyser, at han på 9 års tid „Aldellis Indtet derforre Haffuer Nydet Siden dend 1. May

- Anno 1657, endten Quarter eller Gesteri”.
26. Som note 25. H. S. til kongen 1668 22/4: „Efftersom ieg for 24 Aar siden udj feide tider haffr tient disse lande oc riger, som med rigtig pas och Restzeddeler kand beuisis ...”
 27. Som note 25. H. M. S. til kongen 1660 29/10, cf. 1668 7/1: „I Huor Jeg udj siste feide Udj Kongl. Maytz tienne- ste, paa tog och vagt, Aarbeid eller Partij mod finderne Verrit Comman- derit, Huor iej Skyldige och troe Tien- neste Giordt, och Attskillige fanger Indbragt, Huor offuer ieg af Finder- ne Hardelig er efter strebett och Ruinerit”.
 28. LAO Næsbyhoved Birketing 1668 19/5 274 ff.
 29. RA Højesterets Arkiv, Dombog 1670 24/10 (H. S. contra Jens Lassen).
 30. RA Rtk. 214.36. Bilag i Synsforret- ninger og Efterretninger ang. Ruin og Udgifter for Lenene i Svenskekrigene 1657-60. – RA DK C 13. Koncepter og Indlæg til Fyenske og Smaalandske Tegnelser 1668 22/4 nr. 36. – Rtk. 214.8. Indberetning fra Kommissionen af 30/8 1660 til Besigtigelse af Kon- gen Slotte, Klostre og Gaarde paa Fyen og Langeland. – En særlig ind- beretning fra lensmand Mogens Høeg (RA DK 162 Henlagte Sager) af 1660 28/10 oplyser, at H. S. på Kluset kun havde kunnet så halvdelen af, hvad han plejede.
 31. Næsbyhoved birks tingbog er for nævnte tid bortkommet, men tings- vidnet findes RA DK C 13. Koncep- ter og Indlæg til Fyenske og Smaa- landske Tegnelser 1668 22/4 nr. 36 sammen med landkommissærernes på- tegning og lensmandens vidnesbyrd.
 32. Bilag i Synsforretning og Efterretning- er ang. Ruin og Udgifter etc. – se note 30.
 33. Philippi-Jacobi dag var gængs kon- traktkrafttrædelsesdato, og da H. S. er bevidnet forpagter på Billeshave 1662 14/5 (LAO Fyenbo Landstings Stæv- ningsprot.), må nævnte dato kunne regnes for hans tiltrædelsesdag.
 34. LAO Fyenbo Landstings Skøde- og Panteprot. meddeler, at „ærlig og mandhaftig Hans Scheel, Kgl. Maje- stæts Capitain” 1664 13/3 får skøde på 2 gårde i Røjle. Sælger var Peder Haarboe Pedersen og hustru Anne Pe- dersdatter Bille til Overgaard i Jyl- land. Iflg. Matr. 1664 var gårdene sat til hhv. 1¹/₂ og 3 tdr. hartkorn, og Hindsgavl amts prinsessestyr-regn- skab 1664-66 (RA Amtsregnskaber) oplyser, at H. S. skulle betale 3 rdl. pr. termin af sit gods; nogen stor godsbesidder var han således ikke blevet.
 35. RA Højesterets Domprot. 1666 2/8 nr. 133: H. S. contra Jost Pagedorn. Sa- gen, hvis enkeltheder ikke kendes, gik H. S. imod, men synes genoptaget ved Odense Byting 1668 24/8 og 14/9.
 36. LAO Fyenbo Landstings Stævnings- prot. 1664-67. 1665 2/8 er H. S. be- vidnet forpagter på Eskebjærg, og da en forpagtningskontrakt sædvanligvis havde 3 års gyldighed, er skiftet sik- kert sket pr. 1/5. – I den note 35 om- talte Højesteretsdom, i Fyenbo Lands- tings Skøde- og Panteprot. 1666 24/2 og Næsbyhoved Birketingsprot. 1666 19/6 kaldes han forvalter. Titlerne er åbenbart – ligesom senere – brugt i flæng.
 37. LAO Fyenbo Landstings Skøde- og Panteprot. 1666 24/2.
 38. LAO Næsbyhoved Birketing 1664 12/7, 2/8, 20/9, 1665 18/4, 9/5, 1666 18/4, 24/4.
 39. Som note 38 1663 7/7, 18/8, 1664 4/10 og 11/10.
 40. Som note 38 1665 7/3, 3/10, 1666 19/6.
 41. Som note 38 1667 23/7, 30/7, 6/8, 13/8.
 42. Som note 38 1667 30/7, 6/8, 13/8, 27/8, 10/9, 1668 25/2, 10/3, Odense Byting 1667 16/9, 1668 14/9. Man får ved de udførlige skildringer af går- dens brøstfældighed et levende ind-

- tryk af, hvordan Kluset har været indrettet; bl. a. omtales „herberget“ i gården.
43. RA DK C 13. Koncepter og Indlæg til Fyenske og Smaalandske Tegnelse 1668 22/4 nr. 36. H. S. til kongen 1668 7/1 og 22/4.
 44. RA DK C 12. Fyenske og Smaalandske Tegnelse 1668 22/4 nr. 36. DK C 13. Koncepter og Indlæg nr. 36. Koncept af kongens resolution under henvisning til „E. Kraghs ordre“.
 45. LAO Odense Bytingprot. 1668 14/9 gør det klart, at H. S. forpagtede Sct. Knuds kloster nævnte dato. Andetsteds omtales han som forvalter.
 46. Iflg. Sv. Larsen: Studier over det fynske Rådsaristokrati I 69 var det en af de forpagterstillinger, man normalt forblev længst i. H. S. var dog en undtagelse.
 47. Stævningen for Næsbyhoved Birke-ting må i sig selv have været en ydmygelse for H. S. Det var *fæstebonden* Hans Scheels rette hjemting. Han havde tidligere (1664 20/9) afvist en stævning for dette ting under henvisning til, at han ikke mere beboede Kluset; det vovede han dog ikke denne gang!
 48. LAO Næsbyhoved Birketing 1668 19/5. Med denne kilde er sagen omtalt i Aage Faster Blomberg: Fyens vilkår under svenskekrigene 1657-1660 181.
 49. RA DK C 12. Fyenske og Smaalandske Tegnelse 1668 7/11 nr. 87.
 50. RA DK C 12. Fyenske og Smaalandske Tegnelse 1669 4/3 nr. 9 og C 13. Koncepter og Indlæg dertil.
 51. RA DK C 12. Fyenske og Smaalandske Tegnelse 1669 4/3 nr. 9.
 52. RA Højesterets Dombog 1670 24/10 (H. S. contra Jens Lassen), hvor kontrakten, dateret 1669 6/3, er gengivet i dens fulde ordlyd. – Det fremgår af Odense Bytingprot. 1668 14/9, at H. S. havde forpagtningskontrakt på Sct. Knuds kloster 1668 1/5 – 1671 1/5. Anførte sag er af H. S. anlagt mod Diderich Sachmann for ulovligt fiske-ri i Sct. Knuds klostres fiskevand; da den sagsøgte kunne fremvise skriftlig tilladelse fra Jens Lassen til, „at hand til sin stifdaaters fæstensøl maatte fiske udi Aaen“, kan flytningen til Dalum kloster tænkes at have forbindelse hermed, men sagen blev af byfogden henvist til overdommer, og råd- stueprotokol fattes, så udfaldet kendes ikke.
 53. Det må være Dalum birk, hvorfra in- gen tingprotokoller er overleveret.
 54. RA DK C 12. Fyenske og Smaalandske Tegnelse 1670 14/7 nr. 8. Sjæl- landske Tegnelse 1670 14/7 nr. 480, 634 (indlæg: H. S. til kongen 1670 18/8) og 883. Højesterets Arkiv, Dombog 1670 24/10. – En udløber af denne sag er Hans Scheel contra Jens Lassen, Højesterets Dombog 1674 6/8.
 55. RA Højesterets Arkiv, Dombog 1672 13/7: Niels Lassen contra Hans Scheel. Sagen er typisk for tidens kværule- rende indstilling: Niels Lassen efter- lyser ejermændene til de konfiskerede svin, skønt han udmærket ved, hvem de tilhører (han og H. S. bor på samme gård!), og H. S. undlader at melde sig som ejermand, skønt han ved alt om, hvad der er sket med svinene; i stedet går han til retten. Hjemkom- met fra Højesteret 1670 (se note 54) undlader H. S. at meddele Niels Las- sen, at han har indgået forlig med Jens Lassen, men fortsætter i ren trætkekærhed retsforfølgelsen af N. L.
 56. RA Højesterets Arkiv, Dombog 1670 24/10 pag. 1077.
 57. LAO Sunds herreds Tingprot. 1671 1/12.
 58. 1. gang fundet omtalt som sådan LAO Sunds herred Tingprot. 1672 29/3. I det for 1600-tallet sparsomme arkiv vedr. kgl. forst- og jagtsager (RA Rtk. 33) er han ikke omtalt.
 59. RA Amtsregnskaber. Konsumptions- og folkeskatregnskab Nyborg amt 1672: „Hans Schell som til Philippi Jacobj haffr forpachtet gaarden (Bjør-

- nemose) haffr tienistefolch 1 karll, 1 pige, 1 Sønn, 1 dater".
60. Se herom note 9.
61. LAO Sunds herreds Tingprot. 1672 29/3, 23/8, 6/9, 1673 23/5, 6/6, 20/6, 5/9, 12/9 m. fl. st.
62. LAO Sunds herreds Tingprot. 1675 3/7. Bemærkningen, der naturligvis er ironisk, skyldes skovrider Peder Madsen, Trunderup, der først er H. S. behjælpelig med skovretssagerne, men siden bliver retsfulgt af H. S., bl. a. om hans ret til som skovrider at inddrive oldensvin i kongens skove.
63. RA Højesterets Arkiv, Dombog 1675 12/7 (Hans og Jochum Scheel contra Een del bønder i Coldinghuus Ampt) pag. 747 siger H. S.: "... og der ieg kom til Coldinghuus Ampt oc med udviisning hafde begyndt, bekom ieg order, at Jeg skulle Reise til Hadersleffhuus Leen, oc forhuerfue Domb ofuer nogen Persohner som var funden et Dyhr hoes".
64. Kolding Rådsteret synes at have erklæret sig inkompetent til at dømme i sagen, der behandlede for Viborg Landsting 1674 23/4 (LAV Landstingsprot. pag. 53 ff.) og kæredes til Højesteret, Dombog 1675 12/7 (Hans Scheel contra Baltzer Nielsen i Colding).
65. RA Højesterets Arkiv, Dombog 1675 12/7 (Otto Billes indlæg). Heller ikke denne sag findes omtalt i overjægermesterens beskedne arkiv (cf. note 58), men det fremgår af H. S.'s indlæg for Højesteret, at klagen over ham blev indgivet 1673 17/6, og suspensionen må vel være fulgt kort efter. Endnu 1673 12/9 omtales H. S. som „hr. oberjægermesterens fuldmægtig“, men derefter ses han ikke at have anlagt nye sager af skov- eller jagtmæssig karakter (omend han fortsætter ældre trætter på egne vegne).
66. Citat fra Otto Billes indlæg for Højesteret (se note 65). – Sagen førtes for Viborg Landsting (LAV Landstingsprot. 1673 6/11, 1674 12/3) og kæreredes til Højesteret, cf. note 65.
67. Endnu 1675 29/3 boede H. S. på Bjørnemose (LAO Odense Bytingprot. 1673-76 pag. 217), men i en retssag for Sunds Herredsting 1675 18/6 fremlægges et brev fra H. S., dateret Eskebjerg.
68. RA Amtsregnskaber Nyborg amt, præstemandtaller til konsumptions- og folkeholdskat 1677 og 1678 omtaler ham som Eskebjergtjener med bopæl i Mesinge (med 3 karle og 2 piger i sit brød), og i flere retssager fra disse år nævnes han sitzhaftig i Mesinge (Odense herreds Tingprot. 1676 12/9, Odense Bytingprot. 1678 13/5, Sunds herreds Tingprot. 1678 20/12).
69. F. eks. LAO Odense herreds Tingprot. 1676 12/9 (mod apoteker og rådmænd Jac. Gotfried Becher, Odense), Odense Bytingprot. 1680 30/12, 1681 17/1 og 14/2 (mod brødrene Landdorph og mod Jens Schult), Højesterets Dombog 1683 13/9 (mod forpagter Chr. H. Pedersen på Ulriksholm), og især Scheelenborg birks Tingprot. 1680 og følgende år.
70. LAO Odense Bytingprot. 1678 13/5, cf. G. L. Wad i Fra Arkiv og Museum II (1903-05) 509.
71. Sunds herreds Tingprot. 1678 20/12.
72. Se især LAO Scheelenborg birks Tingprotokoller 1680-95, der indeholder en lang række sager, men også f. eks. Sunds-Gudme herreders Tingprot. 1686 22/1 og 1687 21/4.
73. Også her kan henvises til Scheelenborg birks Tingprotokol 1680-85 samt Odense Bytingprot. 1681 14/2, 1684 12/2 og Højesterets Dombog 1684 23/9 og 25/9, 1690 1/3.
74. Den langvarige strid (1678-91) vil blive udførligt omtalt senere under Marcus Scheel.
75. LAO Odense herreds Tingprot., hvor H. S. omtales 1. gang som konsumptionsforvalter 1678 6/8, sidste gang 1680 31/11, hvor han får tilkendt re-

- sterende familieskat tilbage til 1677 11/1.
76. LAO Odense herreds Tingprot. 1679 29/7 (i tidligere retssager vedrørende konsumption nævnt sitzhaftig i Mesinge).
77. LAO Odense Bytingprot. 1680 30/12, 1681 17/1 og 14/2, 1682 16/10. – RA Højesterets Arkiv, Dombog 1683 13/9 RA Amtsregnskaber Nyborg amt, prinsessestyr 1680 nævnes under „Proprietari fogder og skrifuere“ Hans Scheel på Scheelsborg.
78. LAO Odense Bytingprot. 1680 12/2 omtales han som „erlig velachtbar och velfornemme mand Hans Scheel zitthafftig ibid.“, hvilket naturligst forstås som Mesinge, der er nævnt lige forud i forbindelse med svigersønnen Knud Krag, på hvis vegne han optræder.
79. LAO Scheelenborg birks Tingprot. 1686 29/6 omtales et brev fra H. S., dateret Odense 1686 22/6. – Nyborg Bytingprot. 1686 14/6 og 12/7, 1687 11/1 og 19/12, 1688 20/2, 12/3 og 9/4 lader ham være bosat i Odense.
80. LAO Sunds-Gudme herreders Tingprot. 1688 3/5, 25/5, 1689 11/10 omtales han som tilholdende på Bjørnemose, ligeledes Odense Bytingprot. 1691 20/1 og 15/4. Et brev fra ham, der forelægges i Odense Rådstueret 1691 29/6, er dateret Tidselholt 1691 17/5. Et par gange besværer han sig over at være stævnet for retten i Odense, skønt Sunds-Gudme herredssting er hans hjemting, mens modparten hævder, at han lige så ofte bor i Odense. Odense Bytingprot. 1691 26/1 og 29/6. „Hans Scheel formente at Bjørnemose leger under Nyborg Amptstue och iche under Othense Amptstue, huor hand baade søger Kirche, alterit og gifver Kongen och Præsten deris Rettigheder och suarer derefter Kald og Varsel for Bjørnemose“.
81. RA Rtk. 2212.175. Koncepter og Indlæg til skøde af 2/3 1689. Hans Scheels bønsskrift til kongen, dateret Kiøbenhavn d. 24. september 1688. Om denne sags enkeltheder se senere under Joachim Scheel.
82. LAO Odense Bytingprot. 1690 28/7, Odense byfogeds Skifteprot. 1691 18/2. – Sunds-Gudme herreders Tingprot. 1690 28/8; her stævner H. S. og Knud Krag som kautionister for Tønnes Hansen, der havde været konsumptionsforvalter, fru Jytte Banner til Lindskov, Anne Cathrine Nissen på Nielstrup og kammerherre Valdemar Christoffer Gabel til Hvildkilde for resterende familie- og folkeskat.
83. RA Højesterets Arkiv, Dombog 1690 1/3 (Knud Krag contra Niels Lassen).
84. LAO Odense Bytingprot. 1691 15/4 og 9/5. Se i øvrigt senere under Marcus Scheel.
85. LAO Nyborg Bytingprot. 1688 9/4, 1689 15/4, Sunds-Gudme herreders Tingprot. 1688 3/5, 25/5, 21/6 og 28/6. – RA Højesterets Arkiv, Dombog 1689 18/3. Det drejer sig om obligationer så gamle som 1675 14/9 og erstatning for procesomkostninger helt tilbage til 1672 13/7 (den famøse sag om de konfiskerede svin). Bl. a. Kolding-rådmanden Baltzer Nielsens fordring er kommet i hænderne på Niels Lassen, om hvem H. S. bittert erklærer, at han i mange år har søgt at tilføje ham al tænkelig skade og fortraed.
86. LAO Sunds-Gudme herreders Tingprot. 1690 31/7 og 9/10.
87. RA Rtk. 2211.49. Kgl. Resolutionsprot. 1690 15/3. H. S.s brev til kongen af 1690 5/3 findes Rtk. 2211.145: Kgl. Resolutioner med indlæg. – Rtk. 2211.1: Deliberationsprot. V er kort refereret endnu et brev i samme sag fra H. S. til kongen af 1690 20/5, hvori han beder om i stedet for den konfiskerede gård i Bække at få tildelet gården Kragsslycke i Salling herred. Kongen resolverer i begge tilfælde, at Rentekammeret skal udtale sig i sagen, men nogen reaktion herfra er ikke fundet. Gården er ved hjælp

af de i brevene givne oplysninger klart identificeret i matriklen af 1688 som nr. 1 i Bække by. Den havde tilhørt Christianshavner-købmanden, borgmester Jacob Madsen (d. 1653). – Rtk. 2215.206: Jordebøger over ryttergods 1687 nævner gården som ryttergods og oplyser, at den „til forn været tiener til Sal. Jacob Madsens arfvinger, er ... for resterende til-dømt kongen“. Intetsteds i dette omfattende ryttergods-arkivmateriale er H. S. nævnt, men i øvrigt er de oplysninger, han giver om gården, dens skyldsætning, fæsteren og overdragelsen til oberst Schwanewedes regiment samt tidspunktet derfor fuldt korrekte. – Det er kendskab til Rtk. 2211.49, der foranlediger A. W. Scheel til i Stamtavle over en Familie Scheel pag. IV at skrive: „Efter at hans Gaard i Fyen var brændt, flyttede han til den sydlige Deel af Jylland (Anst Herred), hvor han endnu boede 1690, men det vides ikke, i hvilke Sogne i Fyen og Jylland hans Boliger have ligget“. – A. W. Scheels afskrift fra den kgl. resolutionsprotokol ligger i Det scheelske Slektsarkiv (Privatarkiv 192, RA Oslo). En fejllæsning af denne afskrift får Jörgen Scheel til i Slekten Scheel 50 at skrive: „Etterat Kluset var blitt ødelagt, forpagtet han en bondegård i Anst herred i det sydlige Jylland, men denne gård ble 6. novbr. 1689 lagt ut til

ryttergods“. Den anførte dato (6. novbr.) er fejllæsning af et „blev“(!). Der er af de 2 forfattere lagt urimelig stor vægt på H. S.s påståede besiddelse af denne gård. Han har givetvis aldrig boet der og sikkert heller ikke ejet den.

88. LAO Odense Bytingsprot. 1691 26/1, 3/2, 2/3, 9/3 og 16/3.
89. LAO Odense Rådstuedomprot. 1691 3/6.
90. LAO Odense Bytingsprot. 1692 11/1 (stærkt ødelagt af fugt, men man kan dog læse sig til meddelelsen om H. S.s død). Retsreferat også i Byfogedarkivets Domprot. 1692 11/1.
91. LAO Odense Rådstuedomprot. 1692 23/3.
92. RA Højesterets Arkiv, Dombog 1691 23/1: Hans Scheel contra Jacob Hoff.
93. Højesterets Dombog 1692 25/6: Raadmand Jachum Richter i Fredericia contra forige borgmester Jacob Hoff.
94. Cit. efter LAO Odense Byfogedarkivets Domprot. 1692 23/1.
95. Jochum Richters missive af 1692 9/1 om H. S.s død samme dag er gengivet i Odense Rådstuedomprot. 1692 23/3. H. S. blev begravet i Fredericia (se note 96), men er ikke indført i nogen kirkebog. Retsprotokollerne er således eneste kilde.
96. Sunds-Gudme herreders Tingprot. 1693 19/1 og 9/3.
97. Amtmand Otto Billes indlæg i Højesterets Dombog 1675 12/7 pag. 750.

2. Hans Scheels familieforhold

HANS SCHEEL d. Fredericia 1692 9/1. G. med ELSE

Børn

- (1. ANNE LISBET, f. ca. 1646, d. Skaarup sogn 1720, begr. 13/12).
2. ANNA MARGRETHE f. Odense Sct. Hans sogn 1651, dbt. 29/8.
3. ANNA MARIA.
4. HENNING f. (Lumby sogn) ca. 1654, d. Vejstrup sogn (Gudme herred) 1717, bgr. 17/9.
5. CATHARINA MAGDALENE d. (Mesinge) før 1686 22/6.

Hustru

Om Hans Scheels hustru vides med sikkerhed kun, at hun hed Else. Som „Else Hans Scheels“ forekommer hun en del gange i kirkebøgernes fadderfortællinger i de sogne, hvor familien har været bosat¹.

I en oversigt over indbo hos svigersønnen Knud Krag, udtaget til udpantning, forekommer noget bohav med initialerne H. S. E. H. M. og årstallet 1680², – det år, da Knud Krag blev gift med Hans Scheels datter Catharina Magdalene. Disse ting, en egetræsseng, en egetræskiste og et skrin, kan være medgift, og det er da nærliggende at dechiffere de forgyldte bogstaver således, at H. S. betyder Hans Scheel, og at E. H. M. er hans hustrus initialer (idet M. dog muligvis kan stå for Mesinge).

Da (sted)datteren Anne Lisbet selv åbenbart omtaler Henning som sin halvbroder³, er det tænkeligt, at Else har bragt hende med fra et tidligere ægteskab; datteren Anna Margrethe er født 1651, og ægteskabet kan da tænkes indgået ca. 1650.

Nærmere synes det ikke muligt at komme ind på livet af Hans Scheels hustru. Hun figurerer i Kluset-sagen 1668 beskyldt for på ægtemandens vegne at have modtaget bestikkelse af soldaterne, når de ønskede sig fritaget for vagt⁴. Hun er sidst bevidnet i live, da hun 7. oktober 1683 er fadder i Stubberup kirke. Ved samme tid opgiver Hans Scheel sin stilling på Scheelenborg⁵ og begynder at flytte endnu mere rundt end tidligere, hvorfor det forekommer sandsynligt, at hun er død ved denne tid.

Børn

1. Anne Lisbet

nævnes i Skaarup kirkebog som død 1720; hun kaldes her *Anne Lisbet Hansdatter Scheel* og angives at være blevet 74 år. Hvis hun er født ca. 1646, ligger begivenheden forud for vort arkivalske kendskab til Hans Scheels biografi.

I skiftet efter sin ægtefælle omtaler hun sin halvbroder, som hun – forgæves – har bedt om at blive lavværge eller værge for hendes børn⁶. Denne halvbroder kan næppe være nogen anden end Henning Scheel, Hans' eneste søn, og da hun synes at være den ældste af børneflokket, må hun være medbragt i ægteskabet af en af parterne. Scheel-navnet er ikke noget bevis for, at det er Hans Scheel, der er faderen; det kan have „hængt ved“.

I 1680'erne og 90'erne er Anne Lisbet bosat i Mesinge og gift med møller *Jakob Bendixen*, kalder *Møller*. Han døde 1701 og blev begravet 12/1; hans alder angives til 54 år, og han skulle således være født ca. 1646⁷. Tidspunktet for ægteskabets indgåelse er ikke fundet, hvilket kan skyldes, at Mesinge kirkebog først begynder 1686.

Jakob Bendixen Møller optrådte lejlighedsvis som fuldmægtig for sin kones familie på Scheelenborg birketing, således for Hans Scheel, da denne i 1686

krævede, at svigersønnen Knud Krag af Mesinge skulle lade foretage skifte efter Catharina Magdalene Scheels død⁸. Anne Lisbet forekommer nogle gange som fadder i Mesinge kirkebog.

Boet efter Jakob Bendixen Møller 1701 var beskedent; der blev 24 rigsdaler til deling mellem moder og børn.

Dels ved hjælp af skiftets oplysninger, dels gennem Mesinge kirkebog har 4 børn kunnet spores:

1.1. *Else Marie*, der ved faderens død var 18 år og altså må være født ca. 1683.

1.2. *Hans*, der ved faderens død var 15 år og må være født ca. 1686.

1.3. *Susanne* f. Mesinge 1688, dbt. 2/9, d. samme år, bgr. 9/12.

1.4. *Marcus* f. Mesinge 1690, dbt. 9/3.

Navnene synes at være hentet inden for familien Scheel; Susanne og Marcus er opkaldt efter farbroderen Marcus Scheel og hans hustru Susanna Holt, hvis døtre var faddere ved disse børns dåb.

For at slippe for at blive værge havde halvbroderen, givetvis Henning Scheel, undskyldt sig med upasselighed og andre gøremål, – han var i øvrigt nygift og havde i forvejen måttet tage sig af søsteren Anna Margrethes børn. Alligevel dukker et par af møllerbørnene fra Mesinge siden op hos Henning på Tidselholt.

Sønnen Hans' videre skæbne har ikke kunnet følges, men Marcus optræder 1710 som „dreng“ på Tidselholt⁹, og 1711 er Else Marie bevidnet gift med *Niels Jørgensen*¹⁰, fæster under Bjørnemose på den betydelige enestegård Maegaard i Skaarup sogn. Niels Jørgensen var 1706 7/7 blevet gift med *Karen Olufsdatter*, der i en halv snes år havde været Henning Scheels husholderske¹¹. Når han efter hendes død 1710 ægtede just Else Marie Jakobsdatter, må forklaringen vel være den, at også hun opholdt sig på Tidselholt.

I ægteskabet mellem Niels Jørgensen og Else Marie var der 2 sønner:

1.1.1. *Henning* f. Skaarup 1713, dbt. 17/9.

1.1.2. *Jacob* f. Skaarup 1719 18/6.

Niels Jørgensen døde 1726, bgr. 20/2, og samme år 7/7 ægtede enken *Laurits Pedersen*, der overtog fæstet af Maegaard; der var ingen børn i dette ægteskab ved hans død 1757¹². Else Maries dødsår er ikke fundet.

Marcus Jakobsen befandt sig 1719 atter på Tidselholt¹³, hvor han besvangrede en af pigerne, *Birthe Frandsdatter Sthær*, som var født i Oure 1694, dbt. 12/2, datter af sognedegn (senere i Skaarup) Frands Hansen Sthær og hustru Anne Vibeke Nielsdatter Almontan (præstedatter fra Ørbæk).

Marcus og Birthe blev gift i Vejstrup 1720 16/3¹⁴ og tog ophold på Maegaard hos søsteren og svogeren dér. Måske ved samme tid kom Anne Lisbet til Maegaard; hun figurerer ikke i noget forudgående mandtal i sognet, men Skaarup kirkebog anfører: „1720, 13. dec. blev Anne Lisbet Hansdatter Scheel af Maegaard begravet i Skaarup kirkegaard æt. 74 an.“. Hvor hun

har opholdt sig siden mandens død 1701, vides ikke.

På Maegaard fik Marcus Jakobsen og Birthe Sthær følgende børn:

1.4.1. *Henning* f. Skaarup 1720 dbt. 5/5.

1.4.2. *Anne Lisbeth* f. Skaarup 1721, dbt. 26/11.

1.4.3. *Jacob* f. Skaarup 1722 18/10.

1.4.4. *Rasmus* f. Skaarup 1724 17/9.

Både ved Else Maries og Marcus' børns dåb var den scheelske familie repræsenteret som faddere, ikke blot Henning og hans hustru, *Anna Kirstine Trochmann* (og hendes 2. ægtefælle, *Daniel Kellinghusen*), men også døtre af Joachim Scheel: *Anna Dorothea* („Niels Høgs hustru paa Vejstrupgaard“, „Madame Høg“), *Magdalene* („Madame Rasmussen af Vejstrupgaard“, „Fru Magdalene Scheels“) og *Abel Cathrine* („hendes søster Abel af Vejstrupgaard“).

Birthe Sthær døde 1725, bgr. Skaarup 3/7. Efter søsterens nye ægteskab 1726 flyttede Marcus til Svendborg, hvor han opholdt sig resten af sit liv og ernærede sig som handelsmand, dog åbenbart uden at drive det til noget videre¹⁵.

1730 9/11 ægtede han i Skaarup *Kirsten Olufsdatter*, f. Skaarup 1710, døbt 21/7, datter af skovrider Oluf Hansen (Bonde) og dennes 2. hustru, Helle Marie Jørgensdatter. I dette ægteskab fødtes ham yderligere 9 børn:

1.4.5. *Birthe* f. 1731 dbt. 26/8.

1.4.6. *Jørgen* f. 1732 dbt. 31/8, d. 1734, bgr. 27/8.

1.4.7. *Anna Elisabeth* f. 1734 dbt. 9/5.

1.4.8. *Helle Maria* f. 1736 dbt. 6/5.

1.4.9. *Oluf Hansen* f. 1738 dbt. 11/5, d. 1741 bgr. 19/10.

1.4.10. *Hans* f. 1740 dbt. 19/4.

1.4.11. *Jørgen* f. 1742 dbt. 15/4.

1.4.12. *Oluf* f. 1744 dbt. 28/6.

1.4.13. *Claus Rasch* f. 1746 13/3.

Alle disse børn er født i Svendborg Vor Frue sogn, hvor også Marcus Jakobsen døde 1764, bgr. 4/4.

2. *Anna Margrethe*

er det eneste af Hans Scheels børn, hvis fødselsår er direkte bevidnet, takket være C. Brandts odenseanske kirkebogsuddrag. 1668 19/8 oprådte hun som fadder ved det senere så navnkundige slægtsmedlem, Hans Heinrichs dåb i Kolding (søn af Joachim Scheel)¹⁶. Senest 1672 blev hun gift med købmand *Tønnes Hansen* i Odense¹⁷.

Tønnes Hansen er født i Assens ca. 1638 som søn af den senere byfoged Hans Andersen. 1655 er han bevidnet som bodssvend hos en odenseansk købmand, og 1672 hedder det, at han „nærer sig af købmandshandel og lidet ølsalg“. 1678 blev han muligvis rådmand¹⁸, og i 1680'erne var han konsump-

tionsforvalter for Odensegaard amt¹⁹ – et brydsomt hverv, der skaffede ham mange retssager, i hvilke han troligt blev bistået af sin kyndige svigerfar²⁰.

Ved Tønnes Hansens død 1690 viste boet sig insolvent²¹, og Hans Scheel og Knud Krag fik som kautionister for ham i hans egenskab af konsumptionsforvalter travlt med at inddrive resterende afgifter, hvilket betød endnu flere retssager²².

Anna Margrethe tog efter mandens død og afhændelsen af gården på Nørregade bolig hos Odense-borgeren *Christen Eggertsen*²³, der ved samme tid var Hans Scheel behjælpelig i hans retssag på broderen Marcus' børns vegne mod Anna Maria von Proschewisch's arvinger²⁴. Der er intet fundet om hendes videre skæbne.

I ægteskabet var der i følge skiftet efter Tønnes Hansen 5 børn:

- 2.1. *Hans*
- 2.2. *Henrik*
- 2.3. *Frederik*
- 2.4. *Philip*
- 2.5. *Dorthe*

Af disse har Hans og Philip ikke været til at spore. Henrik Tønnesen havde 1697-99 ophold hos morbroderen Henning Scheel på Tidselholt²⁵. Det samme gælder Frederik Tønnesen 1699-1700²⁶. Han boede 1704 på Klingstrup i Skaarup sogn, som Henning Scheel havde i forpagtning, og optrådte lejlighedsvis i retten som morbroderens fuldmægtig²⁷. Også Dorthe Tønnesdatter havde 1700 bopæl på Tidselholt²⁸. 1701 17/8 blev hun gift med *Hans Mortensen*²⁹, antagelig ladefoged på Klingstrup³⁰ og muligvis 1711 forpagter på Brudagergaard³¹.

Uheldigvis har det ikke været muligt at følge disse børns videre skæbne, men det fremgår tydeligt af det foreliggende materiale, at Henning Scheel har taget sig af dem og søgt at give dem en startmulighed i voksentilværelsen.

3. *Anna Maria*

er kun kendt som fadder i Stubberup sogn nogle gange i årene 1666-68. 21. søndag efter trinitatis 1666 omtales udtrykkeligt „Hans Scheel og hans datter Anna Maria“.

Når hun kan optræde som fadder på denne tid, må hun vel senest være født 1652, og man kan ikke se bort fra den mulighed, at hun har været ældre end Anna Margrethe og i så fald måske medbragt i ægteskabet mellem Hans Scheel og Else (og altså helsøster til Anne Lisbet). Yderligere oplysninger fattes; hun er ikke anført som død i noget af de sogne, hvor Hans Scheel opholdt sig, og hun synes ikke at have fulgt med forældrene til Bjørnemose 1672.

4. Henning

var i følge Vejstrup kirkebog 63 år 8 måneder gammel, da han blev begravet 17. september 1717. Han skulle således være født på Kluset i Lumby sogn (hvorfra kirkebøger fattes) i januar 1654. Imidlertid optræder han allerede 1668 i Odense Byting på sin fars vegne³², og da det forekommer lidt lovlig fremmeligt med en 14årig dreng – selv Hans Scheels søn – i denne rolle, har han muligvis været lidt ældre end ved begravelsen anført.

1672 følger han forældrene til Bjørnemose³³, hvor han dels er bevidnet som fadder³⁴, dels repræsenterer faderen på tinge, bl. a. i en række sager om ulovlig skovhugst³⁵.

Fra 1675 er han nogle år ubevidnet på denne egn, hvilket stemmer med, at det er Den skaanske Krigs tid, og her var han med som kvartermester i Skånske Rostjeneste³⁶.

1680 er han imidlertid tilbage på Bjørnemose som forpagter, omtalt som „en ung person“³⁷. Gården havde siden faderens forpagtningstid skiftet ejer; Margrethe Blome var død 23. august 1679³⁸, og Bjørnemose blev overtaget af Knud Urne til Juulskov. Ham kan Henning Scheel have kendt på forhånd, idet han var ejer af Billehave den sidste tid, Hans Scheel var forpagter dér. Henning har formodentlig overtaget forpagtningen af Bjørnemose i forbindelse med ejerskiftet.

Henning var mere stationær end sin far; han forblev på Svendborg-egnen resten af sit liv og arbejdede sig målbevidst op til en gunstig social position. Han er bevidnet som forpagter på Bjørnemose i alt fald frem til 1689³⁹. En del af tiden, muligvis 3års-perioden 1684-87 havde han tillige *Tidseholt* i Vejstrup sogn i forpagtning⁴⁰; den ejedes af *Helle Sophie Schinkel*, enke efter *Axel Valchendorph* (d. 1675), som var søn af den Henning Valchendorph, Henning Scheel var opkaldt efter.

1689 overtog han forpagtningen af Klingstrup i Skaarup sogn, hvis ejer var *Jørgen Henning Valchendorph*, sønnesøn af ovennævnte Henning Valchendorph⁴¹. Han har således genoptaget og med flid plejet den forbindelse med familien Valchendorph, som faderen startede på.

Henning Scheel kom hurtigt i klammeri med de Svendborg-borgere, idet han lod „sine mangfoldige øxne, stude, kor og ungkvæg, bæster og svin“ græsse i Ørkilds fang, – en ret, han påstod, at Bjørnemose havde haft i mands minde, og som han mente, at han fortsat havde; dommen gik ham dog imod⁴². Han synes således at have specialiseret sig i kvægopdræt, formodentlig til eksport.

På Tidseholt må fru *Helle Sophie Schinkel* være død ved denne tid, efterladende sig 2 umyndige børn, *Anna Catharina* og *Lauritz Valchendorph*. Som formynder for disse næstsøskendebørn fik Jørgen Henning Valchendorph 17. juni 1690 kongelig tilladelse til at sælge Tidseholt⁴³. Gården blev derefter udbudt til auktion 19. august samme år, og på 3. bud købt af Jørgen Hen-

ning Valchendorph selv, som straks efter afhændede den til sin forpagter, Henning Scheel, til overtagelse pr. 1. maj 1691⁴⁴. Salgssummen er ikke oplyst, men intet tyder på, at arvingerne er blevet snydt, selvom fremgangsmåden ved handelen virker som aftalt spil.

Hermed havde Henning Scheel opnået, hvad der formodentlig altid havde været faderens drøm: at blive herregårdsbesidder! Han var ubestridt indehaver af Tidselholt til sin død 1717, afbetalte punktlig den betydelige gæld, han havde pådraget sig ved overtagelsen⁴⁵, og havde fra tid til anden andre af egnens herregårde i forpagtning, således Vejstrupgaard og Klingstrup⁴⁶. Han havde åbenbart også været i stand til efterhånden at udvide Tidselholts tilliggende⁴⁷. Alt tyder på, at han har været af den solide slags.

Henning Scheel førte adskillige retssager⁴⁸, men ikke på samme desperate måde som faderen. Han synes at have været en besindig mand, der nød almindelig agtelse; noget af faderens rethaveriskhed og snuhed skinner nu og da igennem, men han havde det gennemgående under kontrol.

Om sit udseende oplyser han selv 1711, at han „formedelst alderdom og mangel paa haar nødes til at bruge peruque“⁴⁹. En ukontrollabel gammel kilde meddeler, at han var blind den sidste tid, han levede⁵⁰.

Henning Scheel var 2 gange gift:

1. gang ca. 1685 med *Dorothea Andersdatter Boller*.

2. gang Skaarup 1701 16/11 med *Anna Kirstine Trochmann*.

Dorothea Andersdatter var i følge aldersopgivelse ved hendes død født ca. 1650⁵¹ som datter af sognepræst Anders Rasmussen Boller, Bjerreby på Tåsinge, og hustru Gedske Andersdatter.

Tidligst 1673 blev hun gift 1. gang med sognepræst *Jacob Erichsen Ahrensbach*, Asperup, død 1675⁵². I dette ægteskab havde hun datteren *Ingeborg*, der ligesom sine ældre halvbrødre antog deres mødrene slægtsnavn *Hvid*⁵³.

Dorothea giftede sig 2. gang 1680 10/3 i Svendborg med rådmand *Simon Rasmussen*, tidligere ridefoged på Hvidkilde, død 1684⁵⁴; med ham havde hun datteren *Gedske Maria*, født 1681⁵⁵.

Hendes 3. ægteskab med Henning Scheel er ikke fundet indført i nogen kirkebog⁵⁶. „Henning Schels hustru“ optræder 1. gang som fadder 1685 5/8; i de følgende år omtales hun som „Dorte Henning Skeels“⁵⁷.

I dette ægteskab fødtes der i alt fald 2 børn, der begge må skønnes døde som små:

4.1. *En søn*, hvis navn ikke er anført, blev begravet 1693 5 år gammel – altså født ca. 1688⁵⁸.

4.2. *Hans* f. Skaarup 1690, dbt. 30/5. Han er antagelig identisk med „Henning Scheels barn af Klingstrup“, der blev begravet 13/11 samme år (Skaarup kirkebog) – knapt 5 måneder efter moderen, hvis begravelse fandt sted 23/6.

Disse børn blev sandsynligvis begravet i Tved kirke sammen med Dorothea Andersdatter, idet sognepræst Knud Trochmann 1719 oplyser, at Henning Scheel havde „begravelse“ i denne kirke ⁵⁹.

Sine steddøtre tog Henning Scheel sig åbenbart af i de første år efter moderens død. I alt fald forekommer Ingeborg Hvid jævnligt som fadder i Skaarup og Vejstrup frem til midten af 90'erne – undertiden vildledende kaldt „Henning Scheels datter Ingeborg“. Gedske Marie døde 1697, hvorefter Henning Scheel definitivt afviklede sine forpligtelser over for Ingeborg, der havde sine halvbrødre, præsterne Mads og Erik Hvid, som formyndere og antagelig har fået bopæl hos en af dem⁶⁰.

Først 11 år efter Dorothea Andersdatters død giftede Henning Scheel sig igen, denne gang med den 17årige *Anna Kirstine Trochmann*, født i Skaarup præstegaard 1684 som datter af sognepræst Knud Hansen Trochmann og hustru Ellen Pedersdatter ⁶¹.

I dette ægteskab fødtes 11 børn, som er anført i A. W. Scheel: Stamtavle over en Familie Scheel (1870), men uden stedsangivelse ved deres data, hvorfor de opregnes herunder med supplerende oplysninger:

4.3. *Hans Henrich* f. Vejstrup 1703, dbt. 8/3. – D. Svendborg Sct. Nicolai 1765, bgr. 15/2. – G. 1737 med sit næstsøskendebarn *Margrethe Marie Kjærumgaard*⁶² (se senere under Joachim Scheels datter Anna Maria). Forpagter af Brahetrolleborg, senere subsistensløs.

4.4. *Knud Sigvardt* f. Vejstrup 1704, dbt. 30/4. – D. Friedrichsort 1762 29/4. – Ugift. – Ingeniørkaptajn⁶³.

4.5. *Anna Beate* f. Vejstrup (1705)⁶⁴. – D. Udde Sundby 1739 23/8. – G. 1' Oure 1725 15/5 *Jacob Dinesen Guldberg*, d. Nyborg 1728 bgr. 29/10. Amtsforvalter. – G. 2' (1730) *Hans Sørensen Lemming*, f. Nyborg 1707 12/1. – D. Kbhvn. 1788 23/6. – Præst Nyborg, Udde og Oppe Sundby, Kbhvn Vor Frelser og Sct. Nicolai.

4.6. *Elisabeth Dorothea* f. Vejstrup 1707, dbt. 27/4. – D. Sjørslev, Lysgård herred, 1784 16/11, bgr. 24/11. – G. 1' Vejstrup 1726 10/12 *Christoffer Jacobsen Notlev*, f. Kbhvn. Vor Frelser 1693 dbt. 1694 4/1. – D. sst. 1741, bgr. 6/3. Borgmester Svendborg, købmand og brygger Christianshavn. – G. 2' (Kbhvn. 1750) *Poul Zacharias Olsen Rafn* f. Nyborg 1711 16/9. – D. Sønderho 1764 1/6. Sognepræst Sønderho⁶⁵.

4.7. *Ellen* f. Vejstrup 1708. – D. s. å.

4.8. *Erich* f. Vejstrup 1710 dbt. 15/1. – D. 1711 bgr. 2/3.

4.9. *Erich* f. Vejstrup 1711 dbt. 19/4. – Bortrejst til oversøiske lande 1742 og forsvundet⁶⁶.

4.10. *Ellen Marie* f. Vejstrup 1712 dbt. 18/5. – D. Hillerslev 1775 bgr. 18/4. – G. Hillerslev 1740 14/10 *Hans Bachmann*, d. Hillerslev 1760 bgr. 19/12. Godsinspektør Brahetrolleborg, ejer af Højrupgård, Hillerslev sogn.

4.11. *Jørgen* f. Vejstrup 1713 dbt. 17/12. – D. Stubbekøbing 1793 21/10.

– G. Stubbekøbing 1755 12/11 *Froe Catharina Staal* f. Stubbekøbing 1735 dbt. 26/10. – D. sst. 1809 10/6. Toldforvalter, købmand og byfoged⁶⁷.

4.12. *Catharina Magdalene* f. Vejstrup (1715)⁶⁸. – D. Brarup sogn, Falsters Nørre herred, 1790 bgr. 23/11. – G. Kølstrup 1745 26/5 *Christian Sørensen Lemming* f. Nyborg (1717). – D. Brarup sogn 1773 bgr. 28/12. Færforpagter Guldborg (broder til Hans Sørensen Lemming, se 4.5.).

4.13. *Benedicta Dorothea* f. Vejstrup 1717 dbt. 14/7. – Dødsår ukendt. – G. Vejstrup 1737 20/12 *Erik Vind Storgaard* (data ukendte). Løjtnant af Fynske Nationalregiment⁶⁹.

Efter Henning Scheels død 1717 sad enken tilbage med 9 børn, af hvilke det ældste var 14 år, det yngste nyfødt. Hun videredrev den store gård og øgede endog dens tilliggende ved køb af ryttergods⁷⁰, men tænkte naturligt nok på nyt ægteskab. Et årstid efter mandens død blev hun stævnet for brudt ægteskabsløfte⁷¹, og endnu et år senere ægtede hun 1719 13/10 på Tidselholt *Daniel Kellinghusen* fra København. Det synes ikke at have været noget heldigt valg. Tidselholt måtte afhændes 1740, og derefter var ægteparret bosat på Kejrupgaard i Kølstrup sogn – vistnok som forpagterfolk – til mandens død her 1750. Anna Kirstine endte sine dage hos sin yngste datter af 1. ægteskab på Brudagergaard 1756. Den engang så velhavende herregårdsfrue efterlod til hver af sine sønner kun 9 rigsdaler, til døtrene (også 2 af 2. ægteskab) det halve! ⁷²

5. *Catharina Magdalene*

er antagelig identisk med den datter, der 1672 fulgte Hans Scheel til Bjørnemose⁷³; for at blive optaget i mandtallet må hun være 15 år og skulle i så fald være født på Kluset senest 1657. Hun optræder da også de følgende år som fadder på Svendborg-egnen⁷⁴. Derefter må hun have fulgt forældrene til Mesinge, for 1680 bliver hun gift med *Knud Krag*, der var søn af selvejerbonden Hans Krag i Mesinge⁷⁵.

Hans Krag var en holden mand, der foruden at drive den store selvejergård en tid også havde forpagtet herregården Hverringe i Viby sogn⁷⁶, men på sine gamle dage måtte han lide den tort, at sønnen Knud søgte ham umyndiggjort på grund af utilregnelige transaktioner, han skulle have rodet sig ind i⁷⁷.

Efter faderens død 1679 eller 1680 overtog Knud Krag gården, købte også Kejrupgård i Kølstrup sogn⁷⁸ og førte sig stærkt frem i et antal arvesager⁷⁹. Da Hans Scheel fratrådte som foged på Scheelenborg, synes svigersønnen at have overtaget hvervet som baron von Vittinghofs fuldmægtig⁸⁰, men i efteråret 1685 viste det sig, at han havde uorden i sine regnskaber vedrørende Scheelenborg, og både baronen og svogeren, konsumptionsforvalter Tønnes Hansen anlagde sag mod ham; det endte med, at han kendtes skyldig i en slags underslæb⁸¹.

Ved denne tid døde Catharina Magdalene; den manglende kirkebog hindrer en nøjagtig tidsfæstelse, men dødsfaldet må i alt fald være indtruffet før 1686 22/6, idet Hans Scheel denne dag lod Knud Krag stævne i anledning af, at han ikke havde holdt skifte efter „sin forrige sl. Kæreste“⁸². Grunden til Hans Scheels indgriben er sandsynligvis, at Knud Krag havde indgået nyt ægteskab med *Sille Brodersdatter Riisbrigh*, enke efter sognepræsten i Mesinge, Rasmus Olufsen Thestrup, død 1685 25/3⁸³.

Omkring 1687/88 afhændede Knud Krag sin selvejergård i Mesinge⁸⁴ og tog ophold på herregården *Rødkilde* i Ulbølle sogn, som han efter den forrige ejers fallit havde anpart i. Ved midten af 90'erne overtoges Rødkilde af landkommissær Johan Monrad, men Knud Krag blev på gården som forpagter⁸⁵. Han døde 1707 30/1, da han temmelig beskænket faldt af sin hest og brækkede halsen⁸⁶.

Der er ikke fundet børn i det kortvarige ægteskab mellem Catharina Magdalene Scheel og Knud Krag.

NOTER

1. 1. gang C. Brandt kirkebogsuddrag Odense Sct. Hans sogn 1656 2/2 (omend det ikke er anført, hvem hun er fadder for). 1662-64 forekommer „Hans Scheels hustru“ flere gange som fadder i Vejlbj sogn (en enkelt gang „Else Hans Scheels“), 1666 nogle gange „Else Schiels“ i Stubberup.
2. RA Højesterets Arkiv, Dombog 1690 1/3 (Knud Krag contra Niels Lassen) 864, 870.
3. LAO Scheelenborg Godsarkiv, Skifteprot. 1698-1707 163.
4. LAO Næsbyhoved birks Tingprot. 1668 19/5 778 ff.
5. Hans Scheel optræder sidste gang på Fr. von Vittinghofs vegne 1683 7/8. LAO Scheelenborg birks Tingprot.
6. Se note 3.
7. Det i note 3 nævnte skifte samt Mesinge kirkebog. – Det er således rent gætterier (men fremført som kendsgerning), når Jørgen Scheel i Personalhist. Tidsskr. 13 V 107 lader hende være gift med Knud Krag; hans hustru var Catharina Magdalene Scheel.
8. LAO Scheelenborg birks Tingprot. 1686 29/6. Undertiden repræsenterer han også svogeren Tønnes Hansen, sst. 1684 17/6 og 1685 17/2.
9. RA Amtsregnskaber Nyborg amt, ekstraregnskaber 1710, præstemantal og bilag (Vejstrup sogn, Tidselholt).
10. Som Niels Jørgensens hustru er hun anført som fadder i Skaarup 1711 7/11. Vielsestidspunkt er ikke fundet, måske fordi det ikke vides, hvor moderen opholdt sig i disse år.
11. RA Amtsregnskaber Nyborg amt, ekstraskatregnskaber 1696 ff., præstemandtaller Vejstrup sogn.
12. LAO Bjørnemose Godsarkiv, Skifteprot. 1720-72 113. L. P. blev begravet Skaarup 1757 20/11.
13. Skaarup kirkebog; som fadder hos Niels Jørgensen på Maegaard nævnes „Marcus Jørgensen paa Tidselholdt“, hvor Jørgensen givetvis er fejlskrivning for Jakobsen.
14. Vejstrup kirkebog 1720 16/3 ægtevielse af „Marcus Jacobsen og Birthe Frandsdatter Sthær paa Tidselholt“, hvilket kan forstås på den måde, at det var en hjemmevielse på Tidselholt. Det første barn blev døbt allerede 1720 5/5.
15. RA Rtk. 2244.260. Kommission af 1743 13/9 til i Fyens Stift at taksere

- de påbudte ekstraordinære Skatter. Her oplyses om M. J. af Svendborg, at han „ernærer sig med købmandskab“, men at „hans handel (er) saa ringe, at hand ej kand svare kopskatt mere end 4 Rdr.“. Når han kaldes Møller, er det næppe en professionsbetegnelse, men antagelig faderens beskæftigelse, der er blevet en slags slægtsnavn.
16. Kolding kirkebog 1668 dmc. XII p. trin. – I Personalhist. Tidsskr. 13 V 107 lader Jörgen Scheel denne „Anna Margrett Skelle“ være en søster til Hans og Joachim Scheel – i den scheelske slægtstradition omtalt som „Anna Scheel“. Denne er imidlertid ikke arkivalisk bevidnet, og det forekommer langt mere sandsynligt, at det er Hans Scheels 17årige datter, det drejer sig om; der var ved samme dåb flere fynske faddere (af Marcus Scheels hustrus familie).
17. LAO Odense Magistratsarkiv. Regnskaber over kgl. skatter 1672 („Odense mandtal“ 1672): „Thøniss Hansen 36 aar, hans kiereste Anna Margrethe Hansd. 21 aar“. Ingen børn opregnes. – I Jörgen Scheel: Slekten Scheel 38 forekommer flg. passus: „Det finnes nemlig oplysning om en Anna Margrethe Schele, som den 12. desember 1668 har indgått ekteskap med ... Tögersen i Odense og etterlod seg 5 barn“. Kilden til denne meddelelse er ikke oplyst og har ikke været til at spore. Jörgen Scheel vil identificere denne kvinde som en søster til Hans Scheel (se note 16), men det er snarere hans datter; da J. S. jævnligt begår feillæsninger, kan „Tögersen“ være feillæsning for „Tønnes (Hansen)“; det opgivne børneantal svarer til det, der angives ved T. H.s død 1690.
18. Disse biografiske oplysninger er fra Svend Larsen: Studier over det fynske Rådsaristokrati i det 17de Århundrede I 78, 211. Når Tønnes Hansen samme værk II 134 gøres til svigersøn af rektor Mathias Clausen Bang, beror det på feillæsning af kilden, Middelfart Byfogedarkiv, Skifteprot. 1, hvor Tønnes Hansen 1674 23/9 nævnes som værge for M. C. B.s børn. – Den af LAO udgivne arkivregistratur „Magistratsarkiver indtil 1868 i Landsarkivet for Fyn“ nævner ikke T. H. blandt Odenses rådmænd.
19. Det er vel tænkeligt, at T. H. har afløst Hans Scheel i dette job, men han er dog først bevidnet konsumtionsforvalter 1684 18/3. Scheelenborg birks Tingprot.
20. F. eks. LAO Scheelenborg birks Tingprot. 1684 18/3, 15/4, 13/5, 17/6, 1685 24/2, 17/3, 30/6, 15/9, 3/10, 27/10. – Sunds herreds Tingprot. 1686 22/1, 1687 21/4.
21. LAO Odense Byfoged, Skifteprot. 1691 18/2. T. H. må være død før 1690 28/7, da Hans Scheel nævnte dato fører sag for Odense Byting „paa den fattige enke og faderløse børns vegne“ mod skifteforvalter og auktionsdirektør for at have solgt T. H.s gård på Nørregade langt under vurderingssummen.
22. F. eks. LAO Sunds-Gudme herreders Tingprot. 1690 28/8 (mod Jytte Banner, Anna Cathrine Nissen og Valdemar Christoffer Gabel) – vidtløftige skattesager fortsat over adskillige foliosider.
23. LAO Odense Byfoged, Skifteprot. 1691 18/2.
24. LAO Odense Byfoged, Dombog 1691 30/3.
25. LAO Sunds-Gudme herreders Tingprot. 1697 12/8. – RA Amtsregnskaber Nyborg amt, familie- og folkehøldskatregnskaber 1697-98 og mandtaller dertil. – Rtk. 2244.275. Dokumenter ang. told, konsumtion og div. skatter 1696-1709.
26. RA Rtk. 2244.249. Mandtaller over kopskat 1699 23/11 (Vejstrup sogn, Tidselholdt). – Amtsregnskaber Nyborg amt, familie- og folkeskatregnskaber, præstemandtal 1700 1/7.
27. Sunds-Gudme herreders Tingprot.

- 1704 3/4 og 8/5.
28. RA Amtsregnskaber Nyborg amt, familie- og folkeskatregnskaber, præstemandtal 1700 1/7.
 29. Iflg. Vejstrup kirkebog copulerede efter kongebrev på Tidselholt.
 30. RA Amtsregnskaber Nyborg amt, familie- og folkeskatregnskaber, præstemandtaller 1697-98.
 31. RA Amtsregnskaber Nyborg amt, ekstraskatregnskaber 1710, mandtal Brudager sogn, hvorfra kirkebøger fattes.
 32. LAO Odense Bytingprot. 1668 24/8. Dette er 1. gang, H. S. nævnes i noget arkivalie.
 33. RA Amtsregnskaber Nyborg amt. Konsumptions- og folkeholdskat 1672.
 34. Skaarup-Tved kirkebog 1674 3/1.
 35. LAO Sunds herreds Tingprot. 1672 6/9, 1673 23/5, 13/6, 20/6, 1674 5/2.
 36. Hirsch X.
 37. RA Amtsregnskaber Nyborg amt, familie-, konsumptions- og folkeskatregnskab 1680-83. 1680 1/1 under Tved sogn: „Biørnemose Godtz hofuitgaard derpaa Er En Ung Person Henning Scheel“.
 38. Hendes dødsdato afvigende gengivet i diverse kilder; her er fulgt Skaarup-Tved kirkebog, hvor sognepræst Peder Jonsen (Helsingborg) skriver: „Den 23. august 1679 døde min gunstige frue og bedste ven, velb. fru Margrethe Blume, en løffverdag nat kl. 9“.
 39. Skaarup-Tved kirkebog 1683 16/9, Svendborg Vor Frue kirkebog 1688 6/5. – LAO Sunds herreds Tingprot. 1681 25/2, 1683 9/11, 1684 29/2, 1685 6/3, 12/6, 25/9. Sunds-Gudme herreders Tingprot. 1687 30/6, 17/11, 1689 7/11.
 40. LAO Sunds-Gudme herreders Tingprot. 1687 30/6 med omtale af et syn over Tidselholt, som Henning Scheel kvitterede nu sidste Philippinacobi dag efter afstået forpagtning.
 41. LAO Sunds-Gudme herreders Tingprot. 1689 12/9, 18/9, 10/10, 1690 28/8 og 18/9 omtales han som „Henning Scheel paa Klingstrup“; han synes at have haft også Bjørnemose i forpagtning. Sunds-Gudme herreders Tingprot. 1690 25/9.
 42. Sst. 1690 28/8, 18/9, 1691 5/2.
 43. RA DK C 10. Fyenske og Smaalandske Registre 1690 17/6 nr. 29.
 44. LAO Fyenbo Landstings Skøde- og Panteprot. IX (1687-92) 62 ff.: tinglysning af skøde; 258: tinglysning af obligation. Begge dokumenter dateret 1690 30/9.
 45. Ssst. 258: „A^o 1701, d. 9. Juny er denne obligation udskreven og kaseret“. – Hvor forsigtig en mand Henning Scheel var, ses bl. a. deraf, at han 1700 20/1 søgte og fik kgl. konfirmation på sin ret til at besidde Tidselholt. RA DK C 10. Fyenske og Smaalandske Registre 1699-1707 71 ff., hvor samtlige dokumenter vedrørende hans overtagelse af Tidselholt er gengivet in extenso. Grunden til denne foranstaltning må vel være kongeskiftet 1699: H. S. var sig bevidst som „ufri“ at sidde på en adelig hovedgård. Han løb altså ikke nogen risiko!
 46. LAO Sunds-Gudme herreders Tingprot. 1692 21/7, 1/9, 1693 19/1, 2/3 (Vejstrupgaard), 1701 30/9, 15/12 (Klingstrup), 1715 6/6 (Vejstrupgaard (formentlig)).
 47. LAO Fyenbo Landstings Skøde- og Panteprot. 1692 14/5 (gods i Gudme herred afkøbt Elisabeth Friis til Brudagergaard), 1697 1/5 (gods i Gudme herred afkøbt Valdemar Christoffer von Gabel til Hvidkilde), 1703 3/4 (gods i Vejstrup afkøbt Knud Krag til Rødkilde). – Sunds-Gudme herreders Tingprot. 1705 19/2, 17/12 (gårde i Skårup). Tingbøgerne er ikke systematisk gennemgået, så der kan være tale om langt mere omfattende godskøb, stykke for stykke lagt til Tidselholt.
 48. F. eks. LAO Sunds-Gudme herreders Tingprot. 1692 30/6, 1693 2/3, 16/11,

- 1694 11/1, 2/8, 1696 23/1, 11/6, 1697 16/9, 28/10, 2/12, 9/12, 1698 20/1, 19/5, 16/6, 1699 8/6, 1700 6/5, 17/6, 1701 15/12, 1702 9/2, 27/4, 1703 26/7, 23/8, 20/9, 20/12, 1704 24/1, 3/4, 8/5, 12/6, 26/6, 1705 1/10, 1714 1/3, 17/5 (1706-12 mangler tingbøger).
49. RA Amtsregnskaber Nyborg amt, ekstraskatregnskaber 1710 (parykskat), personligt bilag til præstemandat 1711 19/1.
50. KB Ny kgl. Saml. nr. 1666 2*: Anders Samsing og P. J. Veile: Præsterne i Fyns Stift 25.
51. Skaarup kirkebog: „Den 23. juni 1690 bleff Henning Schels Hustru Dorothea Andersdatter begravet ... 40 Aar gammel“.
52. Iflg. RA Amtsregnskaber Assens-Hindsgavl amter, konsumptions-, familie- og folkeskatregnskab, præstemandat 1673 var Jacob Erichsen Ahrensbach nævnte år endnu enke-mand. – Se iøvrigt Wiberg I 115 nr. 73/7, Wiberg IV (Suppl.) 12 nr. 73/7 og Quistgaard: Præstehustruer 9 nr. 73/3. – Jörgen Scheel: Duellanten Oberst Joachim Ernst Scheel. Personalhist. Tidsskr. 14 V 74 lader hende være fadder ved J. E. S.s dåb i Kolding 1675 17/3. Dette er næppe rigtigt, idet hun da endnu var gift med Jacob Erichsen, og iøvrigt er der i Kolding kirkebog tilføjet et tilnavn, vistnok Thrane.
53. Det er således en fejlslutning, når Jörgen Scheel i Personalhist. Tidsskr. 13 V 108 lader hende være gift Hvid.
54. Svendborg Sct. Nicolaj kirkebog: Vielse 1680 10/3, Simon Rasmussen bgr. 1684 17/10.
55. Sst., dbt. 1681 28/1.
56. Der mangler kirkebog for Tved sogn 1681-96 grundet Skaarup og Tved sognes adskillelse i dette tidsrum. Her kan brylluppet, den første søns dåb og andet relevant materiale have været indført.
57. Skaarup kirkebog 1685 5/8, 1686 27/6, 1687 10/4. – Den afgørende identifikation af Henning Scheels 1. hustru som netop Dorothea Andersdatter Boller fremgår af LAO Sunds-Gudme herreders Tingprot. 1698 10/2, hvor præsterne Mads Jacobsen Hvid og Erik Hvid på deres halvsøster Ingeborg Hvids vegne lader tinglyse et arveafkald, dateret Odense 1697 16/12, efter at Henning Scheel har udbetalt sin steddatter hendes mødre-arv.
58. Vejstrup kirkebog: 1693, 3. aug. „begravet Henning Scheels Søn 5 Aar gl. fra Tidselholt“.
59. Skaarup kirkebog 1719 18/7. Knud Trochmanns afdøde søn blev „fløt til Tvede Kirke at staa i hans Svogers sl. Henning Scheels Begravelse“.
60. LAO Sunds-Gudme herreders Tingprot. 1698 10/2. Skifterne efter Simon Rasmussen (Svendborg) og Dorothea Andersdatter (Klingstrup), hvortil der henvises i denne tinglysning, er ikke bevarede.
61. Iflg. Skaarup kirkebog dbt. 1684 4/2. – KB Kall 377 4° I: „Copie af Præsteindberetninger 1755“ pag. 379 berettes det, at Henning Scheel selv skulle have været fadder ved sin hustrus dåb; han kunne også have været det (aldersforskellen har været ca. 30 år), men kirkebogen afslører historien som usand. Derimod var han fadder for flere af hendes yngre brødre, Henning 1693 13/2, Jens 1697 12/4 og Knud 1701 14/9.
62. Vielsen er ikke fundet indført i nogen kirkebog, men 1737 28/6 tillader kongen, at parterne må indgå ægteskab uanset deres indbyrdes slægtskab. LAO Fyns Bispearkiv.
63. Udførligt skifte RA Landetaten. Generalauditørens Arkiv, Skifteprot. B 1760-73 nr. 44 og 90 med et væld af dokumenter. Det var fundet af dette skifte, der i sin tid satte A. W. Scheel i stand til at identificere Henning Scheels børneflokk.
64. Ikke indført i kirkebogen (glemte), men bevidnet bl. a. i det note 63 om-

talte skifte.

65. Da A. W. Scheel kun ufuldstændigt redegør for hendes skæbne, skal flg. oplyses: Elisabeth Dorotheas 1. ægtefælle, Christoffer Notlev, var søn af islandsk købmand, borgerrepræsentationsformand m.v. Jacob Nielsen (Notlev), opgav sine teologiske studier og blev 1728 viceborgmester, 1730 borgmester i Svendborg, men resignerede allerede 1732 (svagelighed) og flyttede tilbage til Christianshavn, hvor han ernærede sig som købmand og siden som brygger (RA DK D 24: Fyenske og Smaalandske Tegnelser 1728 21/6 (nr. 78) og D 25: Koncepter og Indlæg, S. Birket Smith: Københavns Universitetsmatrikel II 369 f., Leth og Wad: Meddelelser om Dimitterede fra Herlufsholm I 81, II 191 f., KB Kall 377 4° I: Copie af Beskrivelse over Kirkerne og Herregaardene i Fyn og Laaland 197 f.). – I dette ægteskab var der tre sønner, alle født i Svendborg Vor Frue sogn: 4.6.1. *Jacob* f. 1727 dbt. 2/11, 4.6.2. *Henning Scheel* f. 1728 dbt. 25/12, og 4.6.3. *Bartholomæus*, f. 1731 dbt. 26/1. – H. Friis Petersen: *Studerterne 1740-1829* nævner Jacob Notlev som student fra Nyborg 1747 og baccalaur 1752. Om Henning Scheel Notlev vides intet. De må begge være døde før 1763, da Elisabeth Dorothea og hendes 2. ægtefælle i deres testamente indsatte Bartholomæus Notlev som enearving (RA DK D 26: Jyske Registre 1764 22/6 (nr. 163) (testamentets dato 1763 16/3), cf. LAV Lysgaard herreds Provstiarkiv, gejstlig skifteprot. 1784). Bartholomæus Notlev blev 1762 forpagter af Humle mølle, Sjørslev sogn, Lysgaard herred og efterlod sig et talrigt afkom, som er delvis registreret. – Tidspunktet for Elisabeth Dorotheas ægteskab med sogneprest Poul Rafn er hentet fra Liber Daticus Sönderho 34 f. (Sönderho præstearkiv); dette ægteskab var barnløst. Hun endte sine dage hos
- sønnen i Humle mølle.
66. Oplyst såvel 1756 som 1762 i hhv. skifte efter moderen, Anna Kirstine Trochmann LAO Nyborg-Tranekær Amtarkiv, Skifteprot. III 1756 19/3, og i det note 63 nævnte skifte efter broderen Knud Sigvardt. 1731 rejste Erich til Trankebar, 1742 til Holland med henblik på endnu en kolonirejse (som handelsmand), hvorfra han ikke vendte tilbage, cf. Jörgen Scheel i i Personalhist. Tidsskr. 13 V 108.
67. J. S. var den eneste af H. S.s sønner, der gennem mandligt afkom videreførte slægtsnavnet (Scheel-slægtens „ældre linje“).
68. Ikke indført i kirkebogen (glemt), men bevidnet bl. a. i det note 63 nævnte skifte.
69. Levede 1756 og 1762 (se note 66) i Brudager sogn, hvorfra kirkebøger fattes.
70. S. Nygård: *Kronens Skøder paa afhændet og erhvervet Jordegods i Danmark III* (Kbhvn. 1941) 751, 761, 792.
71. LAO Sunds herreds provstearkiv, Gejstlig Justitsprot. 1718 30/11. Den forsmåede bejler var Niels Evertsen Friis, søn af borgmester Evert Friis, Svendborg.
72. Om skiftet se note 66.
73. RA Amtsregnskaber Nyborg amt, konsumptions- og folkeskat 1672.
74. Skaarup kirkebog 1673 8/2 og 16/2, 1674 18/1.
75. Der er ingen kirkebog for Mesinge før 1686, men ægteskabet fremgår af RA DK C 6. Sjællandske Registre 1680 2/10 nr. 352. Angående Jörgen Scheels fejltagelse på dette punkt se note 7.
76. RA Militære Regnskaber, mandtal til Hovedskat af Fyns Stift 1660.
77. LAO Fyenbo Landsting, Skøde- og Panteprot. 1677 6/6, 20/6 og 18/7. Hans Krag værgede dog godt for sig.
78. E. Juel Hansen: *Slægten Krag fra Mesinge*. Personalhist. Tidsskr. 9 II 103.
79. LAO Scheelenborg birk, Tingprot. 1680 7/9 ff.
80. Sst. 1684 13/5 ff.

81. Sst. 1685 3/10, 27/10 og 10/11.
 82. Sst. 1686 29/6.
 83. Oplysningen om Knud Krags ægteskab med Sille Riisbrigh er fra P. C. B. Bondesen: Fynske Familier i ældre Tid. Personalhist. Tidsskr. 3 I 145, hvortil alle meddelelser herom synes at kunne føres tilbage. Forf. anfører ikke sin kilde, og hverken kirkebøger eller mandtaller røber hans 2. hustrus navn. Det forekommer dog sandsynligt, at forf. har ret; Mesinge kirkebog omtaler 1687 15/2 dåb af Knud Krags datter Johanne-Cathrine, og 2 faddere er af Thestrup-familien. – E. Juel Hansen: Slægten Krag fra Me-singe. Personalhist. Tidsskr. 9 II 103 lader fejlagtigt Knud Krag være gift 1' med Sille Riisbrigh og 2' med en datter af Hans Scheel.
 84. Lærer Axelgaard: Et Bidrag til Hinds-holms Historie. Aarbog Odense og Assens amter III 382.
 85. L. Böttiger: Vesterskjerninge-Ulbølle og Omegn. Nyborg 1924, 92. – Danske Slotte og Herregårde, 2. udg. 1965 bd. 8 293 ff.
 86. Oplyst i Bircherods Dagbøger, Personalhist. Tidsskr. 9 IV 162. Ulbølle kirkebog: 2. febr. 1707 „begravet Knud Krag i hans Alders 58. Aar“. Han skulle således være født ca. 1650.

JOACHIM SCHEEL

1. Biografiske oplysninger

1659 boede i Fiolstræde i København en fattig nadelmager ved navn *Jochum Scheel*¹. Senere må han have arbejdet sig noget op ad den sociale rangstige, for 1668 ejede han et hus i Hellig Gejstes Stræde, havde fået tilskødet et stykke jord i Klerkegade (op mod Kongens Have) og havde bygget hus på grunden². Han tituleredes nu „prins Christians urtegårdsmand“³.

Sidstnævnte erhvervelse må dog have været grundspekulation i den nye bydel, der var ved at vokse op efter udvidelsen af hovedstadens volds-system, for 1. januar 1667 var han blevet slotsgartner på Koldinghus til en årlig løn af 161 rigsdaler, forhøjet 1668 til 233 rigsdaler og 1669 til 300 rigsdaler⁴. Dertil kom fra 1671 en særlig „benådning“ på 100 rigsdaler⁵, i hvilken anledning der 22. maj 1671 udfærdigedes nyt bestallingsbrev for Jochum Scheel til at være „gartner ved vort Slot Koldinghus“⁶.

Ét var imidlertid gyldne kongelige løfter, noget ganske andet at få dem indfrie i en tid, da riget var i konstant pengenød; allerede på dette tidspunkt havde Joachim Scheel 600 rigsdaler til gode, og Skatkammeret (senere kaldet Rentekammeret) vidste intet andet at gøre end at udstede en assignation på tolderen i Odense, *Otto von Oesede*, der skyldte kronen 654 rigsdaler 5 mark⁷.

Dette beløb måtte Joachim Scheel selv prøve at skaffe til veje, og da Otto von Oesede ikke frivilligt rykkede ud med det, lod Joachim Scheel ham stævne for Odense Rådstueret 6. marts 1672. Det skete med brask og bram. „Ærlig, agtbar og velfornemme urtegårdsmand Jochum Scheel“ lod skyldneren vide, at det var en alvorlig sag og en hastesag, „efterdi samme penge til hans kgl. Majestæts have og gevækst ved Koldinghus behøves, hvilken efter år-sens tid ingen forhaling eller forsømmelse kan have“.

Otto von Oesede erindrede imidlertid ikke at være det kongelige Skatkammer en sådan sum skyldig og anmodede derfor om udsættelse i 14 dage, for at han kunne undersøge, om det havde sin rigtighed. Sagen var dog oplagt – assignationen var jo netop udstedt af Skatkammeret, – og von Oesede dømmes til at betale „inden trede solemærker“. Pengene blev imidlertid ikke erlagt, og dommen forkyndtes påny på Odense Byting 18. og 26. marts⁸.

Joachim Scheel blev skammelig narret af den drevne tolder og postmester i Odense. Det viste sig, at Otto von Oesede sporenstregs havde ansøgt kongen om eftergivelse af sin restance, hvilket kongen nådigst bevilgede, hvorefter Skatkammeret over for Joachim Scheel måtte beklage, at den udstedte assignation var trukket tilbage⁹.

Tiden gik, og Joachim Scheel fik hverken løn eller erstatning for sine udlæg. I mellemtiden gjorde han sig grundigt upopulær i Kolding. Først ragede han uklar med amtmand *Otto Bille* og flere af byens ledende borgere i forbindelse med broderen Hans Scheels ulyksalige skovhugstsager på Koldingegnen. Hans Scheel havde som overjægmester *Vincentz Joachim Hahns* fuldmægtig uden videre gjort broderen til sin egen fuldmægtig i skovningsanliggender, mens hans selv i vinteren 1673 var i Sønderjylland for at ordne en sag på overjægmesterens vegne. Derved blev Joachim inddraget i Hans Scheels opgør med rådmand *Baltzer Nielsen* og lod endog 4 bønder foretage et for Baltzer Nielsen ugunstigt, men ganske ulovligt skovsyn og skal have narret bønderne til at underskrive et synsvidne, hvis indhold de ikke havde haft lejlighed til at sætte sig tilstrækkeligt ind i¹⁰.

De Brusk herreds bønders klage over urimelig skovudvisning (se under Hans Scheel) var også rettet mod ham, og Otto Bille oplyser, at overjægmester Hahn, der straks suspendede Hans Scheel som kongelig skovinspektør, „af mig begærede, at jeg ville gartneren Jochum Scheel straffe, eftersom han stod under min direktion, og som – hannem ganske uvitterligt og imod hans vilje – sig selv den myndighed påtagen udi kongens skove udvisning at gøre“¹¹. Otto Bille var selv irriteret og beskyldte rent ud Joachim Scheel for forsømmelighed som slotsgartner: „... og havde det været bedre og noksom så godt, at Jochum Scheel havde taget vare på slottets have, som en gartner burde gøre og ikke den ladet fordærve og ruineres, end at befatte sig slottets marker og gærder at eftermåle, som hannem aldeles intet vedkom, ej heller dertil ringeste føje eller ret havde“¹².

Dernæst kom Joachim Scheel i klammeri med borgmester *Rudolph Faust*, der dog havde været fadder for et af hans børn i 1670¹³. Antagelig som led i en stribe chikanerier havde Faust ladet konfiskere hest og vogn med 3 sække malt, Joachim Scheel tilhørende, fordi han mente, at slotsgartneren havde unddraget sig konsumptionsafgift. Dette viste sig dog at være en fejltagelse, hvilket Faust også erkendte, men mens konfiskationen stod på, skete det for borgmesteren uheldige, at hesten døde; en yderligere komplikation var det,

at hesten efter Joachims udsagn ikke tilhørte ham selv, men hans broder (Hans). Sagen blev af Kolding Rådstueret henvist til Viborg Landsting, hvis uklare kendelse Joachim Scheel ankede til Højesteret, der tilkendte ham 20 sletdaler i erstatning for den døde hest¹⁴. Hændelsesforløbet afslører hos Joachim en ufordragelighed og vrangvilje, der kan minde om broder Hans', da *Niels Lassen* på Dalum havde konfiskeret hans svin; måske var det netop Hans, der som ejermand til den døde hest inspirerede ham til at optræde så krakilsk.

Endelig lykkedes det Joachim Scheel at komme på kant med amtsskriveren på Koldinghus, *Mathias Zihm*. Det var en alvorlig sag, eftersom amtskriveren sad på pengeskassen, og det var just pengesager, de 2 mænd kom uoverens om.

Joachim Scheel fik stadig ingen løn udbetalt og intet udlæg refunderet. Han klagede igen sin nød til Skatkammeret, og skatmester *Holger Vind* pålagde flere gange amtsskriveren at udbetale gartneren hans løn og udlæg forud for alle andre, der havde penge til gode, fordi hans tilgodehavende gik så mange år tilbage i tiden. Heroverfor kunne Matthias Zihm imidlertid dokumentere, at amtsregnskabet viste underskud, så ikke engang amtmanden havde kunnet få, hvad der tilkom ham. Den uheldige gartner stævnedes amtskriveren for Kolding Byting, men generalprokurøren forbød byfogden at befatte sig med sager, der henhørte under Skatkammeret. Joachim gik så til Viborg Landsting, der 6. november 1673 pålagde Matthias Zihm at betale slotsgartneren forud for alle andre amtsbetjente.

Da amtsskriveren ikke kunne – eller ville – betale, ankede han landstingskendelsen til Højesteret, som tog sagen op 28. september 1674. De for Højesteret fremlagte sagsakter er lærerige til indsigt i tidens forkvaklede økonomiske forhold. Mathias Zihm fremlagde en revisionspåtegning på amtsregnskabet 1671/72, hvoraf det fremgik, at Skatkammeret var indforstået med, at der på grund af underskuddet ikke udbetaltes løn til amtsbetjentene, mens Joachim Scheel på sin side forelagde 2 henvendelser fra Skatkammeret til amtsskriveren (af 1672 7/5 og 1674 14/4), hvori det pålagdes ham at betale gartneren den ham tilkommende løn!

Joachim Scheels situation tegner billedet af en lille mand, der var kommet grundigt i klemme mellem de store. Som nævnt beskyldte amtmand Otto Bille ham for at forsømme slotshaven, men i virkeligheden var han ilde stillet. De folk, han skulle holde i arbejde, de frø og andre materialer, han skulle anvende, for at haven kunne være i hæderlig stand, måtte han selv lægge ud til – på trods af, at han i årevis ikke selv havde fået nogen betaling. Overalt har han løbet panden mod en mur, – kun pengeudlånerne var imødekommende: Joachim Scheel hævdede at have pådraget sig betydelig gæld, men så ikke nogen vej til at komme ud af den igen.

Ikke desto mindre omstødte Højesteret landstingskendelsen: Landsdom-

merne burde ikke have dømt i denne sag, men henvist den til Skattekammeret!¹⁵.

Formodentlig har det været den både økonomisk og personligt uholdbare situation, der fik Joachim Scheel til at forlade Koldinghus og vende tilbage til København; opbruddet synes at være sket i utide – 10. marts 1675 er hans fratrædelsesdato¹⁶ – uden for de gængse terminer og lige før forårssæsonen. Han må dog være blevet endnu en tid i Kolding, for 17. marts samme år fødtes der ham en søn i denne by¹⁷.

Helt uformuende har Joachim Scheel nu ikke været. Huset i Helliggejst var muligvis afhændet, men han havde stadig grund og hus i Klerkegade og havde yderligere 1672 købt et stykke jord mere på Sølvgade op til Kongens Have¹⁸, men for at klare sine økonomiske forpligtelser måtte han optage lån i sine grundbesiddelser¹⁹.

Endnu et par gange prøvede han at få sit tilgodehavende fra Koldinghus udbetalt. På grund af senere sagsbehandling er akterne blevet skilt ad, men det er dog muligt nogenlunde sikkert at rekonstruere forløbet. Kort efter sin fratræden som slotsgartner har han fremsendt en (udateret) regning²⁰, hvis indhold blev gennemgået af Skattekammerkollegiet 19. december 1675, hvorpå den efter alle kunstens regler blev ekstraheret, konfirmeret, registreret og indskrevet²¹, – men så var embedsmændenes kræfter også udtømt; der skete i alt fald ikke mere. Regningen afslører, at Joachim Scheel i årene på Koldinghus 1667-75 i følge sine bestallingsbreve m.v. skulle have haft udbetalt 1968 rigsdaler 2 mark, men at han i alle disse år kun havde fået 259 rigsdaler 1 mark, således at han havde 1709 rigsdaler 1 mark til gode.

Efter en lang vinters forgæves venten på svar indgav han 11. april 1676 en på tysk affattet supplikation til kongen med en ny gennemgang af det koldinghus'ske jammersminde²². Tilsyneladende følte han sig ikke uretfærdigt behandlet, – han erkendte i alt fald, at embedsmændene i Skattekammeret havde kæmpet bravt for hans sag; han havde blot ikke fået noget ud af det og nødsagedes til at bringe sit tilgodehavende i erindring, for nu, da han er trådt ud af den tilsyneladende sikre stilling i kongens tjeneste, „werde ich Armer man Von meinen Creditores, wegen der Auf genommenen gelder, hart Verfolget und angestrenget, mit wehder zu bezahlen, oder die Rectsmittel gewärtig zu seyn“.

Og nu sker der virkelig noget! 10. maj 1676 resolverer kongen, at Joachim Scheel – efter sit eget forslag – skal hæve sin betaling af „konfiskationen“, dog uden at der går noget fra toldindtægterne, og først når andre med samme gyldne løfte har fået, hvad der er tilkendt dem²³.

Køen er imidlertid lang, og tiden går; i Skattekammeret sidder der folk og reviderer den forhenværende slotsgartners åregamle regning og finder ud af, at han ikke har 1709 rigsdaler 1 mark til gode, men kun 1662 rigsdaler 32 skilling²⁴, og alt dette er „af Hr. Rentemester Müller Expedierit, Confererit

och Ret Beregnet ved Peder Madsen 19. december 1676" – præcist på årsdagen for Skatkammerets forrige beskæftigelse med regningen. Penge kom der imidlertid ikke ud af anstrengelserne; efterhånden gik sagen i glemmebogen hos myndighederne, og Joachim Scheel blev vel træt af at skrive tiggerbreve, der ikke gav kontante resultater.

Hvad han egentlig levede af i de nærmeste år efter sin tilbagevenden til København, er kun sparsomt oplyst. At han ikke mere har været i kongens tjeneste som gartner, fremgår af de ovennævnte dokumenter. Et par bevarede memorialer til Generalkommissariatet 1678 tyder på, at han har været leveringsdygtig i „øleddike“, også i større mængder, da det er hæren, han tilbyder leverancerne²⁵. Brygger har han dog næppe været, – det var et højt estimeret erhverv, forbeholdt formuende og fornemme borgere, men vel snarere mellemmand; måske har han i det hele taget givet sig af med handel af forskellig slags, hvad der nu faldt på hans vej.

1681 fik han – forbløffende nok – mod til igen at træde i kongelig tjeneste, idet han blev voldmester i København med konduktørs gage. Nogen egentlig militær charge har det næppe været, – det fremgår af det bevarede bestallingsbrev af 1681 22/10, at han efter indstilling af Københavns kommandant, general *Hans Schack*, skulle have ansvaret for voldenes beplantning²⁶. Det er således hans fortid som gartner, der er kommet ham til gode; den lønramme, hvori han indplaceredes, var da også beskeden, – hans søn Hans Heinrich blev konduktør som 21-årig!

Joachim Scheel døde i foråret 1685²⁷. Da hustruen var død et par år forinden, efterlod han sig en forældreløs børneflokk, hvoraf de fleste var mindreårige. Børnene kom i en vanskelig situation, idet faderens kreditorer, deriblandt også manden, der havde pant i huset i Klerkegade, anmeldte deres krav og endog truede med at fratage dem „det ringe hus og plads, vores forældre sig efterlod, hvoraf vi siden vores faders død har nydt lidet til underholdning, men nu udi disse dage af kreditorerne ved vurdering er borttaget, som dog ej nær til vores sl. faders gælds afbetaling kan tilstrække, hvorover vi fattige børn udi største elendighed må geråde“.

En behjertet sjæl – skal vi gætte på farbroder Hans? – kom nu i tanker om det tilgodehavende hos majestæten, som det aldrig var lykkedes Joachim Scheel selv at få bragt i hus, og 12. december 1687 mindede den samlede børneflokk i et brev til kongen om den årgamle fordring²⁸. Sagen gik allerede 20. december til Rentekammeret, der 21. januar 1688 erkendte fordringens rigtighed, men foreslog kongen at henvise børnene til selv at opspore et kongeligt tilgodehavende, som de ved dom kunne få tilkendt. 3. marts bevilgede kongen allernådigst, at „halvparten af afregningens summa, om den ved originalens fremvisning rigtig befindes, må supplikanterne anvises betaling udi en eller anden restance, og dermed afregningen indfries“²⁹.

Det ser lidt svævende ud, og kreditorerne, der åbenbart havde ladet sig

holde hen i forventning om snarlig indfrielse af den kongelige gæld, begyndte tilsyneladende atter at røre på sig. Men nu greb farbroder Hans for alvor ind. Den sag skulle han nok ordne! Fra Odense ilede han til København og prøvede at lukke munden på kreditorerne. Særlig lemfældigt har han næppe ført sig frem fra begyndelsen; hvordan han nu end bar sig ad, lykkedes det ham at blive underkastet civil arrest „for den gæld, jeg formedelst min sal. broders vegne er igeraden“³⁰.

Alligevel fik han efterhånden greb om tingene; gennem forbindelser i Rentekammeret (selveste C. Gersdorff) og muligvis i Danske Kancelli (kancelli-assessor Severin Rasmussen?) fik han opsporet et par ødegårde i Draaby på Mols, der var tilkendt kongen for skatterestancer; dem foreslog han majestæten at tilkende Joachim Scheels børn³¹. Og nu kom der omsider skred i sagerne. Hans Scheels brev var dateret 1688 24/9; kongen sendte det til udtalelse i Rentekammeret 10/11, og 1689 22/1 udtalte dette sig til gunst for den foreslåede løsning: Gårdene kunne ikke være kongen til nogen nytte, men repræsenterede en værdi af ca. 220 rigsdaler. 5/2 påbød kongen Rentekammeret at opsætte skøder, og 2/3 blev skøderne underskrevet af Christian V og rentemester P. Brandt³². – Og 1689 11/5 kunne pantet i huset i Klerkegade indløses og obligationen kasseres³³.

Der var dog langt endnu fra de 220 rigsdaler, Joachim Scheels børn havde fået, til de 832 rigsdaler, de havde fået løfte om. Det ville ikke ligne Hans Scheel at undlade at søge successen fulgt op. 1690 gjorde han kongen opmærksom på, at hans broderbørn endnu havde 612 rigsdaler til gode, og han udpegede nogle ejendomme på Mols og Helgenæs, der passende kunne tilskødes børneflokken. Sagen sendtes til udtalelse i Rentekammeret, og også assessor Severin Rasmussen i Danske Kancelli synes at have været involveret³⁴, men det har ikke været muligt at finde nogen afslutning på denne sag, og det ser ikke ud til, at der er blevet opsat nye skøder.

Joachim Scheels personlighed træder ikke tydeligt frem. Sammenlignet med broderen Hans virker han farveløs og tilbagetrædende, men det kan skyldes, at det arkivalske materiale for hans vedkommende er så langt sparsommere. Hans regnskaber fra Koldinghus-årene er mønstergyldigt ført, og hans supplikationer og øvrige direkte efterladte breve er holdt i et sobert, afdæmpet sprog til forskel fra Hans' til tider hysterisk opskruede superlativer.

Et par retssager afslører dog mindre tiltalende sider hos ham; både i sagen mod Rudolph Faust i Kolding³⁵ og i en sag mod *Lauritz Thomæsen Grubbe* i København³⁶, der hovedsagelig drejede sig om en hvid hoppe, han havde lånt ud, virker han provokerende og kværuletantisk. Amtmand Otto Bille skærer da også de 2 brødre over én kam som særlig stridbare og trættekære³⁷.

NOTER

1. RA DK B 164 IX 12. Breve og Dokumenter til Krigsaarene 1657-60. Mandtaller paa Københavns og Christianhavns vaabendygtige Mandskab blandt Borgerskabet. 1659 14/1: Jochum Scheel, Nadeller. – Mandtaller paa Københavns Indvaanere til Indkvarterings-Ansættelse 1659 Decbr.-1660 20/1: Johan Schel Nadelmager fatig (trods fornavnet givetvis identisk med oven- og nedennævnte). – Mandtal paa Soldater ... 1660 20/1: Jochym Scheel Nadelmager. – Cf. E. Marquard: *Kjøbenhavns Borgere 1659 (1920) 49, 116.*
2. *Kjøbenhavns Diplomatarium II (Grundtaxter 1668 (pr. 1668 4/4), kaldet „Kjøbenhavns Matricull“)* 831: „Hellig Giestis stræde: Jochum Scheel Naadelmager“, 841: „Mod Østerportt: Jochym Scheel Gardeners hus och Plads“, cf. VI 477, 589, 596 f.
3. Sst. VI 477 (1668 22/9). Det kan næppe være i sin egenskab af slotsgartner på Koldinghus, han kaldes „prins Christians urtegårdsmand“, da Koldinghus var krongods og indgik i amtsforvaltningen. Snarere har han været urtegårdsmand for prins Christian i nogen tid, før han kom til Koldinghus; det ses også af de øvrige akter i Kbhvns Matrikel, at man er „bagefter“ med navne og titulaturer.
4. RA Rtk. 216.219-21. VI Hofffunktionærer (nr. 60), regning fra Jochum Scheel, udateret, men påtegnet af amtmand M. Schinkel 1670 10/11. – Rtk. 211.2. Deliberationsprot. 2. Skatkammerkollegiet til kongen 1671 9/5. – Det i brevet omtalte bestallingsbrev af 1667 1/1 er ikke fundet, men hans ansættelse på Koldinghus pr. denne dato er velbevidnet.
5. Kongens egenhændige påtegning på det i note 4 omtalte brev: „Jeg vil iche giffve den ene mere Løn end dend anden, dog maa hand derfor uden haffve aarlig til Benaading 100 Rdlr.“
6. RA Rtk. 212.29. Bestallinger for lavere danske og norske Embedsmænd 1670-78. Afskrift af bestallingsbrev af 1671 22/5.
7. RA Rtk. 216.219-21. VI Hofffunktionærer (nr. 60). Assignment af 1672 15/2. – Gennem broderen Marcus Scheel havde Joachim haft venskabelig forbindelse med von Oesede. Marcus' hustru, Susanna Holt, var kusine til Otto von Oesedes hustru, Anna Catharina von Proschewisch, der sammen med sin far, ritmester Georg von Proschewisch, havde været fadder ved Joachims søn, Hans Heinrichs dåb (Kolding kirkebog 1668 dmc XII trin.). Om von Oesede se Sv. Larsen: *Studier over det fynske Rådsaristokrati i det 17de Arhundrede I 182 f., II 99, 101, 212.*
8. RA Rtk. 216.219-21. VI Hofffunktionærer (nr. 60). Tingsvidne af 1672 6/3 med påtegninger af 18/3 og 26/3. Da rådstueprot. fattes, kendes sagen kun fra denne afskrift.
9. Sst. Brev fra skatkammermester Holger Vind til J. S. 1672 3/4.
10. RA Højesterets Arkiv, Dombog 1675 12/7 (Hans Scheel contra Baltzer Nielsen i Colding) 743 ff.
11. Sst. (Hans og Joachim S. contra Een deel Bønder i Coldinghuus Ampt) 733.
12. Sst. 744.
13. Kolding kirkebog 1670 6/7. Abel Cathrines dåb.
14. RA Højesterets Arkiv, Dombog 1674 17/8 (Jochum Scheel contra Rudolph Faust).
15. Sst. 1674 28/9 (Matthias Zym contra Jocum Scheel).
16. RA Rtk. 216.219-21. VI Hofffunktionærer (nr. 60). Jochum Scheel, Kongl: May: forrige urtegaardsmand ved Koldinghuss hanns Affreigning, och fordring.

17. Kolding kirkebog 1675 17/3. Jochum Ernst Scheels dåb.
18. F. J. West: Kronens Skøder paa afhændet og erhvervet Jordegods i Danmark VI 593, cf. RA DK C 6. Sjæll. Reg. 1672 7/5.
19. LAK Kbhvns Bytings Panteprot. 1675 17/5: „Jochum Skeel Gartners obligation Loed Augustus Dreyer læse och paaschrifue huorudj hand forsichres udj Thuende hans Pladser liggende udj klerchegaden och Adelgaden efter obligationens indhold Capitall 300 Sldr.“ – 5/9 erstattet med ny obligation med samme pant af samme pant-haver på 600 sldr.
20. RA Rtk. 216.219-21. VI Hofffunktionærer (nr. 60). Regningen må have hørt sammen med et ledsagende bønsskrift, der imidlertid er bortkommet.
21. RA Rtk. 2212.175. Koncepter og Indlæg til danske Skøder 1661-1719. Skøde af 1689 19/12 Kalø amt. Skatmestrene S. Hondorf, H. Müller og C. Gersdorff 1675 19/12. – Kopi i Rtk. 2212.159. Skødebog for Aarhus og Ribe Stifters Distrikt 52 f.
22. RA Rtk. 2212.175. Skøde af 1689 2/3 Kalø amt. J. S. til kongen, dat. Copenhagen 1676 11/4. Kopi Rtk. 2212.159. (se note 21).
23. Resolutionspåtegning på J. S.s i note 22 nævnte brev, cf. sagsoversigt dat. 1688 21/1 i Rtk. 216.219-21 VI nr. 60.
24. RA Rtk. 216.219-21 VI nr. 60. Juchum Scheel, Kongl. May: forige urtegaardsmand ved Koldinghuss hans Affregning, och fordring.
25. RA Landetatens Arkiv. Generalkommissariatet. Indkomne Breve. Joachim Schel 1678 12/5, Joahim Schel 1678 27/12. Sidstnævnte brev er egenhændigt skrevet af J. S. og røber, at han knapt har kunnet udtrykke sig på forståeligt dansk. – RA Højesterets Arkiv, Dombog 1684 5/11 (Lauritz Thomæsen Grubbe contra Joachim Scheel) omtaler også J. S.s handel med øl- eddike.
26. RA Rtk. 2211.230. Kopibog over kgl. befalinger til rentemester Peter Brandt 1681 18/7 - 1682 31/12 39: „Saas voris General Mayor og Commendant her udj voris Residence Kiøbenhafn os Elskelige Hans Schack os Jochum Scheel Gartner til Voldmester her sammesteds for Voldenis og i Sær som planternis desto bedre Conservation Allerunderdanigst Hafver foresloet, og vi med samme hans givede forslaug saaledis Allernaadigst er tilfreds, og bem.te Jochum Scheel Conducteurs gage Maanetlig efter voris reglement vil hafve tillagt, Saa er herved voris allernaadigste villie og befalling at du hannem samme Tractementte saaledis qvartaliter Richtigen lader gifve og betalle“. – Rtk. 212.29 pag. 25: Bestallingsbrev.
27. I Joachim Scheels børns supplikation til kongen af 1687 12/12 oplyses, at han var „for 2¹/₂ aar siden ved døden afgangens“. RA Rtk. 2212.175. Koncepter og Indlæg til danske Skøder. Skøde af 1689 2/3 Kalø amt.
28. Børnenes originale brev findes under den i note 27 anførte signatur og er ligeledes indført i Rtk. 2212.159. Skødebog for Aarhus og Ribe Stifters Distrikt.
29. Samtlige disse dokumenter findes under Rtk. 2213.175 (se note 27).
30. RA Rtk. 2212.175. Hans Scheel til kongen, dat. Kiøbenhafn d. 24. september Anno 1688. Hvordan H. S. personlig kan blive ansvarlig for broderens gæld, så kreditorerne ved at lade ham underkaste arrest hindrer ham i at forlade byen, er svært at se, med mindre han i en eller anden forbindelse har optrådt som kautionist, hvilket ikke er dokumenteret. Det eneste ansvar, brødrene umiddelbart ses at have været fælles om, gjaldt broderen Marcus' umyndige børn.
31. Det i note 30 anførte brev med påtegning 1688 8/10 af Chr. Gersdorff, der oplyser, at supplikanten har været i forbindelse med ham for at få attest om de pågældende gårdes be-

- skaffenhed. Vedrørende assessor Severin Rasmussens mulige assistance se note 34.
32. Alle disse dokumenter findes RA Rtk. 2212.175. Koncepter og Indlæg til danske Skøder 1661-1719. Skøde af 1689 2/3 Kalø amt. – Kopier i Rtk. 2212.159. Skødebog for Aarhus og Ribe Stifters Distrikt.
33. LAK Kbhvns Bytings Panteprot. 1667-80 105: „Panted indløst och obligationen casserit dend 11. May 1689“ (marginaltilføjelse).
34. RA Rtk. 2211.49. Kgl. Resolutionsprot. 1690 4/3. I marginen er tilføjet: „Originalen bekom Ass. Rasmussen“. Muligvis betyder denne oplysning intet specielt, men Severin Rasmussen var bror til kancelliforvalter Hans Rasmussen, gift med Joachim Scheels datter Magdalene; det vides dog ikke, om de har været gift allerede på dette tidspunkt.
35. RA Højesterets Arkiv, Dombog 1674 12/7.
36. RA Højesterets Arkiv, Dombog 1684 5/11.
37. Sst. Dombog 1674 12/7 (Hans og Jochum Skeel contra Een deel Bønder i Coldinghuus Ampt) 752 ff.

2. Joachim Scheels familieforhold

Ligesom det i sin tid var fundet af skifte efter ingeniørkaptajn Knud Sigvardt Scheel, der satte A. W. Scheel på sporet af Henning Scheels efterslægt¹, er det i væsentlig grad skiftet efter Joachim Scheels datter Magdalene, der giver kendskab til børneflokkens skæbne². Vigtige supplement er dog børnenes brev til kongen af 12. december 1687³ og – naturligvis – Kolding kirkebog, hvad angår de dér fødte børn.

JOACHIM SCHEEL d. Kbhvn 1685. – G. (1663 eller 1664) med MARGRETHE CATARINA FOLCHERS⁴ d. Kbhvn 1683, bgr. Sct. Petri kirke 12/6⁵.

Børn (delvis rekonstrueret rækkefølge)

1. MAGDALENE (f. Kbhvn ca. 1665) – D. Gislev sogn 1733 16/4.
2. MARTHA (f. Kbhvn ca. 1666) – D. før 1733 16/4.
3. HANS HEINRICH f. Kolding 1668 dbt. 9/8. – D. Kbhvn 1738 13/10.
4. ABEL CATHRINE f. Kolding 1670 dbt. 6/7 – D. Fåborg 1754 24/3.
5. ANNA DOROTHEA f. Kolding 1672 dbt. 31/7 – D. Fåborg 1748 26/7.
6. JOACHIM ERNST f. Kolding 1675 dbt. 17/3.
7. ANNA MARIA (f. Kbhvn tidligst 1676) – D. Oddense (Hindborg herred) 1713 18/10.

Hustru

Joachim Scheels hustru er ud over bryllup og død kun fundet omtalt nogle gange i Kolding kirkebog som fadder under betegnelser som „Cathrin Margrett Gardeners“, „Margrete Jochum Gardeners“, „Margret Cathrin paa Slottet“. Navnet „Cathrin Margret Voglerts“, der forekommer et enkelt sted, kan måske også være hende med forvansket slægtsnavn⁶.

Slægtsnavnet Folchers, Volchers, Folchersen forekommer ofte i samtiden, men det har ikke været muligt at spore slægtskab mellem nogen bærer deraf og Joachim Scheels hustru⁷.

Børn

Om rækkefølgen af Joachim Scheels børn må der gøres beregninger. Samtlige københavnske kirkebøger er gennemgået, uden at et eneste af børnene er fundet indført dér; de børn, der ikke er født i Kolding, kan være døbt i Sct. Petri kirke, hvorfra kirkebøger fattes. Tanken er nærliggende, da moderen er begravet dér.

I børnenes brev til kongen af 12. december 1687 er de anført i følgende orden: Hans Heinrich, Joachim Ernst, Magdalene, Marta, Abel Cathrine, Anne Dorreteia, Anne Maria. At denne rækkefølge ikke er den aldersmæssigt rigtige, beviser Kolding kirkebog. Drengene er simpelthen anført først efter alder, derefter pigerne – antagelig også efter alder.

Vi kender fødselsår på Hans Heinrich, Abel Cathrine, Anna Dorothea og Joachim Ernst inden for tiden 1668 - 1675, og herefter bliver kun den mulighed tilbage, at Magdalene og Martha er født i København mellem 1664 og 1667, og at Anna Maria er født efter tilbagekomsten til København, tidligst 1676.

1. Magdalene

kan anses for at være Joachim Scheels ældste barn. Jörgen Scheel kalder hende Catharina Magdalene og lader hende 1696 11/12 blive gift i Slotskirken i København med herredsfoged Christian Rosbach, efter at hun i 12 år har været kammerjomfru hos grevinde Reventlov⁸; han har imidlertid forvekslet hende med hendes kusine, datter af Marcus Scheel (se under denne).

Muligvis har Magdalene dog haft forbindelse med familien Reventlov. I skiftet efter hende opregnes blandt hendes efterladenskaber „Sal. Gros Cantzler Reventlous og hans Frues Skilderier, i forgyldte ovale Rammer og 1 dito af frue Generalmajorinde Volchersahms portrait“; broderen Hans Heinrich oplyser over for skiftefogden, at disse billeder „af dem min Salig Søster var given til een I Huekommelse“; billederne kom ikke på auktion, da grev Reventlovs datter, Grevinden af Lavrvigen, „haver pretenderit“ at få dem tilbage⁹.

De portrætterede personer er storkansler, grev *Conrad Reventlov* (1644-1708) og hans 2. hustru, *Sophie Amalie Hahn* (1664-1722), datter af overjægermester *Vincentz Joachim Hahn* og *Sidsel Kaas*¹⁰ – samt generalmajor *Frants Vilhelm von Folchersahms* hustru, *Else Kaas* (d. 1729), en halvsøster til *Sophie Amalie Hahns* mor¹¹. Den grevinde Lavrvigen, der ønsker billederne tilbage, er en datter af storkansleren, *Ulrica Eleonora Reventlov* (1690-1754), gift med grev *Ferdinand Anton Danneskjold-Laurvig*¹².

Som det efterhånden skal dokumenteres, holdt Joachim og Marcus Scheels børn sig endnu nærmere til Reventloverne, end Hans og Henning Scheel havde satset på Valchendorpherne, og sørgede for at få mest muligt ud af forbindelsen. Kontakten *kan* være opstået, da Hans Scheel i begyndelsen af 70-erne var kongelig skovinspektør under overjægermester Hahn. Når Magdalene havde fået og omhyggeligt opbevaret portrætter af både Else Kaas og Sophie Amalie Hahn, tør man gætte på, at hun som ung pige har været ansat hos familien Hahn og måske endog har fulgt Sophie Amalie som kammerpige, da denne 1681 indgik ægteskab med Conrad Reventlov. Det var i så fald en for Scheelerne overmåde betydningsfuld forbindelse, som således blev etableret; den blev et springbræt til sociale højder, som urtegårdsmandens børn ikke var født til.

Magdalene Scheels ægtefælle hed *Hans Rasmussen*¹³; tidspunktet for ægteskabets indgåelse er ikke fundet, men et fingerpeg er det måske, at hendes kusine Cathrine Magdalene (Marcus Scheels datter) i 1684 blev kammerpige hos Sophie Amalie Reventlov, – der kan være tale om et „vagtskifte“ inden for familien!

Hans Rasmussen var ud af det kendte kancelli-dynasti Rasmussen. Hans far var kancelliforvalter *Rasmus Rasmussen* (d. 1707), der har indlagt sig uvisnelig fortjeneste ved at bringe orden i Danske Kancellis arkivsager¹⁴; en bror var *Severin Rasmussen* (ca. 1655-1727), der under Christian V havde en kometagtig karriere inden for statsadministrationen, men blev afskediget 1707 og måtte gå i mangeårig landflygtighed på grund af bestikkelsesaffærer og andre graverende uregelmæssigheder¹⁵. En søster, *Christine Rasmussdatter* (d. 1711), var 2 gange gift med kancelliembedsmænd, *Henrik Lund* (d. 1685) og *Gerhardt Neve* (d. 1700)¹⁶.

Også Hans Rasmussen gik embedsvejen. Hvad han har taget sig til i sine yngre år, vides ikke¹⁷, men 1704 21/10 blev han adjungeret sin aldrende far, og efter dennes død 1707 overtog han den ledige stilling som kancelliforvalter. Han døde imidlertid allerede 1712 30/12¹⁸.

I ægteskabet var der ingen børn¹⁹. 1709 fik ægtefællerne kongelig tilladelse til, at den længstlevende måtte sidde i uskiftet bo, da „Gud os imidlertid ej med nogen livsarvinger som lever i vores ægteskab haver velsignet“²⁰.

Hvor Magdalene har holdt til de nærmeste år efter mandens død, er uoplyst, men fra 1721 begynder hun at optræde som fadder på Svendborg-egnen under betegnelser som „Madame Rasmussen af Veistrupgaard“ og „fru Malene Scheels“²¹. Der kan næppe være tvivl om, at hun har taget ophold hos sin svoger og søster, Niels Høg og Anna Dorothea, der havde boet på Vejstrupgård siden 1717.

1723 flyttede hun til gården *Holmelund* – almindeligvis kaldet „Lunden“ – i Gislev sogn, som hendes bror, Hans Heinrich, havde købt til bolig for sine søstre og svogeren Niels Høg på deres gamle dage²². Her døde hun 16. april 1733 og blev begravet i Gislev kirke 24. april²³.

Den store skifteprotokol over hendes bo er en slægtshistorisk fundgrube. Hun havde lånt penge ud og delt ud af sine effekter til de altid betrængte og forslugne medlemmer af Scheel-familien. De 2 grupper arvinger, af familien Rasmussen og familien Scheel, vogtede skinsygt på hinanden, men det lykkedes – til trods for, at det måtte ske pr. fjernstyring – Hans Heinrich Scheel med myndig hånd at klare alle problemerne, og han gør – med brod mod Rasmussenerne – lidt spidst opmærksom på, at han i årevis har måttet spæde til, for at hans søster kunne klare dagen og vejen, hvilket man ikke kan undre sig over, hvis man har kendskab til den tilstand, boet efter Hans Rasmussen var i.

Man møder i skiftet tillige hos gartnerbørnene fra Klerkegade en tilstræbt og anstrengt hævde af social anstand: Hans Rasmussens begravelse havde i sin tid kostet 425 rigsdaler, og trods sparetider ønskede familien at få lov til at bruge et tilsvarende beløb til Magdalenes jordefærd. Det lykkedes dog kun at få formøblet 340 rigsdaler til dette formål, – hvorefter der var 624 rigsdaler tilbage til deling mellem de talrige arvinger²⁴.

2. Martha

er smertensbarnet i denne undersøgelse. Hun er kun fundet bevidnet i børnenes brev til kongen af 1687 12/12 og i skiftet efter søsteren Magdalene²⁵. Det fremgår af sidstnævnte kilde, at hun var død før sin søster, at hun havde været gift med en mand, som førte slægtsnavnet *Kyhn*, der også var død, og at hun havde 2 sønner:

2.1. *Søren Kyhn*.

2.2. *Joachim Ernst Kyhn*.

Rækkefølgen er usikker. Søren Kyhn opholdt sig 1733 som løjtnant på Bornholm. Joachim Ernst Kyhn, der tydeligvis er opkaldt efter morbroderen Joachim Ernst Scheel, fulgte den militære løbebane – som så mange af slægten ved ingeniørtropperne – og blev 1749 som løjtnant sendt til Trankebar for at udbedre den faldefærdige fæstning Dansborg. Han døde derude 30. marts 1751 uden at erfare, at man derhjemme havde forfremmet ham til kaptajn²⁶.

3. Hans Heinrich

er slægtens store navn, manden med de rige evner, de rette protektorer og den strålende karriere²⁷. Ved faderens død 1685 blev han page ved hoffet, muligvis puttet ind dér via de reventlovske forbindelser.

1688 begyndte han sin militære løbebane som underkonduktør ved ingeniørtropperne, udnævntes til konduktør det følgende år og deltog i danske hjælpekorpsaktioner på Irland og i Flandern 1690-97 – en hurtig, omend risikabel genvej til avancement; ved hjemkomsten udnævntes han da også til kaptajn.

Allerede nu hvilede store mænds øjne på ham. 1697 brændte Ny Hollænderby ved foden af Valby bakke, og kronprins Frederik var stærkt optaget af planer for dens genopbygning, udvidelse af sin „Prinsens gård“ (begyndelsen til Frederiksberg slot) og i forbindelse dermed et pompøst haveanlæg. Planlægningen af dette blev først overdraget den store svenske arkitekt N. Tessin, men da hans udkast skønnedes at blive for dyrt, overdroges udformningen af haveanlægget til den unge kaptajn Hans Heinrich Scheel, der efter sit ophold i Flandern naturligt nok lod sit projekt præge af nederlandsk havekunst²⁸.

Hermed var hans lykke gjort. Under kongelig gunst og stærk protektion af hærchefen, grev *Christian Ditlev Reventlov* (1671-1738), storkanslerens søn, gjorde han højst bemærkelsesværdig karriere. Ved begyndelsen af Store Nordiske Krig 1709 var han oberstløjtnant, ved dens slutning 1721 var han generalmajor. Med stor dygtighed havde han fulgt Reventlov som general-kvartermester i det skånske felttog og havde i krigens sidste år udvist mod og snarrådighed som leder af sit regiment under kampe i Norge og Nordtyskland. – Den i forvejen givende forbindelse med Reventloverne skulle heller ikke komme ham til skade, efter at Frederik IV i 1712 havde knyttet sig intimt til *Anna Sophie Reventlov* (1693-1743), datter af Conrad Reventlov og Sophie Amalie Hahn!

Efter krigen var Hans Heinrich Scheel en årrække stationeret i Rendsborg. Han blev udnævnt til „hvid ridder“ 16. april 1727 og dermed ophøjet i den af Christian V oprettede danske rangadel. Samtidig med, at han året efter blev kommandant for Københavns Kastel, forfremmedes han til generalløjtnant, og i sine sidste leveår 1733-1738 var han generaldirektør for fortifikationer i Danmark, Norge og hertugdømmerne.

Der hviler – og hvilede ikke mindst for hans egne efterkommere og andre nære slægtninge – noget af eventyrets glans over denne gartnersøn fra Klerkegade, der endte som general og rangadelsmand. Den strålende karriere var næppe ufortjent. Han var efter enstemmige vidnesbyrd i samtiden en uforfærdet soldat, en fremragende organisator og administrator og eminent både som ingeniør og arkitekt. Han blev brugt som tilsynsførende ved så store opgaver som genopførelsen af Vor Frue kirke i København efter branden 1728²⁹ og ved opførelsen af Christiansborg slot³⁰. Også krævende vandbygningsopgaver blev han sat til at løse³¹. Mod slutningen af sit liv kunne han se tilbage på 3 kongers gunst.

Hans personlighed virker adskilligt mere harmonisk end sædvanligt inden for slægten Scheel. Som udpræget militærmand var han naturligvis myndig og viljestærk, men han skal tillige have været elskværdig, charmerende og let at omgås. Med sin farbror Hans havde han ét træk tilfælles: Han følte et overordentlig stærkt ansvar for familiens øvrige medlemmer, hvilket ikke blot kom hans mindrebemidlede søstre til gode, men også fjernere slægt-

ninge; det var uden tvivl ham, der skaffede søstersønnen Joachim Ernst Kyhn og fætterten Hennings søn Knud Sigvardt Scheel ind på officersbanen ved ingeniørtropperne, – måske også sin navne Hans Henrik Scheel (ligeledes Hennings søn) ind som forpagter hos grev Reventlov på Brahetrolleborg, og da søsterdatteren Margrethe Maria Kjærumgaard blev forældreløs som 11årig (se nedenfor under Anna Maria Scheel), tog han sig på smukkeste måde af hende.

Under et ophold i Norge giftede han sig 1704 18/9 i Christiania med *Benedicte Dorothea Gjordsdatter*³², født sammesteds 1684 28/10 som datter af den danskfødte justitsråd Gjord Andersen. Hun døde i Rendsborg 1752 22/12; hendes lige overførtes til København, hvor hun blev bisat i familiegraven i Vor Frue kirke 1753 21/4³³.

Der var i ægteskabet 11 børn, som er anført i A. W. Scheel: Stamtavle over en Familie Scheel. Et af hans børnebørn blev gift med en Reventlov!

4. *Abel Cathrine*

forblev ugift og er derfor ret svagt bevidnet i samtidskilderne. 1709-10 opholdt hun sig på Søndergaarde i Rørup sogn på Fyn³⁴, antagelig for at være til hjælp for sin søster Anna Dorothea, der nylig var nedkommet med tvillinger.

1717-21 optræder hun som fadder i Vejstrup og Skaarup, henholdsvis hos Henning Scheel på Tidselholt og hos Marcus Jakobsen på Maegård; hun er nu bosat på Vejstrupgaard, hvor også svogeren Niels Høg og søsteren Anna Dorothea har til huse³⁵.

Sammen med sine søstre Magdalene og Anna Dorothea er hun givetvis flyttet til gården Holmelund i Gislev sogn 1723; i alt fald opholder hun sig her ved Magdalenes død 1733, tituleret som „en Søster, Naunlig Jumfru Abel Cathrine Scheel, logerende udi Sterfboen“. Ved auktionen over søsterens effekter optræder hun som den flittigste køber³⁶.

I tiden efter opruddet fra Holmelund 1734³⁷ er hendes bopæl ukendt, men senere får hun sammen med Anna Dorothea ophold hos sidstnævntes svigersøn, *Christian Mølmarch* i Fåborg³⁸. Her døde hun 24. marts 1654 som det længstlevende af Joachim Scheels børn³⁹.

5. *Anna Dorothea*

dukker op som fadder i Kerte på Vestfyn i januar 1705 med kirkebogsoplysning om, at hun er hjemmehørende på Søndergaarde⁴⁰. Hun må da formodes at være identisk med den „mamoselle Skiel“, der er fadder sammesteds 1704 25/5; i så fald var hun på det tidspunkt endnu ugift.

Hovedgården Søndergaarde i nabosognet Rørup hørte under grevskabet Wedellsborg og beboedes af grev Wilhelm Frederik Wedells søn Hannibal og hustru Anne Cathrine Banner. Mandtallerne herfra nævner ingen navne, men

der var på den tid både en jomfru og en kammerpige på gården, og Anna Dorothea må vel være en af disse⁴¹.

På Søndergaard boede også *Niels Høg*, som blev hendes ægtefælle. Han oplyser 1709, at han „på nogle og 20 år har tjent ved Bornholms og Møens amtsstue, og nu sidst hos sl. amtmand grev Wedell udi Fyen“⁴². Derudover vides intet om hans fjernere fortid⁴³.

Fra 1702 optrådte han nu og da i retten og andetsteds som grev Hannibal Wedells fuldmægtig, og der kan ikke være tvivl om, at han er identisk med den i mandtallerne nævnte foged på Søndergaard⁴⁴. Han må formodes at have været gift tidligere; i alt fald forekommer der en *Thomas Høg*, der synes at følge familien som en skygge; 1729-31 er han bevidnet som forpagter i Gislev præstegård⁴⁵, og 1746 optrådte han som fadder i Fåborg hos en datter af Niels Høg og Anna Dorothea⁴⁶.

1707 blev Niels Høg forpagter af Søndergaard i forbindelse med grev Hannibals overtagelse af Wedellsborg efter faderens død 1706. Han fandt nu åbenbart tiden inde til at gifte sig (igen); der er ingen kirkebog for Rørup sogn på denne tid, og ægteskabet mellem ham og Anna Dorothea er ikke fundet indført i nogen anden kirkebog, men skatteregnskaberne for grevska-bet Wedellsborg tyder på, at de er blevet gift sidst på året 1707⁴⁷. Anna Dorothea Scheel var da 35 år.

1709 søgte Niels Høg stillingen som amtsforvalter i Ribe⁴⁸; det kan have været af ambitiøse grunde – måske fandt Anna Dorothea det ikke fint nok at være forpagterkone; Joachim Scheels døtre var nu engang snobbede! – eller af helbredsmæssige grunde⁴⁹. Han fik imidlertid ikke stillingen og forblev som forpagter på Søndergaard til 1515, antagelig fratrådt 1. maj⁵⁰.

Efter opbruddet fra Søndergaard opholdt familien Høg sig en kort tid på *Hindemæ* i Skellerup sogn; sandsynligvis har Niels Høg været forpagter⁵¹. Opholdet her blev imidlertid – „formedelst ulykkelig ildebrand“ – af ganske kort varighed. 1717 er familien installeret på Vejstrupgaard⁵², hvis ejer, tol-der *Rasmus Pedersen*, Rudkøbing, 1719 oplyser følgende: „Formedelst nogen liden tilsyn med min affære på Vejstrupgaard er Niels Høg med hustru og børn forundt husværelse der sammesteds“⁵³. Forpagter på Vejstrupgaard har Niels Høg altså ikke været, – sandsynligvis var gården på denne tid bortfor-pagtet til Anna Dorotheas fætter, Henning Scheel på Tidselholt⁵⁴, hvilket gi-ver en naturlig forklaring på familiens tilstedeværelse dér⁵⁵.

Opholdet på Vejstrupgaard kom til at strække sig over en årrække, og faddertilførsler i Vejstrup og Skaarup kirkebøger afslører, at Anna Dorotheas enlige søstre efterhånden søgte asyl hos hende og hendes mand; det blev i ti-dens løb til en hel lille koloni af Scheeler på Vejstrupgaard. Allerede 1717 14/7 er Abel Cathrine på egnen, og det er åbenbart ikke en flygtig visit, idet hun også er fadder 1721 26/10. Også Magdalene slutter sig til selskabet; hendes tilstedeværelse på Vejstrupgaard er bevidnet første gang 1721 26/11.

Denne formodentlig snyltende invasion fandt ejeren, Rasmus Pedersen, sig fredsommeligt i, selvom Henning Scheel forlængst var død, men 1722 solgte han Vejstrupgaard til *Hans Kellinghusen*, bror til Daniel Kellinghusen på Tidselholt, Anna Kirstine Trochmanns 2. ægtefælle, og 1723 gift med hendes søster, Elisabeth Sophia. Den nye ejer ønskede selv at tage ophold på gården, og så var det slut med Scheel-kolonien her.

Men nu trådte Hans Heinrich Scheel broderligt hjælpende til; 1723 3/4 købte han gården Holmelund – kaldet „Lunden“ – i Gislev sogn med tilhørende 6 gadehuse og bortfæstede den til Niels Høg⁵⁶. Flytningen til Holmelund er antagelig sket pr. 1. maj 1723, – i alt fald er Scheel-kolonien installeret dér 21. juli⁵⁷.

Her har Niels Høg og de 3 søstre Scheel kunnet føre en sorgløs tilværelse frem til 1733. 18. april dette år meddelte Niels Høg amtmand Rosenkrantz, at hans svigerinde Magdalene sl. Hans Rasmussens var død 2 dage forinden. Naturligvis var det meningen, at han – på Hans Heinrichs vegne – skulle tage sig af de praktiske problemer i forbindelse med skiftet, men begivenheden har åbenbart taget hårdt på ham, for 19. maj anmeldte Hans Heinrich til skiftetfogden, at Niels Høg „ved døden og meget hastelig er afgangen“ dagen før. Anna Dorothea er blevet enke og må have beskikket en lavværge, – det bliver forpagter Didrich Lange på Ravnholt⁵⁸.

De 2 dødsfald fik indgribende betydning for de efterlevende søstre, Abel Cathrine og Anna Dorothea. De kunne naturligvis ikke drive gården videre, og 1734 11/3 afhændede Hans Heinrich den igen⁵⁹. Hvor søstre derefter flyttede hen, vides ikke, men 1737 blev Anna Dorotheas datter gift med Chr. Mølmarch i Fåborg, hvorefter de 2 søstre fik ophold her⁶⁰. Fåborg kirkebog oplyser: „1748 Fredags aften d. 26. juli halvgaende ni er madame Høy hos byfoged Mølmarch død. Tirsdagen den 30. ejusdem blev hun begravet i den liden kvinde-gang i kirken med ringen og jordet af hr. Seerup“⁶¹.

I Anna Dorothea Scheels ægteskab med Niels Høg kendes 3 børn, som alle må være født på Søndergaard i Rørup sogn, hvorfra ingen kirkebog haves:

- 5.1. *Hannibal* f. (Rørup) ca. 1708⁶².
- 5.2. *Valdemar Gustav* f. (Rørup) ca. 1708.
- 5.3. *Margrethe Magdalene* f. (Rørup) ca. 1711⁶³.

Tvillingerne Hannibal og Valdemar Gustav blev efter ansøgning fra morbroderen Hans Heinrich Scheel 1723 optaget på Sorø Akademi⁶⁴, hvorfra de 1727 dimitteredes til universitetet⁶⁵.

Hannibal Høg har muligvis 1728-33 haft ophold på Holmelund eller i det mindste boet i nærheden⁶⁶. Hans levebrød er ikke oplyst før 1740, da han var skolelærer i V. Åby ved Fåborg, hvor han døde – vistnok ugift – samme år 22/10⁶⁷.

Valdemar Gustav blev baccalaur 1729 og begyndte at studere teologi, men blev 1737 bygningsarkitekt ved danske, siden også ved tyske Fortifikation

(igen aner man morbror Hans Heinrichs indflydelse), og 1750-62 var han regimentskvartermester. Han var 2 gange gift, 1' 1743 23/1 Svendborg Vor Frue med *Magdalene Terkelsen*, d. 1758 25/8, og 2' 1760 13/2 med *Bolette Cathrine Brinch*, d. Svendborg 1769 8/4. Selv døde han i Svendborg samme år 1/5⁶⁸.

Margrethe Magdalene er nogle gange nævnt som fadder i Gislev kirkebog 1726-33 og har da antagelig opholdt sig på Holmelund. Hun forekommer i skiftet efter mosteren, der i levende live havde foræret hende nogle dyne- og pudevår, hvilket gav anledning til en del fortrydelighed!⁶⁹ Hun blev 1737 1/3 gift med daværende herredsfoged *Christian Ibsen Mølmarch*; efter kongelig tilladelse foregik vielsen i brudgommens hjem i Fåborg⁷⁰. Ham kendte familien Høg fra årene på Holmelund, idet han havde været foged på Lykkesholm; her blev han iøvrigt udlagt som barnefader⁷¹.

Chr. Mølmarch blev 1737 byfoged i Fåborg, 1748 viceborgmester og 1761 kancelliråd. Margrethe Magdalene døde 1776 14/12, hendes mand 1782 12/7⁷². Det var i deres hjem, Anna Dorothea og Abel Cathrine Scheel tilbragte deres sidste leveår.

6. *Joachim Ernst*

gik militærvejen, men havde åbenbart ikke samme evner – eller held – som broderen, skønt han var begyndt sammesteds, idet han 1697 3/7 blev underkonduktør ved Fortifikationen; han opgav imidlertid sin karriere ved ingeniørtropperne for 1702 med rang af major at blive overkvartermester i det danske hjælpekorps, der på den tyske kejsers side deltog i Den spanske Arvefølgekrig⁷³.

Her gik det galt. Endnu i sommeren 1702 sårede han i en duel en officerskollega, *Frantz Rantzau*, der døde af sine sår, mens Joachim Ernst selv blev så alvorligt såret, at der en tid også var fare for hans liv. Han overlevede, men Frederik IV, der var vidende om, at det var den anden person, han havde dræbt i duel, var fortørnet og erklærede ham for uønsket i den danske hær⁷⁴.

Joachim Ernst Scheel vendte ikke mere tilbage til sit fædreland, og det er forståeligt, at senere medlemmer af slægten har søgt at udforske hans skæbne. Det følgende må tages med betydeligt forbehold, da der er tale om ukontrollerede kilder.

I Det scheelske Slechtsarkiv⁷⁵ findes afskrift af et brev på tysk, dateret Königsberg 14. januar 1707, hvori „Jacob Haumann, Kaufmann allhier“, meddeler, at oberstløjtnant von Scheelen er død og er blevet bisat under militære æresbevisninger i Königsberg domkirke.

Brevet er – uden navns nævnelser – stilet til den afdødes bror, og hvis det virkelig er Joachim Ernst, det drejer sig om, er Hans Heinrich altså modtageren⁷⁶.

Jacob Haumann meddeler i sit brev, at den afdødes trofaste kammertjener vil hjemsende hans efterladenskaber, og det er muligvis forklaringen på, at der i Det scheelske Slechtsarkiv findes afskrifter af aktstykker, der synes at kaste lys over Joachim Ernst Scheels skæbne mellem hans afskedigelse fra den danske hær 1702 og hans død 1707.

Det drejer sig om en udateret overenskomst (der i Slechtsarkivet foreligger såvel på italiensk(!) som i dansk oversættelse) mellem den russiske zars gesandt i Danmark og generalkvartermester Scheel om dennes indtræden i den russiske hær. Endvidere en anbefalende udtalelse, dateret Leipzig 13. maj 1705, udfærdiget af zarens geheimekrigsrådspræsident, generalløjtnant *Reinholdt Patkul*, i anledning af Joachim Ernst von Scheels fratreden som oberst i den russiske hær. Og endelig en marchordre, dateret Lowicz 23. februar 1706 fra *Friedrich August*, konge af Polen og hertug af Sachsen, til oberstløjtnant von Scheele.

Disse aktstykker indicerer, at Joachim Ernst Scheel først har været i russisk og derefter i polsk-saksisk militærtjeneste som oberstløjtnant⁷⁷. Umidledbart virker papirerne indholdsmæssigt tilforladelige, men naturligvis kan man ikke se bort fra forvanskninger i forbindelse med afskrivning eller endog forfalskning. Han synes i det fremmede at have tiltusket sig et „von“, der kan være spiren til den senere myte om slægtens oprindelige tyske adelskab, – eller papirerne kan være „fabrikerede“ med bekræftelse af myten for øje!

Hvad der foreligger om Joachim Ernst Scheel – dokumenteret og udokumenteret – peger i retning af, at han har været uafbalanceret og eventyrlysten, – en selvhævdende og brutal officerstype, ikke ukendt i samtiden. Med broderen har han tilsyneladende kun haft lidt til fælles.

Han synes at have været ugift⁷⁸.

7. Anna Maria

– efter alt at dømme det yngste af Joachim Scheels i arkivmaterialerne omtalte børn – er første gang som voksen fundet i skifte af 1709 23/1 for *Maren Jørgensdatter*, enke efter rådmand *Laurits Pedersen Kjærumgaard* i Assens⁷⁹. Anna Maria Scheel var da gift med Laurits' og Maren's søn, *Hans Lauritsen Kjærumgaard*, men hvor og hvornår ægteskabet er indgået, er ikke fundet.

Hans Kjærumgaard var født i Assens 1673 13/1 og blev teologisk kandidat 1695⁸⁰. Hvad han derefter har foretaget sig, står ikke klart, men han synes efter faderens død 1707 at have opholdt sig i Assens⁸¹, og skiftet efter moderen efterlader det indtryk, at han og Anna Maria har haft fælles husholdning med fru Maren. Der er en svag mulighed for, at han har været gift tidligere og i så fald lige siden eksamen været bosat i eller ved Assens⁸². Han ejede i øvrigt i følge skiftet allerede da en gård i Hjærup i Kerte sogn.

Efter moderens død blev Hans Kjærumgaard sognepræst i Oddense-Otte-

rup pastorat, Hindborg herred, udnævnt 1709 27/9. Her fødte Anna Maria 13. oktober 1713 en datter, og 5 dage senere, 18. oktober, døde hun i barselseng⁸³. Til minde om hende skænkede Hans Kjærumgaard et par alterstager til Otting kirke, hvor de endnu findes. De bærer årstallet 1713 og navnene „H. Hans Kierumgaard og Anna Maria Scheel“⁸⁴.

Hans Kjærumgaard giftede sig ikke igen; i alt fald nogle år omkring 1720 havde han som husholderske sin broderdatter, *Maren Kjærumgaard*, som han var værge for⁸⁵.

Han døde 1725 og blev begravet i Oddense 10/3. Han efterlod sig kun ét barn, nemlig den datter, hvis fødsel havde kostet Anna Maria Scheel livet:

7.1. *Margrethe Maria* f. Oddense 1713 13/10, dbt. 4/11.

Hun var ved faderens død kun 11 år, men den altid redbonne morbror, Hans Heinrich Scheel, påtog sig i brev, dateret Rendsborg 1725 4/4, til provsten for Hindborg herred, som var skifteforvalter, at være værge for sin forældreløse søsterdatter og lovede, at hans „svoger“, herredsfoged *Chr Rosbach*⁸⁶ i Vejstrup (Tyrstrup herred), ville komme til Oddense, optræde som hans fuldmægtig og i øvrigt tage sig af barnet. Det ordnedes sådan, at Margrethe Maria kom til Holmelund, hvor først Niels Høg og Anna Dorothea, siden Magdalene påtog sig at sørge for hendes „education“⁸⁷.

Skiftet var som ofte i samtiden længe om at blive afsluttet; der var udestående fordringer, der skulle inddrives, bl. a. en obligation lydende på en meget stor sum penge, udstedt af Henning Scheel til Tidselholt 1711 11/6 og siden bekræftet af Daniel Kellinghusen, hvortil kom økonomiske mellemværender med Hans Kjærumgaards slægtninge, specielt hans broderdatter og myndling, Maren, der i mellemtiden var blevet gift med en åbenbart noget besværlig herre.

Boet var særdeles velbeslået; allerede i 1715 havde Margrethe Maria efter samfrændeskifte (Hans Heinrich Scheel og Niels Høg) fået tilkendt gården i Hjerup, Kerte sogn, som sin mødrene arv, og dertil kom en ejendom i Assens samt et forbløffende forråd af guldsmykker, sølvtøj og klædevarer (deriblandt åbenbart hele moderens righoldige garderobe, skønt hun var død 12 år forinden). Ved slutopgørelsen viste det sig, at Margrethe Maria arvede værdier for ialt 1759 rigsdaler; hun må således siges at være et af de økonomisk solidest funderede medlemmer af Scheel-slægten.

Hendes mødrene familie prøvede da også at få del i formuen. Allerede før boopgørelsen var Chr. Rosbach og Niels Høg mødt op med krav om dækning af udgifter som værgens fuldmægtige, og under skiftet efter Magdalene Scheel fik den nu 19årige pige præsenteret en regning for „logement“ hos sin afdøde moster. Til gengæld synes værgeren Hans Heinrich Scheel at have fået afviklet den penible sag med Daniel Kellinghusens betragtelige gæld til hendes far (500 rigsdaler) på en nogenlunde forsvarlig måde.

Værst for Margrethe Maria Kjærumgaard var det imidlertid, at hun 1737

blev gift med sit næstsøskendebarn, *Hans Henrich Scheel*, søn af Henning Scheel til Tidselholt⁸⁸. Dette ægteskab blev en tragedie. Hans Henrich duede ikke! Han kom 1719 på Herlufsholm⁸⁹ og dimitteredes 1724 til universitetet⁹⁰, men fuldførte ikke noget studium.

Ved Magdalene Scheels død 1733 var han forpagter på *Brahetrolleborg*, som ejedes af grev *Christian Ditlev Reventlov* (1671-1738), – skimter vi igen Hans Heinrichs indflydelse? Hans Henrich skyldte Magdalene penge, som han havde lånt i 1727, og som han gang på gang blev rykket for uden at vise vilje til at betale gælden tilbage, end ikke – som lovet – i naturalier⁹¹.

Denne situation synes at være typisk for ham. Endnu ved ægteskabets indgåelse 1737 var han forpagter på *Brahetrolleborg*, men blev muligvis sat fra bestillingen det følgende år i forbindelse med ejerskifte. 1741 var ægteparret bosat i Svendborg⁹², og det oplyses, at han var falleret og „ikke nærede sig af noget“⁹³, hvilket vel må betyde, at det var lykkedes ham på forbløffende kort tid at formøble Margrethe Marias betydelige medgift.

Sandsynligvis opholdt han sig ved midten af 40'erne en kortere tid på Christianshavn som hjælper for (eller snylter på) søsteren *Elisabeth Dorothea*, der nogle år forinden havde mistet sin 1. mand, *Christoffer Notlev*⁹⁴. Midt i 50'erne boede han i Kerteminde⁹⁵ og 1762 atter i Svendborg⁹⁶, hvor han døde 1765 og blev begravet „i de fattiges jord på Sct. Nicolai kirkegaard“⁹⁷.

Skifterne efter moderen, *Anna Kirstine Trochmann*, 1756 og især efter broderen Knud Sigvardt Scheel 1762 afslører Hans Henrich som en mand, der altid var i pengeforlegenhed og altid på jagt efter let tjente penge⁹⁸.

1745 skriver Christian Mølmarch lige ud om Margrethe Maria Kjærumgaard, at hun „var saa ulykkelig at komme i ægteskab med Hans Henrich Scheel“⁹⁹, og af skiftet efter ham fremgår det ikke blot, at han var subsistensløs og uden kontakt med sine søskende, men også, at han og Margrethe Maria ikke mere havde fælles bopæl; hun mødte da heller ikke til boopgørelsen.

Medvirkende til det ægteskabelige forlis var det måske, at børnene døde som små. Om der er født børn på *Brahetrolleborg*, vides ikke, da kirkebøger fattes; fra Svendborg Vor Frue sogn kendes følgende:

7.1.1. Danielline Kirstine f. 1741 dbt. 27/2.

7.1.2. Johanne Andregiette f. 1744 dbt. 26/4.

Ingen af disse var i live ved faderens død 1762¹⁰⁰.

Fåborg kirkebog meddeler: „Fredagen d. 16. december (1791) døde madame Scheel, som var til huses her i hospitalet, i sit 76. aar. Mandagen d. 19. ejesdem blev hun begravet i de fattiges jord paa kirkegaarden“¹⁰¹. Ser man bort fra den lille aldersforskel på 3 år – forsvindende i forhold til andre fejlregninger i samtiden – forekommer det overvejende sandsynligt, at det drejer sig om Margrethe Maria Kjærumgaard, – i så fald en fuldbyrdet tragisk livskæbne!

NOTER

1. A. W. Scheel: Stamtavle over en Familie Scheel pag. III. Nævnte skifte findes RA: Landetaten. Generalauditorens Arkiv. Skifteprot. B 1760-73 nr. 44 og 90 (sidstnævnte nr. bilag med mange slægtshistorisk vigtige oplysninger).
2. LAO Nyborg-Tranekjær Amtsarkiv. Skifteprot. for cancelliforvalter H. Rasmussens enke f. Scheel af Holmelund 1733 18/4 - 1734 3/2. Protokollen er på 213 sider og vil fremover blive anført som „Skifteprot. for Magdalene Scheel“.
3. RA Rtk. 2212.175. Koncepter og Indlæg til danske Skøder 1661-1719. Skøde af 1689 2/3 Kalø amt.
4. RA DK C 8. Sjællandske Tegnelser 1660-63 338. Under 1663 19/12: „... vi Neml. tillfinde, at Jochim Scheel oc Magreta Catharina Folckers maa hiemme udi huset sammenvijes ...“ (stilet til ærkebiskoppen). Dette er det eneste sted, hvor Joachim Scheels hustrus fulde navn er fundet arkivalisk dokumenteret. Vielsen er ikke fundet indført i nogen kirkebog.
5. LAK Sct. Petri Kirkes Inspektion. Regnskaber. 1. Forstanders Prot. 1679-83 108: „Jochum Scheel Wallmeister seine frau in der Capell bestätiget. Die Mittel Glocken ... 2 Rdlr. 4 sk.“ (Der er således ikke ruttet med begravelsesomkostninger).
6. Kolding kirkebog 19. s.e.tr. 1667: „Margret Cathrin Shell“ - 3. adv. 1668: „Cathrin Margret Voglertz“ - Sept. 1669: „Cathrin Margret Gardeners“ - Fer. Pent. 1669: „Margrete Jocum Gardeners“ - Fest. Jej. 1670: „Jocum Gardener - Margret Cathrin paa Slottet“ - 1671 15/6: „Cathrin Margrete Vöglers“ m. fl. st. - Der er naturligvis intet bevis for, at „Voglertz“ og „Vöglers“ har noget med hende at gøre.
7. Nærmest „under mistanke“ kommer den kbhvske handelsmand Jochum Ernst Volchers (cf. J. S.s søn Joachim Ernst Scheel), der 1672 21/6 fik tilladelse til hjemmevielse med Magdalene Mogensdatter (Sjæll. Reg. 1672 nr. 204), enke efter rådmand Hans Pedersen Klein (d. 1667), og gennem hende ejer af Strandegaard, Roholte sogn, Faxø herred; han overtog også overjægmester Vincentz Joachim Hahns gård på Landemærket i Kbhvn (F. J. West: Kronens Skøder paa afhændet og erhvervet Jordegods i Danmark II 369). Han døde senest 1683 (Trap IV 218). Familiemæssig forbindelse kan dog ikke påvises. - Det eneste familieskab - ud over brødrene Hans og Marcus, - der er omtalt, gælder en mand ved navn Peter Adolph Ericksen, som Joachim Scheel i Højesteretssagen mod Lauritz Thomæsen Grubbe kalder sin svoger, og som Grubbe har rejst til tinge for (Dombog 1684 5/11 807 ff.); denne mand er ikke identificeret.
8. Personalhist. Tidsskr. 13 V 109 f.
9. Skifteprot. for Magdalene Scheel 25, 167, cf. G. L. Wad: Fra Fyens Fortid IV 217.
10. DBL XIX 438.
11. Personalhist. Tidsskr. I V 4. Norsk Biogr. Leks. IV (Folckersam), Dansk Adels Aarbog XVI 1899 203 f. (Kaas).
12. DBL XIX 418.
13. Ægteskabet tidligst bevidnet RA DK D 18. Sjællandske Registre 1709 13/9 nr. 203, da ægtefællerne 31/8 har anmodet om, at den længstlevende må sidde i uskiftet bo. Ægteskabet fremgår med al ønskelig tydelighed af Skifteprot. for Magdalene Scheel, cf. G. L. Wad: Fra Fyens Fortid 206 f. - Hvis Jørgen Scheel havde kendt Wads artikel, ville han have undgået forvekslingen af Magdalene og kusinen Cathrine Magdalene Scheel.
14. DBL XIX, cf. Vejledende Arkivregistraturer I. Danske Kancelli og de dermed beslægtede Institutioner. Kbhvn

- 1943 XXIII.
15. DBL XIX 251 ff. – LAK Kommissionsdomstole. Kommission af 1705 15/12 til at pådømme sagen generalfiscalen ctr. Severin Rasmussen for mishandlinger og borttrømmelse. – Et beskedent skifte efter den hårdtramte mand findes LAK Hofretten Kbhvn. Ordinære skiftebreve. Skifteforretning efter justitsråd Severin Rasmussen 1727 10/1.
 16. LAK Hofretten Kbhvn. Ordinære skiftebreve. Skifteforretning udi afg'ne Mad'me Neves Sterboe. – Hun og næsten hele hendes familie omkom under pesten 1711.
 17. Det kan være et fingerpeg, at Magdalene Scheel 1692 forekommer som fadder i Odense hos mennesker, der ikke synes at være familie. LAO C. Brandts kirkebogsuddrag Odense Vor Frue sogn 1692 21/10. Man kan tænke sig Hans Rasmussen tilknyttet amtsadministrationen på Odensegård, men bekræftelse er ikke fundet.
 18. G. N. Kringelbach: Den danske civile Centraladministration 1660-1848. Kbhvn 1889 240. – H. R. blev bgr. 1713 5/1 i det familiegravsted i Sct. Nicolai kirke, som faderen havde erhvervet 1661. Danmarks Kirker. København I 599, cf. C. Nielsen: Uddrag af Sct. Nicolai Begravelsesprotokol. Personahist. Tidsskr. I 1880 212.
 19. Et dødfødt barn blev bgr. i familiegravstedet 1705 8/9. Se note 18.
 20. Se note 13.
 21. Skaarup kirkebog 1721 26/11 og 1722 18/10, begge gange hos Marcus Jakobsen på Maegaard, søn af Anne Lisbet Scheel.
 22. G. L. Wad: Fra Fyens Fortid IV 206 f. – 1723 21/7 omtales hun i Vejstrup kirkebog som „madame Rasmussen paa Holmelund“ (som fadder hos Daniel Kellinghusen og Anna Kirstine Trochmann på Tidselholt).
 23. Dødsdato i Skifteprot. for Magdalene Scheel, begravelsesdato i Gislev kirkebog.
 24. Efter G. L. Wad: Fra Fyens Fortid IV 207; oplysningerne er hentet fra Skifteprot.
 25. Skifteprot. for Magdalene Scheel 17 og et pag. 213 indklæbet brev fra Chr. Mølmarch, Fåborg, af 1745 1/5 til „Høyædle og Velbaarne Hr. Conference Raad“, antagelig amtmanden. Det er ikke lykkedes at spore sønnen Søren Kyhn, der ikke er nævnt hos Hirsch.
 26. Hirsch VI, hvor det i en tilføjelse i RA's eksemplar udtrykkelig oplyses, at han er søstersøn af generallojtnant Hans Heinrich Scheel. – Om hans sendelse til Trankebar se „Vore gamle Tropekolonier“ 1. udg. 1952 I 165, 217 ff.
 27. Om Hans Heinrich Scheel foreligger så megen trykt litteratur, at det ikke forekommer rimeligt at efterprøve det arkivalske materiale. Det flg. hviler især på DBL XXI 81 f., Hirsch XI, H. Boeck: 12. Bataillons Historie 1679-1929. Kbhvn 1929, K. C. Rockstroh: Et dansk Korps' Historie 1701-1709, samt Bidrag til den store nordiske Krigs Historie, udg. af Generalstabens, 1899-1932 og Jörgen Scheel: Slekten Scheel. Et udvalg dokumenter og beretninger til belysning av slektens historie, Oslo 1948 69 ff.
 28. Steffen Linvald: Planerne til det ældste Anlæg af Frederiksberg Have. Hist. Meddelelser om København 3 IV 377 f. (tegning 379), Otto Schmith: Frederiksberg Have og Ny Hollænderby. Hist. Medd. om Kbhvn 2 II 6 ff., Danske Slotte og Herregårde II (2. udg. 1964) 283 f. – Den hypotese skal her udkastes, at Hans Heinrich Scheel også er ophavsmand til ideen om den ottekantede Frederiksberg kirke, opført efter 1720; oktagonale bygninger, også kirker, var netop da på mode i Nederlandene. H. H. S. havde i alt fald foreslået et ottekantet „lysthus“ opført i haveanlægget.
 29. Danmarks Kirker. København I 124: Det nyopførte tårn styrtede sammen 1733, hvorefter inspektionen for dets

- genopførelse overdroges stadsbygmester N. Banner Mathiesen, generallojtnant H. H. Scheel og oberst E. D. Häuser.
30. G. N. Kringelbach: Civile Direktioner og Kommissioner samt andre overordnede Myndigheder under Enevælden. Kbhvn 1899 44 f.: Hans Heinrich Scheel blev medlem af slotbygningskommissionen 1738 14/1, altså få måneder før sin død.
 31. K. C. Rockstroh i Fra Frederiksborg Amt 1911 46 ff., Mathiesen, Schmith og Hermansen: Ribe Bys Historie. 1929 261.
 32. Efter Jörgen Scheel: Slekten Scheel 92, der som kilde angiver Oslo kirkebog.
 33. Jörgen Scheel: Slekten Scheel 93.
 34. RA Rtk. 2244.283. Fyens Stifts Renteskriverkontor 1708-18. Dokumenter ang. familie- og folkeholdskattens forpagtning på grevskabet Wedellsborg. Præstemandtal juli termin 1709 – januar termin 1710: „Hustrus søster“. At det er Abel Cathrine, kan man slutte af, at hun optræder som fadder i Vejstrup kirkebog hos fætteren Henning Scheel 1710 15/1 sammen med sin svoger „Niels Høy paa Syndergaarden“.
 35. Vejstrup kirkebog 1717 14/1 bl. faddere: „Abel Cathrine Skeel ... Niels Høy paa Vejstrupgaard“. – Skaarup kirkebog 1721 26/11, bl. faddere: „Madame Rasmussen af Vejstrupgaard ... madame Høg og hendes søster Abel af Vejstrupgaard“.
 36. Skifteprot. for Magdalene Scheel 17, 61 ff.
 37. G. L. Wad: Fra Fyens Fortid IV 206 f.
 38. Dette fremgår af det note 25 nævnte brev af 1745 1/5 fra Chr. Mølmarch og af Fåborg kirkebog 1754 24/3.
 39. Fåborg kirkebog 1754: „Midfaste Søndag Morgen Kl. 3½ d. 24. Marty er Jomfru Abel Cathrine Scheel, værende hos Borgmester Mølmarch, død, som blev begravet i kirchens store og (kvindegang?) den 29. ejusdem med ringen, givet 23 p. lys og iordet af Hr. Lillelund i vacancen“. Der er intet skifte, da hun iflg Mølmarchs i note 25 nævnte brev havde testamenteret sine ejendele til ham og hans hustru.
 40. Kerte kirkebog 1705 30/1: „Anne Dorte paa Søndergaard“.
 41. RA Amtsregnskaber. Assens-Hindsgavl amter, ekstraskatregnskaber 1704-1711. Mandtaller 1704 ff.
 42. RA Rtk. Relations- og resolutionsprot. 1709 17/6. Ansøgninger om amtsforvaltertjenesten i Riberhus amt, cf. C. E. A. Schøller: Niels Høeghs Slægt. Personalhist. Tidsskr. 7 II 228 ff.
 43. Man kan godt med C. E. A. Schøller (se note 42) gætte på, at han stammede fra Møn. Henry Bruun: Danmarks Amtsforvaltere 1660-1848. Kbhvn 1919, oplyser, at en Christian Nielsen Høg var landstingsskriver ved Møens Landsting og herredsskriver for Ø. og V. herreder 1669-72, men en gennemgang af Stege kirkebog har ikke bragt ham for dagen, ej heller en gennemgang af Møens amtsregnskaber. – Der er af C. E. A. Schøller (se note 42) rammet en så solid pæl gennem påstanden om slægtens oprindelige adelskab, at denne drøftelse helt forbigås her.
 44. Hans placering her er oprindelig påvist af C. E. A. Schøller (se note 42). Udover dennes kilder kan nævnes Kerte kirkebog, hvor han 1705 30/1 er fadder sammen med Anna Dorothea Scheel, og RA Amtsregnskaber Assens-Hindsgavl amter, ekstraskatregnskaber 1704-11, hvor et bilag til kopskatregnskab 1705 er underskrevet af „N. Høg“ – DK D 25 Koncepter og Indlæg til Fyenske og Smaalandske Tegnelser 1704 19/1 (nr. 4), hvor en udskrift af Wedellsborg birks Tingprot. 1703 30/6 nævner „mons. Niels Høg Hr. gref Hannibals foget paa Søndergaard“ – DK D 47: Bilag til Fyensk Aabent Brev ang. Regnskaber for Grevskabet Wedellsborgs Administration af 1717 30/4 27, 31 nævner,

- at grev Hannibal Wedell 1704 26/6 har udstedt en obligation til fuldmægtig, seign. Niels Høg på 329 rdr., antagelig tilgodehavende løn; i så fald må han have været nogen tid i grevens tjeneste, da obligationen udstedtes. Som nederste grænse for hans ansættelse må dog sættes, at RA Amtsregnskaber, Wedellsborg grevskabs amtsstuerregnskab prot. 1700 ikke nævner nogen foged på Søndergaard.
45. Gislev kirkebog 1729 15/9 og 16/11, 1730 6/3, 1731 11/4.
46. Fåborg kirkebog 1746 9/8. Han er antagelig også identisk med den „mons. Høg“, der 1742 12/12, 1744 15/1 og 1745 5/5 er fadder hos Henning Scheels datter Ellen Marie, g. m. Hans Bachmann på Højrupgaard, Hillerslev sogn.
47. RA Rtk. 2244.283. Fyns Stifts Renteskriverkontor 1707-18. Dokumenter ang. Familie- og folkeholdskattens forpagtning på grevskabet Wedellsborg. Her findes antegnelser for 1707, 1708 og 1709, der i juli termin 1707 kun omtaler „forpagteren Niels Høg“, men i januar termin 1708 ff. „forpagteren Niels Høg og hustru“. Det samme gælder „Special og Rigtig forfattet Restantz“, mens præstemandtal juli termin 1707 og januar 1708 kun omtaler Niels Høg og først har hustruen med fra juli termin 1708. – Naturligvis må sådanne kilder ikke presses for hårdt, navnlig ikke, da skatteforpagteren beklager sig over præstemandtallernes ufuldstændighed, men sammenholdt med, at ægteparrets ældst kendte børn, tvillingerne Hannibal og Valdemar Gustav må være født 1708, forekommer tidsfæstelsen dog sandsynlig.
48. Se note 42.
49. N. H. synes at have været skrøbelig, jfr. hans lange otium (1717-33). I bilag til mandtal 1711 26/2 angiver han „for svaghed at bære peruqve“ (og oplyser, at hans kone bruger „opstruken hue“). RA Amtsregnskaber. Wedellsborg grevskab 1699-1718.
50. De i note 47 nævnte akter. I „Special Restance Januar 1710 - ult. dec. 1715“ nævnes han som forpagter frem til januar termin 1715, mens der pr. juli termin 1715 er anført nyt forpagternavn (Hans Sørensen).
51. RA Amtsregnskaber Nyborg amt 1715-18. Som bilag til præstemandtal Vejstrup sogn over krigsstyr 1717 ligger en seddel af flg. indhold: „Siden Jeg fra Hindemæe gaard formedelst u-løkelig ildebrand bortkom, har ieg med hustru og 2de børn, opholdt os paa Veistrupgaard, hvor os af S. Rasmus Pedersen er forundt huus Værelse, holder at gaee os til haande En tieniste Pige. Test. Veistrupgaard d. may 1718. N. Høg“ (dato mangler). – C. E. A. Schøller prøver i Personalhist. Tidsskr. 7 II 230 at bevise, at Niels Høg aldrig har været forpagter på Hindemæe (i polemik mod en meddelelse i Adressecontoirets Efterretninger for 1772, der oplyser, at de var forpagterfolk her 1716). Ovenstående beviser vel ikke, at han har været forpagter, men dog, at han har boet på Hindemæe – og just i 1716! På Søndergaard var han i alt fald ikke som af Schøller påstået.
52. RA Amtsregnskaber Nyborg amt, ekstraskatregnskaber 1715-18. Niels Høgs tilstedeværelse på Vejstrupgaard er 1. gang bevidnet i forbindelse med kop- og karosseskatten 1717.
53. RA Amtsregnskaber Nyborg amt, ekstraskatregnskaber 1719-21, bilag til præstemandtal Oure-Vejstrup sogne dat. Rudkøbing 1719 28/2 og underskrevet af Rasmus Pedersen. Om denne se Chr. Kiilsgaard: Rudkøbing II. Rudk. 1955 104 f.
54. LAO Sunds-Gudme herreders Tingprot. 1715 6/6, hvor Henning Scheel aflyser ulovlig sæd, tørveskær, gærdselhug m.m. for Vejstrupgaard.
55. At der var solid venskabelig forbindelse mellem de 2 familier fremgår af,

- at Niels Høg 1710, mens han sad på Søndergaarde, var fadder for et af Henning Scheels børn. Vejstrup kirkebog 1710 15/1. Efter flytningen til Vejstrupgaard er han fadder sst. 1717 14/7. Selv efter H. S.s død, i hustruens 2. ægteskab med Daniel Kellinghusen, er forbindelsen bevaret, idet Anna Dorothea er fadder for Abigael Sofie Kellinghusen 1720 23/8.
56. G. L. Wad: Fra Fyens Fortid IV 206 f.
57. Vejstrup kirkebog 1723 21/7. Fadder ved Daniel Kellinghusens datter Anna Kathrines dåb er „madame Rasmussen paa Holmelund“. – I de flg. år er beboerne i „Lunden“ jævnligt anført som faddere i Gislev kirkebog; det gælder både „Mad. Hois“, hendes søn Hannibal og datteren Margrethe Magdalene.
58. Skifteprot. for Magdalene Scheel 1, 10, 17. Det er således G. L. Wad, der har ret, når han (Fra Fyens Fortid IV 206) angiver Niels Høgs død til 1733 18/5, mens C. E. A. Schøller tager fejl, når han (Personalhist. Tidsskr. 7 II 230) lader ham blive begravet i Vejstrup 1742 4/3. Fejltagelsen er forståelig, fordi vor Niels Høgs begravelse ikke er indført i Gislev kirkebog, mens Vejstrup kirkebog meddeler: „1742 4. marts kastet jord paa Niels Høg, 85 aar gammel“. Det drejer sig imidlertid om en gammel håndværker af samme navn, der åbenbart hele sit liv har levet i Vejstrup (cf. kirkebog og mandtaller).
59. G. L. Wad: Fra Fyens Fortid IV 206 f. – Ny beboer i „Lunden“ er bevidnet 1734 11/7, Gislev kirkebog.
60. Bevidnet i Chr. Mølmarchs brev af 1745 1/5 (se note 25) og Fåborg kirkebog 1748 26/7.
61. Der er intet skifte efter Anna Dorothea, idet hun havde testamenteret sine efterladenskaber til sin datter og svigersøn, cf. Chr. Mølmarchs brev (se note 25).
62. LAK Sorø Skoles Arkiv. I „Testimonier for Elever fra Sorø Skole 1713-38“ omtales 1727 under nr. 67 „Hannibal et Valdemarus Gustavus Nic. filii Høeg“ som tvillinger (gemelli, gemini), og det oplyses, at de er 19 år. Til overflod nævnes, at Hans Heinrich Scheel er deres morbror: „Avunculus illorum est fortissimus et Generosissimus Dominus Dom: Johannes Henricus Scheel“; der kan således ikke være mindste tvivl om identifikationen. Til fødselsåret 1708 er der at sige, at der i mandtal for Rørup sogn først i juli termin 1709 optræder en amme blandt folkeholdet på Søndergaarde, ligesom det først er i samme mandtal, hustruens søster (= Abel Cathrine) forekommer. Man skulle da tro, at tvillingerne først var født 1709, men også Universitetsmatriklen omtaler dem 1727 som 19 år gamle.
63. Ved sin død 1776 14/12 var hun iflg. Fåborg kirkebog 65 år.
64. RA DK D 20. Sjællandske Tegnelser 1723 4/6 (Schøller har fejlagtigt opgivet Sjæll. Reg.).
65. Se note 62 og S. Birket Smith: Københavns Universitetsmatrikel II 486.
66. Gislev kirkebog 1728 16/11. Skifteprot. for Magdalene Scheel 61 ff.
67. V. Åby kirkebog, cf. C. E. A. Schøller i Personalhist. Tidsskr. 7 II 228.
68. Hans data er ikke kontrollerede. Der henvises til Hirsch, C. E. A. Schøller (se note 67), A. W. Scheel: Stamtavle over en Familie Scheel pag. VI f. og 30. Fælles skifte over ham og hans 2. hustru LAO Svendborg Byfogedarkiv, Skifteprot. 1769 8/4 og 11/5.
69. Skifteprot. for Magdalene Scheel 61 ff., 182 ff.
70. Fåborg kirkebog.
71. Gislev kirkebog 1729 27/2 og 9/3.
72. Knud Bierfreund og E. Juel Hansen: Slægten Mølmarch. Personalhist. Tidsskr. 14 VI 26 ff. Her findes også ægteparrets efterslægt opregnet. – 1776 20/12 fik ægteparret kgl. tilladelse til, at den længstlevende måtte sidde i uskiftet bo. LAO Fåborg Byfogedarkiv

- kiv. Skifteprot. 1765-1801 272.
73. Der er kun fundet ganske få oplysninger om ham i danske arkiver, og der henvises til Hirsch X, K. C. Rockstroh: *Et dansk Korps' Historie 1701-1709*. 1895 26, 52, Jörgen Scheel: *Slekten Scheel. Et udvalg dokumenter og beretninger etc.* Oslo 1948 102 ff. Samme: *Duellanten Oberst Joachim Ernst Scheel. Personalhist. Tidsskr. 14 V 74 ff.*
74. RA Krigskancelliets Arkiv. Overkrigssekretærens håndbreve 1702. Overkrigssekretær Chr. Lentens brev til korpschefen, feltmarschal Chr. Gyldenløve 1702 15/8 omtaler Gyldenløves indberetning til kongen af 1702 27/7 om den ulyksalige duel og svarer, at kongen ønsker J. E. S.s udtræden af den danske hær, da det nu er 2. gang, han har dræbt et menneske i duel. – Samme arkivfond: Indkomne breve til overkrigssekretæren: Gyldenløve til Lente 1702 2/9 udbeder sig nærmere direktiver for, hvordan han skal forholde sig, da det nu ser ud til, at J. E. S. vil overleve. Noget svar herpå er ikke fundet. – Iflg. Rockstroh: *Et dansk Korps' Historie* 52 fandt duellen sted ved Mantua i Norditalien, mens *Dansk Adels Aarbog* 1930 II 61 lader den foregå ved Masstricht i Nederlandene. Ovennævnte breve tyder på, at Rockstroh har ret, men sagen er ikke nærmere efterforsket.
75. RA Oslo Privatarkiv 192.
76. A. W. Scheel må have kendt dette brev, da han i Stamtavle over en Familie Scheel 30 lader J. E. S. være død /1 1707 i Königsberg (dato mangler). Jörgen Scheel har prøvet at få dødsfaldet verificeret, men superintendenten i Königsberg meddelte, at dødsfaldsregistret i denne by først begynder 1727. *Personalhist. Tidsskr. 14 V 77.*
77. I Det scheelske Slektsarkiv findes endvidere afskrifter fra *Kriegsarchiv Dresden*, som Anton von Scheel, Kragø, fremskaffede i 1912. Det drejer sig om en afskrift af kong Friedrich Augusts marchordre af 1706 23/2 (praktisk talt identisk med den ældre gengivelse) samt „Eintrag“ fra en „Vortragsjournal vom Jahre 1706“ om udbetaling af løn til oberstløjtnant Scheel (1706 10/7 og 23/7). Det gælder om disse aktstykker, at de ikke indeholder nogen entydig identifikation. – Når Jörgen Scheel *Personalhist. Tidsskr. 14 V 76* meddeler, at den østrigske feltherre, prins Eugen, i 1702 ønskede Joachim Ernst Scheel optaget i den østrigske hær, må det bero på en misforståelse af den franske tekst i Chr. Lentens brev til Gyldenløve 1702 15/8, der ganske vist omtaler prins Eugen straks efter meddelelsen om kongens beslutning, men ikke i forbindelse med samme sag.
78. Der er ikke nævnt afkom efter ham i Skifteprot. for Magdalene Scheel 1733.
79. LAO Assens Byfoged, Skifteprot. 1708-43 1709 23/1. Det hedder heri, at Maren Jørgensdatter havde foræret sønnens kæreste, Anna Maria Scheel, et „schief med bugfoder underpretet“, som havde tilhørt hendes sl. mand.
80. Wiberg: *Præstehistorie II* 507 nr. 859/7: Oddense-Otting.
81. Han er fadder her 1708 30/10.
82. Ved døb i Assens 1697 5/11 forekommer Vibeke Hans Kjerumgaards som gudmor; det fremgår imidlertid såvel af kirkebogen (f. eks. 1707 29/5) som af skiftet efter Maren Jørgensdatter, at der i Assens boede en slægtning ved navn Hans Hansen Kjerumgaard, så her er forveksling en risiko.
83. LAV Hindborg Herreds Provstearkiv, Gejstlig Skifteprot. 1707-91 pag. 43. Hans Kjerumgaard har ikke indført sin hustrus død i kirkebogen.
84. *De danske kirker*, bd. 12. Kbhvn 1969 202.
85. Hun var datter af Jørgen Lauritsen Kjerumgaard og hustru Anne Terkildsdatter; de var 1694-1705 præste-

- folk i Søllested-Vedtofte pastorat på Fyn. – 1719 begynder „Maren Kjærumgaard til præstens“ at optræde som fadder i Oddense kirkebog.
86. Chr. Rosbach var gift med Hans Heinrichs kusine, Cathrine Magdalene (se under Marcus Scheel). Her er et vidnesbyrd blandt mange om den vide brug i samtiden af ordet „svoger“.
87. LAV Hindborg Herreds Provstearkiv, Skifteprot. 1707-91 68 ff. Skiftet er meget omfangsrigt og vanskeligt at orientere sig i på grund af de mange afskrevne sagsakter og gentagne boopgørelser. Også de flg. oplysninger er fra dette skifte.
88. Dato og sted for vielsen er ikke fundet, men LAO Fyns Bispearkiv findes en kgl. tilladelse af 1737 28/6 til, at de må indgå ægteskab, „uanset at de ere næst-Sødskende-Børn“. – Jörgen Scheel, der har kendt dette aktstykke, men er tilbøjelig til at drage forha-stede slutninger, meddeler (Personal-hist. Tidsskr. 13 V 108), at bruden var H. H. S.s „tremening på morssiden“, – men det er altså omvendt ham, der er hendes tremening på morssiden!
89. Leth og Wad: Meddelelser om Dimitterede fra Herlufsholm I 89.
90. S. Birket Smith: Kjøbenhavns Univer-sitetsmatrikel II 460.
91. Skifteprot. for Magdalene Scheel 38, 46, 48 ff., 137, 168 f., 198 f.
92. Svendborg Vor Frue kirkebog oplyser, at en datter blev døbt her 1741 27/2.
93. RA Rtk. 2244.260. Kommission af 1743 13/9 til i Fyens Stift at taksere de paabudte ekstraordinære Skatter. Mandtalsprot.
94. Vor Frelser's sogns kirkebog omtaler som begravet 1746 16/7 „Hans Heinrich Scheels afgangne Pige-barn“. Det kan næppe være andre end ham.
95. Kerteminde kirkebog 1755 21/4 (i an-ledning af, at hans pige har fået et barn uden for ægteskab) og LAO Ny-borg-Tranekær Amtsarkiv, Skifteprot. III 1756 19/3, skifte efter moderen, Anna Kirstine Trochmann.
96. Skifte efter broderen Knud Sigvardt, se note 1.
97. Svendborg Sct. Nicolai kirkebog 1765 15/2. – LAO Svendborg Byfogedarkiv, Skifteprot. 1760-90 90 røber, at der ingen værdier var i hans bo.
98. Under skiftet efter broderen (se note 1) optræder H. H. S. i egenskab af ældste familiemedlem som familiens repræsentant over for skifteforvalteren (breve af 1763 4/6, 1764 4/5 og 16/7), men flere af hans søskende er tydeligt nok utrygge ved ham i denne rolle og henvender sig direkte til skifteforv. (Elisabeth Dorothea 1763 28/4 og 16/5 (med særlig fuldmægtig på stedet, fuldmagt af 1764 18/7), Ellen Marie 1763 15/4, 1764 11/4, svogeren Erik Vind Storgaard, g. m. Benedicte Dorothea, 1763 1/5, 18/6 eller 18/7). Kun med halvsøsteren Henninga Andrea Kellinghusen i Kerteminde synes han at have haft god forbindelse, – hun overlader ham sin – meget beskedne – arvepart efter Knud Sigvardt Scheel (H. H. S.s brev til skifteforv. 1764 16/7).
99. Brev af 1745 1/5, indklæbet pag. 213 i Skifteprot. for Magdalene Scheel.
100. Svendborg Vor Frue kirkebog medde-ler: „1745 d. 16. Febr. jordet Hans Henric Scheels lidet pige-barn 7 uger gammel“ – en tilførsel, der volder vanskelighed, da det kniber med at holde 9 måneders afstand til Johanne Andre-giettes fødsel. Aldersopgivelsen er sikkert forkert. Hvis der skulle stå „7 dage“, kan det være et 3. barn, men måske er det Johanne Andre-giette, skønt hun var 9 måneder på dette tidspunkt. – Det unavngivne barn, der blev begravet på Christians-havn 1745 (se note 94), kan da være Danielline Kirstine.
101. LAO Fåborg Byfoged, Skifteprot. II 1765-1801 464 har et ganske kort skifte efter denne madame Scheel; hun havde kun ganske få efterlads-skaber. Hun figurerer i øvrigt ikke

under Fåborg i folketællingslisterne
1787.

Artiklen fortsættes i næste hæfte.

Elith Møller Olesen, født 1922, cand teol 1947, præst ved Sct. Hans kirke, Odense. Har offentliggjort en del kirkehistoriske studier, deriblandt: *Børn og unge i dansk kirkeliv* (Indre Missions udvalg for børnegudstjenester og ynglingeforeninger 1883-1906), Kbhvn. 1958, *Dansk KFUM og KFUKs historie*, Kbhvn. 1966, *Diakonien i kirkens historie* (og *Diakonihistoriske tekster*), Kbhvn. 1969. – *Religionspædagogisk: Pædagogik i konfirmandstuen*. Århus 1975.

Det danske landsbysamfund ca. 1660-1870.

Social og økonomisk struktur

Af Margit Mogensen.

Nærværende er en bearbejdelse af et foredrag holdt på slægtsforsker mødet efteråret 1977, arrangeret af Slægtshistorisk forening i København, og vil blive fulgt op af arkivar Thelma Jexlevs foredrag fra samme møde om den forudgående periode. Redaktionen finder det væsentligt, at også „baggrundsstof“ af denne karakter stilles til læsernes rådighed, hvortil kommer, at de mange henvisninger vil kunne give nyttige vink også for rent personorienterede undersøgelser.

Red.

1. Indledning.

For den der arbejder med slægtshistorie kan et enkelt navn i en kirkebog være den brik, der får et kompliceret mønster til at falde på plads. Man griber af spontan glæde på samme måde som arkæologen, der gør det afgørende fund. Hverken fundet eller navnet ville dog næppe være så påskønnet, hvis det ikke åbnede perspektiver for nye studier. Disse kan for danske bondeslægters vedkommende åbne sig vidt og bredt ind i det gamle landsbysamfund, hvis man sætter sig lidt ind i kildematerialet i vore offentlige arkiver, og hvis man på forhånd overvejer, i hvilken retning ens nysgerrighed går.

Det følgende er ingen udtømmende beretning om det gamle og nyere landsbysamfund, men blot et forsøg på at tegne nogle kronologiske og tematiske hovedudviklingslinier, kombineret med bemærkninger om og fra de skriftlige kilder. Hovedvægten lægges på det 18. århundrede, hvor mængden af de lokalhistorisk brugbare kilder svulmer op, men navnlig på det befolkningsmæssige og bebyggelsesmæssige område er århundredet søgt indrammet med flere årtier til begge sider. Det skal allerede her anføres, at jeg har opfattet landsbyernes udskiftning af fællesskabet omk. 1800 – lidt før og lidt efter – som det helt afgørende vendepunkt, således at man også kunne tale om det gamle og det nye landsbysamfund.

Når man går igang med at finde stof til den noget abstrakte størrelse „landsbysamfundet“ melder der sig straks det problem, hvad der er typisk, hvis overhovedet noget. Har man arbejdet indgående med arkivstoffet fra en bestemt egn, forfalder man let til at hente sine eksempler herfra, og lidt slagside til Odsherred i Nordvestsjælland skal allerede indrømmes her. Udover det landsdækkende materiale, som matrikler og folketællinger udgør, kan det svinge stærkt fra egn til egn, hvad der er bevaret. Hvad kilderne kvantitativt og kvalitativt lægger op til at gå i kast med fra én egn, kan være langt mindre oplagt fra en anden.

Selvom landsbyen var den nære administrative ramme for størsteparten af

landets befolkning kan det, der er blevet nedfældet på papir, være knapt og måske i første omgang skuffende, fordi landsbyens beboere ikke var meget skrivende. Få mestrede kunsten før efter skoleloven 1814, men i de senere år er der dog dukket flere bondedagbøger op, som hjælper os til at se samfundet mere nedefra.

Det er dog tanken her at nærme sig landsbyen og dermed dens beboere udefra ved først at se på den almindelige befolkningsudvikling og landsbyen som et element i bebyggelsesstrukturen. Vi vil gå helt ind mod byen for at se på gårde og huse samt på, hvem der boede i dem, og hvordan de havde indrettet sig med hinanden. Til slut vil udskiftningen og dens konsekvenser for landsbysamfundet blive omtalt. Eksempler på den benyttede litteratur findes bagest, ordnet efter afsnit.

2. Befolkningsudviklingen ca. 1660-1870.

Flere historikergenerationer har interesseret sig for, hvor stor landets befolkning har været i århundrederne før den egentlige befolkningsstatistik fremkomst i slutningen af 18. århundrede. Det er forståeligt, for enhver der arbejder med et områdes forhold ud fra en økonomisk og social synsvinkel må nødvendigvis også være optaget af de centrale demografiske problemstillinger, da svingninger i befolkningstallet ofte vil være et udslag af dybtgående miljø- og erhvervsmæssige forandringer. Navnlig i de senere år har demografien vundet terræn – ikke mindst internationalt – vel nok p.g.a. den udbredte interesse for social og økonomisk historie. Hertil kommer så, at teknologien har givet historikere og samfundsforskere nye muligheder, idet EDB-teknikken har betydet en række kvantitativt velfunderede analyser, som ikke tidligere har kunnet foretages. Tilbage står dog stadig en del metodiske problemer i forbindelse med anvendelse af de præ-statistiske optegnelser.

I stedet for at strides om, hvorvidt der boede en halv eller en hel million mennesker i Danmark på et givet tidspunkt synes man nu mere optaget af „trenden“, altså kurven for udviklingen. Man ved, at Europas befolkningstal tog et dyk nedad i det 14. århundrede som følge af bl. a. pest, og man ved ret sikkert, at det allerede mod århundredets slutning begyndte at gå den anden vej igen. Denne udvikling synes at være fortsat for at stagnere igen i løbet af det 17. århundrede, så der de fleste steder omk. 1650 kan konstateres fald i befolkningstallet. Ofte er kildernes direkte udsagn vanskelige at finde, og der må sluttes ud fra en række andre økonomiske komponenter som fald i afgifter, jord- og kornpriser.

Vigtige bidragsydere til afklaring af befolkningsudviklingen i ældre tid i Danmark har været Gustav Bang, Hans H. Fussing og senest Aksel Lassen. Mens Bang og Fussing hovedsagelig byggede på kirkebøgerne har Lassen til sammenligning inddraget det 17. århundredes skattemandtaller.

Den nedgang, der spores i årtiet 1650-60, havde først og fremmest sin

årsag i pest og svenskekrige. Resultaterne kan bl. a. aflæses i landgildematriklerne 1662-64, hvor man foruden en række andre værdifulde oplysninger om de enkelte gårde og huse, får at vide, om de var „ved magt“ eller „øde“. Det er ikke ganske entydigt, hvad der skal forstås ved denne sidste betegnelse, men i en række tilfælde har det betydet, at folk og fæ var væk, evt. døde af pest. Om pestens hærgen taler endvidere mange af de ældste kirkebøger deres tydelige sprog. kirkebøgerne fra det sjællandske dobbeltsogn Kirkerup-Sørbymagle, udgivet af Landbohistorisk Selskab 1963, omtaler således for peståret 1652, hvorledes 16 mennesker i løbet af et par somruger døde af „den grasserende blodsot“. De barske tilstande i netop dette år fremgår også af en nylig foretaget undersøgelse af kirkebøgerne fra Køge. Når befolkningstallet faldt, var det i meget høj grad, fordi dødeligheden steg, hvorimod frugtbarheden (fertiliteten) holdt sig nogenlunde konstant. De svenske landsoldater gjorde her en betydelig indsats i fjendens lejr!

Matriklen, der iværksættes af skattemæssige årsager, opregnede bosteder (gårde og huse) og ikke husstande eller enkelt personer, hvorfor beregninger over befolkningstal herudfra nødvendigvis må være behæftet med en høj usikkerhedsgrad. Alligevel giver sammenligning af landgildematriklen og Christian 5.'s matrikel fra 1680'erne en forestilling om befolkningsudviklingen og dermed de økonomiske konjunkturer. De fleste steder var antallet af ødegårde faldet betydeligt. Det kan illustreres ved tal fra en enkelt landsby. Starreklinte i Vallekilde sogn i Odsherred havde kun 2 gårde „ved magt“ ud af 12 ifølge landgildematriklen 1664, men ifølge Christian 5.'s matrikel var kun 3 gårde betegnet som værende „øde“.

Perioden mellem matriklerne er i øvrigt karakteristisk ved at mange gårde og hele landsbyer blev nedlagt. Enten bogstaveligt eller de blev omdannet til fæstehuse og jorden lagt under herregårdenes marker. Skønt der i 1682 kom forbud mod denne praksis forekom det også mange steder i det følgende århundrede. Vedrørende hele dette anliggende kan henvises til Gunnar Olsens Hovedgård og bondegård (1957) og Fridlev Skrubbeltrangs behandling af emnet i Husmand og inderste (1940).

I forsøget på at afdække den datidige samfundsstruktur er fordelingen mellem de forskellige typer bosteder vigtig, da den siger noget om både bebyggelsesstruktur og erhvervsstruktur. Til markering heraf kan anføres den omtrentlige fordeling i 1688:

Hovedgårde og præstegårde	1.600
Bøndergårde	56.000
Huse med jord	13.000
Huse uden jord	9.000

Af de 56.000 bøndergårde var dog endnu mere end halvdelen betegnet øde.

I løbet af 1700-tallet steg antallet af huse, især de jordløse, mens gårdantallet stagnerede eller var i direkte tilbagegang. Hovedgårdene ekspanderede m.h.t. driftmæssig intensivering, og der blev brug for fæstehusmændenes ugedage og mere til. Fridlev Skrubbeltrang, der først og fremmest for Sjællands vedkommende har klarlagt denne udvikling, nåede frem til at husmandsbefolkningen var 38 % større omk. 1770 end omk. 1700. Tallet er fremkommet ved sammenligning af skattemandtal og de såkaldte Oederske efterretninger fra 1771.

Inden for de allerseneste år er der kommet flere undersøgelser over de første folketællingers pålidelighed og deres udsagnskraft om familiestruktur m.v. Den første tælling fra 1769 er mangelfuld i flere henseender, men er dog det første reelle vi har om befolkningens størrelse, som har været mindst 800.000. I 1801 var man nået op på 930.000. Med undtagelse af de første tre årtier af det 19. århundrede steg befolkningstallet nogenlunde jævnt med 1 % om året og var ved folketællingen i 1880 nået over 2 millioner. Som forudsætning for denne udvikling kan peges på flere faktorer så som friere og mere trygge levevilkår for bondebefolkningen, bedre oplysning og ernæring. Senere i århundredet spillede den begyndende vækst i byerhvervene og den tiltagende geografiske mobilitet en afgørende rolle for befolkningstilvæksten.

3. Landsbyen før udskiftningen

Forandringerne skete næppe hurtigt i det gamle landbosamfund, men på den anden side har alt ikke været statisk. Selv i stavnsbåndstiden var der mere geografisk mobilitet end tidligere antaget. Heller ikke bebyggelsesmæssigt og dyrkningsmæssigt har århundrederne før ophævelsen af fællesskabet været uden ændringer. I visse tilfælde lader det sig gøre at følge en landsby fra middelalderen til vore dage alene gennem de skriftlige kilder. Som eksempel kan igen bruges landsbyen Starreklinte, der første gang optræder i de skriftlige kilder i 1315. Byens jord brugtes af 2 større brydegårde, hvortil hørte 8 gårdsæde gårde, d.v.s. større husmandsbrug med arbejdspligt til brydegårdene. I 1370, hvor byen tilhørte Roskildebispen, som meget gods på denne egn, var der kun 1 brydegård tilbage og 6 mindre gårde, som forrettede pligtarbejde til denne.

I slutningen af 1500-tallet, byen hørte da til Dragsholm len, var jorden delt på 12 lige store fæstegårde. Denne inddeling var også gældende ved matriklen 1688, men jordebøger fra Dragsholm omk. 1720 viser, at der nu kun var 9 fæstegårde tilbage, hvis hartkornstilliggende fortsat var lignedelt.

Man har opfattet brydegårdenes og gårdsædegårdenes forsvinden som et udslag af stordriftens fremvækst, idet de „nye“ fæstegårde var hoveripligtige til Dragsholms hovedgårdsmarker. Samtidig med at landsbyen blev mere

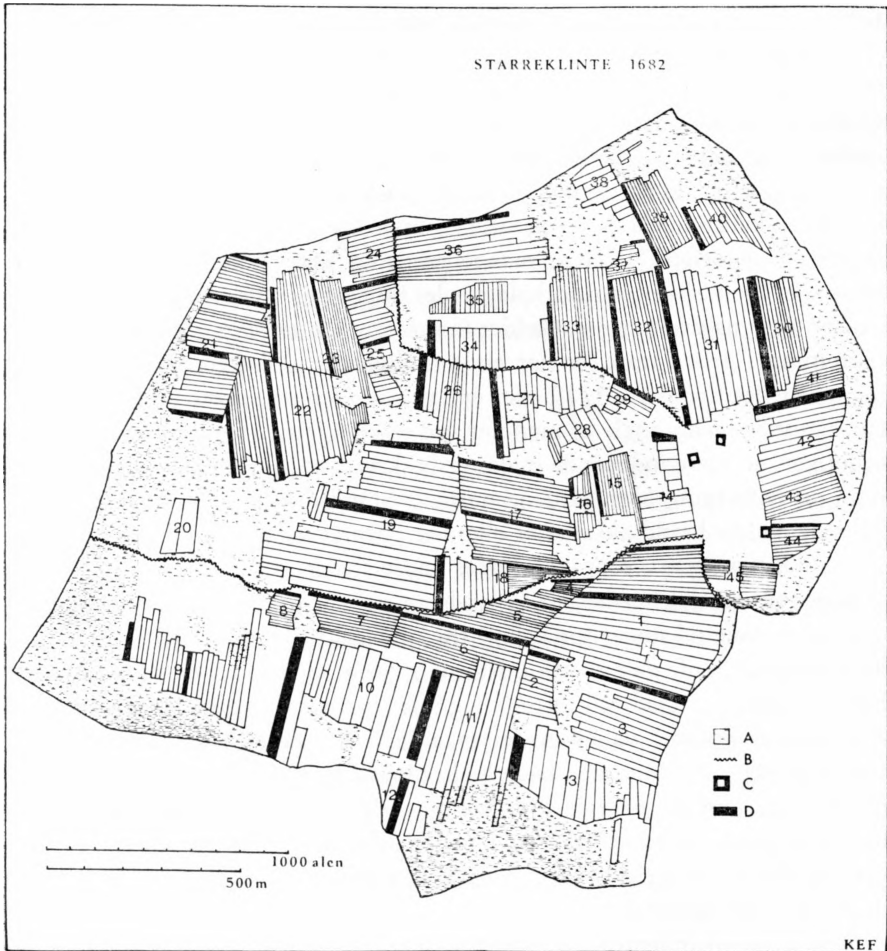

Fig. 1. Rekonstruktion af marksystemet i Starreklinte 1682 på grundlag af udskiftningskort og markbøger. A: eng og mose 1798. B: gærde (rekonstrueret), C: tilbageblevne gårde efter udflytningen, D: agre tilhørende gård nr. 1. (Karl-Erik Frandsen m. fl.: Starreklinte, studier over bebyggelse og jordfordeling fra middelalder til nutid, Kulturgeografi 1975).

orienteret mod den store driftenhed har man formentlig forladt alsædsbruget til fordel for trevangsbruget og det totale dyrkningsfællesskab af landsbyens marker.

Det kan være meget svært at forestille sig, hvordan landsbyens bebyggelse og de omkringliggende marker og overdrev har taget sig ud. Især da der for langt de fleste egnens vedkommende ikke er tegnet kort over de enkelte landsbyers tilliggende før i forbindelse med udskiftningen i slutningen af 1700-årene. Ved minutøs sammenligning af markbøgerne fra 1680'erne og de 100 år yngre udskiftningskort og -beregninger er det dog muligt at få en realis-

tisk forestilling om, hvor i landsbymarken den enkelte gård har haft sin jord, og hvor jorden i det hele taget var dyrket. En sådan rekonstruktion for Starreklinte ses i fig. 1. Kortet er tegnet af historikeren og geografen Karl-Erik Frandsen (se tidsskriftet *Kulturgeografi* 1975). Foruden at vise, hvor mange steder en enkelt gård havde jord, viser kortet noget om hvordan markerne var formet efter de naturgivne forhold. Også de tre vange er klart markeret.

I fællesskabstiden lå gårde og huse normalt samlet om landsbygaden (jfr. betegnelsen „gadehuse“). Hvor mange gårde og huse, der til forskellige tider har været i landsbyen kan forholdsvis let følges i matrikler, jordebøger, regnskaber og synsforretninger. Gælder interessen den enkelte gårds udseende og indretning i grove træk, er der gode muligheder i skifteprotokollerne, som mange steder findes fra 1719 eller endnu før. Desuden giver fæstebrevene tit i forbindelse med omtale af mangler ved bygningerne (fæld) og evt. aftægtsordninger en mere indgående bygningsbeskrivelse. I forbindelse med udskiftning og udflytning blev gårdene normalt brandforsikret for første gang, og hvor de ældste brandtaksationer ellers er bevaret, er der her detaljer af konstruktionsmæssig art, som ikke findes andre steder.

Som enhver, der har besøgt Frilandsmuseet i Sorgenfri, vil vide, byggedes der ved samme tid noget forskelligt fra landsdel til landsdel. På Sjælland var de 4-længede gårde de mest alm. Normalt var gårdene bygget tæt sammen og blev der ildløs et sted, gik ofte 3-4 gårde op i luer. Mange steder i det 18. århundredes godsarkivalier møder man indirekte de sociale tragedier, ilden trak efter sig – selv om man både hjalp hinanden og fik økonomisk støtte fra godsejeren, som naturligvis kun kunne være interesseret i at bygningerne blev genopført. Bygningerne var i reglen ikke grundmurede før udskiftningen, og der er i ældre tid eksempler på, at man af hensyn til træmanglen (eg) ikke måtte jordgrave stolperne.

Hvis man vil indenfor i husene, gør man klogt i at gå til skifteprotokollerne, hvor man får beskrivelser af hvilket husgeråd, der fandtes i de enkelte rum, og af registreringen af den afdødes tøj kan man ligeledes få noget at vide om, hvordan folk gik klædt. Meget af tøjet og indboet findes i rigt mål på de kulturhistoriske museer rundt om i landet, men gennem skifterne kan man få fornemmelse af, hvor almindeligt de forskellige effekter var. I skifteprotokollerne anføres naturligvis først og fremmest boets værdier i redskaber, heste og kreaturer. Store mængder af skifteopgørelser kan sammenholdt med andre kilder give megen konkret viden om datidens landbrug og forskellige perioders og egne økonomiske forhold. Blot må man gøre sig bekendt med reglerne for afholdelse af skifte, som har haft en vis betydning for, hvad der taltes med og frem for alt, hvilken pris det blev vurderet til.

Beskrivelserne af fattige og forgældede fæstere med næsten ingen eller kun udhungrede kreaturer ved forårstid er talrige. Forvaltede man sine „pund“ dårligt, eller var situationen for de fleste så katastrofal, at der ikke kunne

blive overskud? Spørgsmål af den art medfører interesse for høstudbyttet på bondejorden. Der foreligger en del undersøgelser, som viser at foldudbyttet generelt lå højest på hovedgårdsjordene. Eksempelvis kan nævnes årlige opmålinger fra Bådesgårds gods på Lolland i 2. halvdel af 1700-årene, der viser foldtal for rug og hvede svingende fra 3-9 fold. Begrebet misvækst omtales ofte i kilderne, og på landsbasis har begyndelsen af 1770'erne været under normalen, hvilket navnlig ramte fæsterne hårdt.

Man har i diskussionen om høstudbyttet i tiden før landboreformerne, foruden div. indberetninger herom, skifte- og synsforretninger, inddraget tiendelister. Tendensen går imod en opfattelse af højere foldtal også ved bondebrugene, end man tidligere regnede med.

Det vi har vanskeligst ved at få indblik i er, hvad det tætte fællesskab betød i praksis, eller rettere hvordan blev det opfattet i samtiden. På baggrund af udskiftningens velsignelser er den fælles dyrkning af jorden måske kommet til at fremstå i lidt for mørke toner. Det har imidlertid været til gene for de mere fremskridtsvenlige og initiativrige, at der altid skulle sås og høstes i fællesskab og de nye afgrøder, som i anden halvdel af 1700-tallet blev almindelige på hovedgårdsmarkerne (kløver og kartofler), var det ikke muligt at indpasse i det traditionelle trevangsbrug. Som kilder til organisationen af de fælles aktiviteter i landsbyen står de bevarede landsbyvedtægter centralt. Ganske vist er overleveringsformen i en del tilfælde lidt tvivlsom ligesom man jo ikke kan vide, i hvilket omfang de sanktionerende bestemmelser faktisk er blevet ført ud i livet. Som eksempel på en typisk og omfattende landsbyvedtægt (-vide) fra slutningen af 1700-tallet kan nævnes Fodby, Øster Flakkebjerg herred. Den indeholder ikke mindre end 48 paragraffer, af hvilke langt de fleste handler om kvæghold og markdrift, herunder især om lukning af gærder og svin og småkreaturers ophold på markerne. Det går igen over alt, at når noget afgørende skulle ske, f. eks. dette at „opgive vangen“ skulle alle bymænd være enige. Enkelte paragraffer beskæftiger sig med forholdet til de andre grupper i landsbyen: husmænd og tjenestefolk m.v. Desuden er der naturligvis bestemmelse om oldermandens beføjelser og som noget meget tidstypisk bødestraf for at bruge „onde“ ord over for naboerne. Man får indtryk af en vis grad af autonomi, men man ved, at der hen i 18. århundrede skete en vis udvanding heraf i takt med at godsejernes patriarkat bredte sig både direkte og indirekte.

4. Landsbyens indbyggere

I det foregående er der talt om landsbysamfundet uden særlig megen præcision af hvilke befolkningslag, det drejer sig om. I det følgende vil vi se lidt mere konkret på hvilke grupper der kan være tale om samtidig med korte karakteristikker af disse. Både i juridisk, økonomisk og social-psykologisk henseende var enevældens Danmark klassesdelt, i by og på land, højt oppe i hie-

rarkiet og længere nede, hvor landsbybeboerne naturligt kommer ind i billedet. Opfattelsen af den sociale lagdeling er aldeles integreret i datidens skriftlige efterladenskaber enten det er forordninger, indberetninger til centraladministration eller mere litterære udsagn. Hovedgrupperne er godsejerstanden, bønder, husmænd, håndværkere, inderster/indsiddere, og hvad man lidt unuanceret kan kalde fattige.

4.1 *Godsejerne med flere*

Overklassen på landet var først og fremmest dem, der ejede den jord, som andre brugte. I det 18. århundrede var $\frac{3}{4}$ af jorden ejet af mindre end 5% af den totale landbefolkning. Det kan imidlertid diskuteres, om godsejerne bør medregnes til landbosamfundet, da mange aldrig eller sjældent opholdt sig på godserne, men passede administrative forretninger fra deres palæer i byen. Det har medført, at det egentlige herskab for mange fæstere nok mere har været et fjernt begreb, hvorimod kontakten til forpagtere og ridefogder har været langt mere nærværende. Også disse grupper må placeres ret højt i landhierarkiet. De skilte sig dels ud ved den magt de havde over godsbeboerne, og dels gennem et vist dannelsesniveau.

Endnu ved vi alt for lidt om, hvilken rolle præsterne har haft i bondesamfundet udover den, som klart fremgår af embedets beføjelser. Som jordbrugere har de haft gode forudsætninger for at forstå bondebefolkningen og som mere eller mindre lærde og dannede har de haft mulighed for at formidle deres viden til myndighederne.

Der var adelige og borgerlige, rige og fattige godsejere, men fælles havde de en række privilegier, som den enevældige konge havde tilstået dem som tak for udførelsen af flere funktioner i den lokale forvaltning. At vi skal finde skifteprotokoller og udskrivningsarkivalier i godsarkiverne, når det drejer sig om bønder og husmænd, er en direkte følge af godsejernes tjenester for det offentlige. Til den formelle magt som var tillagt ejerne af privilegeret hartkorn hørte også den mindre klart definerede psykologiske magt, der udsprang af forskellen i oplysning, klædedragt og bolig. Der er en verden til forskel mellem 1700-tallets prunkfulde barokherregårdsbyggeri og det, der slet og ret hed bondebygninger. Sammen med præsterne blev det overvejende dette øverste lag, som herskabet bredt opfattet udgjorde, der satte skub i de nye dyrkningsmæssige metoder, som mange bønder, så snart de fik deres egen mark, gjorde til deres egne.

4.2. *Bønder*

Allerede på matriklens tid var bondeselvejet i stærk tilbagegang, hvad det 17. århundredes mange krige og ødelæggelser havde gjort sit til. Denne udvikling fortsatte til frem mod 1770, hvor selvejet eller arvefæstet navnlig i forbindelse med ryttergodssalgene groede frem igen. Af 60.000 gårde i 1688 var

kun ca. 1.000 selvejere, og heraf var langt de fleste beliggende i Jylland, hvor hovedgårdsudvidelserne aldrig havde grebet om sig som på øerne. Arkivalisk set har selvejerne desværre ikke efterladt sig nær så mange spor som fæstebønderne. Karakteristisk nok møder vi dem mest i tingbøger og justitsprotokoller i trætte med godsejerne og det offentlige om, hvilken særstatus de havde i forhold til de øvrige bønder. De var fri for vornedskab og siden stavnsbånd, men ellers kunne det være så som så med deres frihed.

Når man i det 18. århundrede taler om bønder, menes der som oftest fæstere. Gruppen var talmæssigt i tilbagegang i løbet af 1700-årene. F. eks. i Odsherred udgjorde de ved år 1700 (skattemandtal) 60 % af befolkningen og i 1770 kun 50 %. Mange gled over i husmændenes og indersternes rækker og en mindre del er gledet over i den lavere embedsstand som degne, skrivere og præster.

Fæsterne skiller sig klart ud som gruppe, selv om f. eks. skifterne og restancelisterne taler deres tydelige sprog om, at der fra gård til gård, fra landsby til landsby, fra gods til gods kunne være enorme forskelle økonomisk og dermed også socialt. Flertallet har været udannet almue uden nævneværdige færdigheder i at læse og skrive, men enkelte kunne, hvad der skulle vise sig at få stor betydning for landboreformernes gennemslagskraft.

Mens godsejernes forhold til statsmagten først og fremmest var at betragte som et sæt rettigheder, var de lovmæssige rammer om bøndernes tilværelse mest defineret som forpligtelser over for deres herskab og øvrigheden. Forpligtelserne som fæstere finder man samlet i Danske Lov fra 1683, den blev dog også på dette område fulgt op af talrige forordninger i løbet af 1700-tallet.

4.3. Husmænd og håndværkere med flere

Disse to grupper kan vanskeligt holdes ude fra hinanden, da langt de fleste af landsbyhåndværkerne også var fæstehusmænd. I hvert fald på øerne havde de færreste husmænd mere jord end, hvad der betegnedes som en kålhave. Til de hævdvundne rettigheder hørte det at få en ko og nogle får græsset i landsbyens fællesgræsning, men ved den tiltagende opdyrkning og udsplitning i forbindelse med udskiftningen mistede husmændene i princippet den ret og dermed det indirekte medlemskab af landsbyfællesskabet. Udskiftningsforordningen 1781 indskrænkede sig til at henstille, at husmændene som kompensation fik jordlodder.

Det var dog aldrig tanken, at de skulle kunne leve af jordlodden, og netop denne synsvinkel blev i det 19. århundrede et meget omdebatteret emne. Husmændene arbejdede for gårdmændene eller gjorde ugedag på herregårdene, og mange huse lå i øvrigt på herregårdens grund, ofte hvor der tidligere havde været en almindelig landsby. Socialt set er vi nok tilbøjelige til at opfatte husmændene som trinnet under gårdmændene, men grænserne har

utvivlsomt ikke været særlig skarpe så længe husmændene var en integreret del af fællesskabet, og mange gårdfæstere begyndte og endte deres erhvervsaktive del af tilværelsen som husmænd. Var der desuden tale om samtidig udøven af håndværk (tømrer, bødker, skomager etc.), har den økonomiske standard måske endda ligget over flertallet af gårdfæsternes.

Inderster er betegnelsen for de husmænd, som boede i huse, der var en del af en bondegård, og altså ikke havde indgået noget fæsteforhold med godset. I 18. århundrede blev flere og flere af disse huse inddraget som fæstehuse, og gruppen betegnes oftere som indsiddere, hvad der for det store flertals vedkommende slet og ret ville sige aftægtsfolk, ofte enlige kvinder. De havde i reglen afstået det meste af deres jordiske gods til efterfølgeren på den gård, de havde haft i fæste, og det er derfor tvivlsomt, hvor meget man skal lægge i at netop indsidderskifterne kan være utrolig fattige.

Fattige var der alle vegne, og af disse havde en hel del næppe eget tag over hovedet. Både i de Oederske efterretninger fra 1771 og i de senere folketællinger møder man bemærkningen „lever af almisse“. Disse tal i folketællingerne er selvfølgelig at regne for minimumstal, da det kun var dem, der med alt hvad det førte med sig af nederlag var registrerede som „fattige“. I 1787 var det officielle tal kun 3 % af befolkningen, hvilket tyder på en vis bedring i forhold til det 17. århundrede, hvor Gustav Bang i sine kirkebogsstudier nåede frem til at de fattige i gennemsnit udgjorde mindst 10 %. Bang sammenfattede sine indtryk fra kirkebøgerne således: „Trods strenge straffebestemmelser ser man stadig det uhyggelige tog af forulykkede eksistenser, forsultne og pjaltede og fulde af utøj, små børn og udslidte oldinge, frugt-sommelige kvinder, rømte misdædere og tattere drage i evig uro hen ad landeveje, dø i landevejsgrøfter eller i lader og udhuse, hvor godtfolk undte dem husly“ (Kirkebogsstudier s. 25-26). Disse tilstande var bl. a. et resultat af, at fattigforsorgen i realiteten var brudt sammen efter reformationen og først med fattigforordningen 1708 bedredes et og andet uden dog at problemerne tilnærmelsesvis var løst. De fattigkasser og fattighuse, som oprettedes herefter slog langt fra til og langt ind i reformtiden var der fortsat meget tiggeri. Betlerstaven var et kendt og berygtet symbol på, at man var nået samfundets bund – eller altid havde været der.

5. Gruppernes indbyrdes forhold

I det gamle landsbysamfund var der i almindelighed to steder at vende sig hen, hvis noget gik skævt. Der var naboerne i landsbyen og der var herskabet på godset, hvortil man hørte. Sygdom og ildebrand kunne skabe behov for hjælp fra naboerne, men det fik i reglen også konsekvenser i form af manglende evne til at betale afgifterne til godsejeren til tiden, og dermed er også markeret afhængighed hele vejen rundt i det gamle landbosamfund. Denne mere eller mindre tvungne kommunikation til begge sider er vanske-

lig at dele op, men for nemheds skyld vil vi i det følgende først se på forholdet til herskab og øvrighed og dernæst på relationerne indbyrdes i landsbyen.

Bønderne og godsledelsen kom især i forbindelse med hinanden gennem de forpligtelser, som fæsteforholdet pålagde bønderne. Når fæstebrevet skulle udfærdiges og underskrives af parterne, og når skatter, tiende og fæsteafgifterne, landgilde og evt. hoveriafløsningspenge skulle betales. Eller når mand eller kone døde og boet skulle gøres op og en evt. aftægtskontrakt indgås med den nye fæster, som dog ofte var en søn eller svigersøn. Hvordan var dette forhold til den nærmeste øvrighed, som godsejeren utvivlsomt har udgjort for mange bønder? Her løber man meget let en risiko for at generalisere, da der har været store forskelle i Jylland og på øerne. I Jylland, hvor mange herregårde havde færre fæstere, end tilfældet var på Sjælland, har også den sociale afstand været mindre. Fæsteren Christen Andersen fra Nr. Tulstrup under det lille midtjyske gods Himmestrup deltog i godsforvalterens familiefester; det ved vi fra den dagbog, han førte fra 1790'erne. Det hele har også kommet an på, om godsejeren og hans folk var af den gamle skole, eller det var mænd med sans for de nye lighedsprincipper. Gennemgående går det igennem de skriftlige kilder, som bønder har medvirket til, (indsendte klager til centraladministrationen f. eks.) at man opfattede godsejeren som kongens forlængede alfaderlige arm, hvorimod man sjældent havde noget godt at sige om ridefogder, ja fogder i det hele taget. Det var jo den gruppe, der måtte rykke for de afgifter man ikke kunne betale.

Stavnsbåndet, der hvilede over alle landets fæstere fra 1733-88, afløste på Sjælland det gamle vornedskab, og begge bånd betød naturligvis en personlig ufrihed, som ganske givet må have præget enhver kommunikation med de foresatte. På den anden side var fæsteren hverken iflg. loven eller sit fæstebrev retsløs, og siden 1523 havde det livsfæste, som senere gentages i Danske Lov og en forordning fra 1790, været fastslået.

De regler, parterne skulle holde sig efterretteligt, gjaldt som nævnt først og fremmest fæsteren, der nådigt blev forundt ret til at beholde en gård i fæste sin og hustruens livstid, hvis ellers alle forpligtelser blev overholdt. Foruden indfæstningen, den årlige landgilde og hoveriet, der i reglen var ubestemt, havde fæsteren at være „hørig og lydige“, som det altid hedder. Det vil sige, at godsejeren havde tugtelsesret over fæsterne akkurat som bonden som husbond havde over sit tyende. Det springende punkt er dog i hvilken grad denne ret blev benyttet. En kilde til oplysning herom er retssager om overgreb, men også ridefogedinstrukser, som findes i godsarkiverne fra flere godser er velegnede. Gunnar Olsen, der har beskæftiget sig med tugtelsesrettens historie nævner en sådan instruks fra Egholm gods 1723: „Skulle nogen findes modvillig og genstridige i deres arbejde eller ikke ville i rette tid indfinde sig (til hoveri) skal det være fogden såvel som ladefogden tilladt at straffe dem enten med krabask på ryggen, træhesten eller hullet og efter lo-

ven, alt som forseelsen er til, hvor da skal bruges en fornuftig moderation som forsvarligt kan være og ikke en at straffe for en andens forseelse. Gårdmænd og gamle folk forskånes for hug, så og når fornødenheden det udkræver, at ingen ved hug lemlæstes eller skades på deres helbred" (Træhesten s. 45). Der er meget få vidnesbyrd om ridt på træhesten i det 18. århundrede, og den har formentlig mere været en inventartradition på herregårdene.

Fra næsten alle de godser, hvor man har bevaret godsregnskaber i 1700-årene, kan man se, hvordan der ophobes restancer med landgilde og skatter. Det første dog mere end det sidste, da godsejerne skulle svare til bøndernes jordskatter overfor kongens kasse. Af årsagerne til denne udvikling kan peges på manglerne i driftsystemet (udpining af jorden), kvægsyge i flere omgange og dermed også for dårlig gødskning af jorden. I 1770'ernes begyndelse tales der om misvækst over hele landet, og det betød, at mange fæsternes økonomi fik et knæk, som vanskeligt kunne overvindes selv om der kom bedre tider. Godserne havde imidlertid en forståelig interesse i at gårdene var besat, så mange restancer blev faktisk eftergivet, hvis det fandtes mest opportunt for godsøkonomien. Eller man forstrakte med vårsæd, hjælp til indkøb af de heste, som var nødvendige for at bønderne kunne udføre hoveriet og deres egne markers dyrkning. Alligevel var det ikke så få, der „forsad“ deres fæstegårde (ca. 25 %), hvad der sikkert ikke har skabt nogen rar forbindelse med herskabet. Især ikke hvis forsiddelsen fandtes forsætlig og efterspillet blev „jern på Bremerholm“ samt betaling af en stor restance.

Generelt viser de undersøgelser over fæsteforholdene, som er foretaget fra mange egne, at begge parter i fæsteforholdet så deres interesse i kontinuiteten, hvilket havde bevirket, at arvefæste, som det kendes i slutningen af 1700-årene og siden, i praksis var udbredt også tidligere. Dog var det ingen ret at en fæster kunne se fæstet overdraget til et medlem af sin familie, men også her var der stor forskel på traditionen rundt om i landet. Familiefæste var naturligvis mest oplagt ved en godvillig afståelse af gården, og da dette foregik procentvis hyppigst på Fyn, var også familiefæste mest almindeligt her.

Da man efter midten af 1700-tallet for alvor begyndte at diskutere, hvorfor det mange steder så så sløjt ud for bønderne, tog man også fat på hoveriet. Det var reelt blevet en større og større del af fæsteafgiften, da landgilden efter loven ikke kunne forhøjes. De forskellige indberetninger om hoveriet på landets godser, der var en følge af diverse mere eller mindre vellykkede forsøg på at fastsætte hoveriet eller afløse det, giver os mange værdifulde oplysninger om arbejdets art og omfang, men derimod ikke ret meget om, hvordan livet på hovmarkerne blev oplevet. I mange tilfælde sendtes tjenestefolkene, som ofte blev holdt af samme grund, men decideret nedværdigende har hoveriet næppe været følt af gårdfæsterne selv, i hvert fald skriver

den tidligere omtalte Christen Andersen, Nr. Tulstrup i sin dagbog helt neutralt om, at han selv gik til hove, mens karlene arbejdede hjemme på gården. Måske har hovmarken undertiden været en ikke helt uvelkommen anledning til en snak med folk fra nabobyerne.

Forholdet mellem folk af samme sociale lag i landsbyen er tidligere berørt i forbindelse med landsbyvedtægterne. Der er ingen tvivl om, at hele systemet gjorde hjælpsomheden til noget naturligt og til dels også nødvendigt, og det kan derfor ikke undre, at det på mange gjorde oprigtigt ondt at skulle flytte deres gårde ud på et fjernt overdrev i forbindelse med udskiftningen. På den anden side er der ligeledes i forbindelse med planlægning af udskiftningsforløbet adskillige eksempler på, at der blev handlet nok så egoistisk mod naboen. F. eks. at man undlod at gødske anden jord end den, man selv regnede med at få tildelt. Om landsbyens indre liv har vi ikke mange vidnesbyrd fra før efter 1800, men her kan dog peges på bondedagbøger, der inden for de seneste år er blevet kendt og udgivet. Beskrivelser af bryllup, barsler og begravelser lader os se, hvem familien omgav sig med, og, måske ikke mindst spændende, kan man få indblik i spise- og drikkevaner ved disse lejligheder. Det var ikke småting Christen Andersen satte frem for sine gæster, når der skulle være fest, og den grå hverdag brydes.

6. Tilpasning – eller det modsatte

Der er et vældigt spring fra den bonde, der trods alskens undskyldninger for sin restance og gæld alligevel bliver sat fra sin fæstegård og den bonde, der holder sig á jour med de nye forordninger og straks øjner en chance for forbedring af sin situation. Med andre ord var der folk, som bøjede sig for systemet uden nogen kamp, og folk, der straks vidste, hvor de skulle klage.

Begge typer fandtes også før reformperioden, men selvfølgelig gav det mod, når man hørte om, at der højere oppe var initiativer for at skaffe bønderne mere frihed og strømmen af klager over forholdene ude på godserne voksede efter 1770. F. eks. i forbindelse med hoveriforordningerne i 1770'erne kunne bønderne klage til amtmanden, men både da og ved andre lejligheder var det mere populært at sende klagen direkte til kongen.

Bl. a. gennem de breve, som forvaltere indsendte til den øverste godsledelse kan man se, hvordan utilfredsheden gav sig kraftigere udtryk efter nedsettelse af Den store Landbokommission i 1786. Forvalter Smidth på det classenske gods på Falster skrev således, at bønderne dér var næsten gale af indbildning over den frihed, de forestillede sig, der ventede dem. Efter stavnsbåndsløsningen 1788 tog landbokommissionen hoverispørgsmålet op, og i det flg. år indkom der mange klager over for stort hoveri, og mange steder strejkede bønderne. Der blev fulgt godt med i den såkaldte proprietærfejde i 1790, og der er beretninger om, hvordan bønderne hurtigt skaffede sig Colbjørnsens bondevenlige indlæg i debatten.

Forudsætningen for reaktion på det fastlåste var, at man var istand til at skaffe sig viden om alternative måder at indrette sig på. Når det gjaldt praktiske jordreformer, kunne man iagttage virkningerne af det, der foregik på herregårdens marker, men som helhed må forudsætningen for en stillingtagen til reformtankerne og de følgende forordninger have været, at man kunne læse. En opgørelse over de skrive- og læsekyndige i Dragsholm birk fra begyndelsen af 1790'erne viser, at kun ca. 5 % besad disse færdigheder, så de kunne udtages til vurderingsmænd.

Rammerne for det gamle landbo- og landsbysamfund knirkede i det mindste i den sidste del af 1700-tallet. Der var opbrud på hele linien. Stavnsbåndsløsningen 1788 og regulering af fæsteforholdene gennem en forordning året før gav gradvist bønderne mere selvbevidsthed; og hertil kom desuden at bestræbelserne for udskiftning også af bondejorden efterhånden var ved at bære frugt.

7. Udskiftningens gennemførelse og virkninger.

Udskiftningen i teknisk forstand er ganske godt udforsket. Da forløbet i temmelig høj grad er knyttet til bestemmelserne i en bestemt forordning – som oftest den store udskiftningsforordning 1781 – er der bevaret meget og forholdsvist let tilgængeligt stof i arkiverne. Der er først og fremmest udskiftningskortene og de tilhørende beregninger, som findes i Matrikelsarkivet og der er taksationer og de udførlige overenskomster mellem gods og landsby, som findes i gods-, amtstue- og amtsarkiver. Endelig er der landvæsenkontorernes sager i rentekammerarkivet (RA). Da det meste kan søges med udgangspunkt i en konkret landsby eller et sogn har udskiftningen ofte været genstand for lokalhistoriske undersøgelser. Desværre ikke altid med den systematik, som gør det muligt at danne sig et samlet indtryk på grundlag af mange enkeltundersøgelser.

M.h.t. en gennemgang af alle væsentlige sider af udskiftningsgangen skal peges på C. Rise Hansens og Axel Steensbergs *Jordfordeling og udskiftning* (1951).

Ikke bare det bevarede udskiftningsmateriale har betinget den megen interesse for emnet, men nok også den epokegørende ændring, som enhver kan forestille sig, der var tale om. Halvdelen af en landsbys gårde blev måske brudt ned og flyttet ud på markerne, eller de blev bygget op fra ny, og husmænd overtog bygningerne inde i byen. Selv om der for landet som helhed var tale om en gradvis proces, har det utvivlsomt været opfattet som en omvæltning i et samfund, der ikke hvert andet år havde fået vendt op og ned på det kendte. De første udskiftninger i Københavns amt og Nordsjælland fandt sted i 1760'erne og 70'erne og i de to næste årtier gik det stærkt med hundredvis af landsbyers udskiftning hvert år. På krongodset i Odsherred udskiftedes 57 byer i løbet af mindre end 20 år. Det drejede sig om mere end

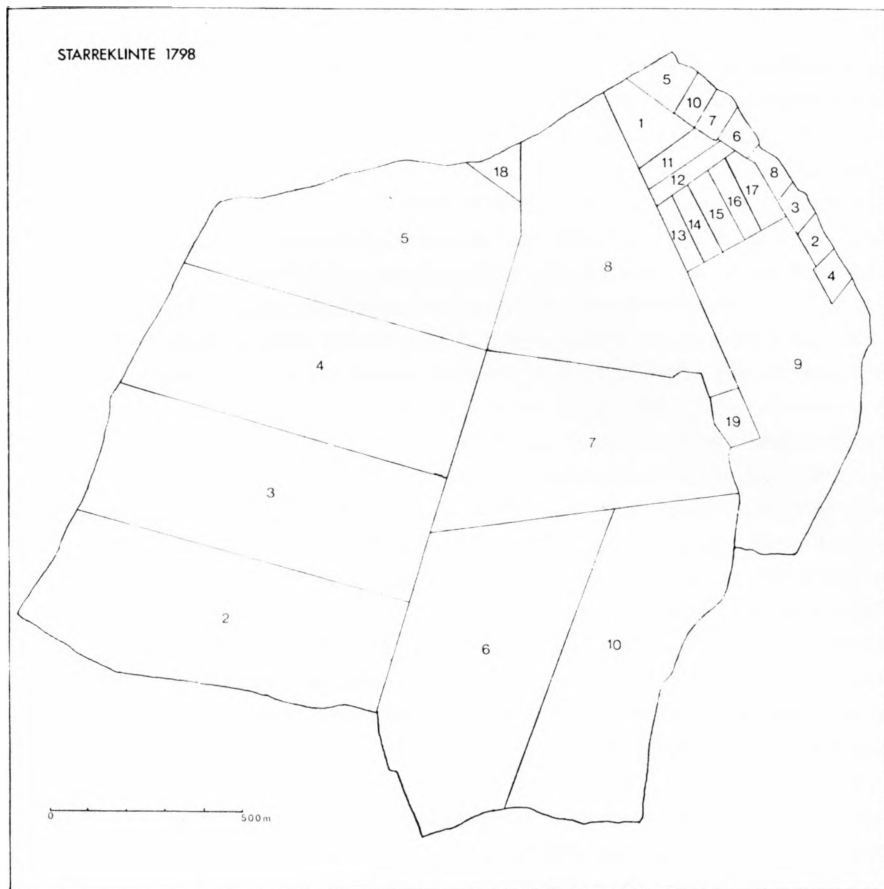

Fig. 2. Udskiftningskort 1798, fremstillet på grundlag af Original 1 kort over Starreklinte (Matrikelsarkivet). (Karl-Erik Frandsen, Aage H. Kampp og Margit Mogensen: Starreklinte, studier over bebyggelse og jordfordeling fra middelalder til nutid, Kulturgeografi 1975).

500 gårde, hvoraf over halvdelen blev udflyttet. I Københavns amt, hvor bønderne for øvrigt var arvefæstere siden 1766, udskiftedes næsten 700 gårde på mindre end 10 år, fra slutningen af 1770'erne til slutningen af 80'erne, men her udflyttedes til gengæld under 30 %. Flertallet af alle landsbyer i Danmark var udskiftet omk. 1800 og i 1830 manglede kun ca. 1 %. At hele denne udvikling har været økonomisk og arbejdsmæssigt krævende både for ejere og brugere af gårde og huse siger sig selv.

I fig. 2 vises en retegning af udskiftningskortet fra Starreklinte 1798. Ved sammenligning med fig. 1 får man et indtryk af hvilken forandring, der skete med jordfordelingen. Hver af de 9 gårde fik jorden samlet ét sted, og efter udskiftningsplanen skulle 4 af gårdene blive i byen og 5 flytte bygningerne ud på marken. Udskiftningen gennemførtes i 1798, og af en synsforretning

fra 1801 ser man, hvordan landsbyen var forandret. Markerne var ved at blive inddelt til det holstenske koppelbrug, og man var godt igang med at flytte bygningerne og afvande markerne og sætte gærder. Også plantning af pile og frugttræer var igang.

De små lodder i det nordøstlige hjørne af byen er dels husmandslodder og dels englodder til gårdene. Gårdmændene har formentlig efter den første drøje tid oplevet forandringen som en fordel, men for husmændene, som mistede den gamle hævdvundne græsningsret og måske integration i bysamfundet kan situationen meget vel have set anderledes ud. 1781-forordningen henstillede, at man kompenserede ved at give de jordløse husmænd en jordlod, men da der ofte var flere husmænd end gårdmænd i en landsby, og det normale var, at der blev taget jord til en husmandslod på hver gårds grund, var der adskillige husmænd, som ikke fik jord. I Starreklinte var der ved udskiftningsplanens udfærdigelse 17 husmænd, af hvilke 7 blev tilbudt en jordlod, men i det følgende år voksede antallet af husmænd og flere fik mindre jordlodder. Hoveriet var under afløsning på Adellersborg (Dragsholm), så der var brug for husmændene til en hel del af det arbejde bønderne og deres folk tidligere havde gjort.

Det sociale liv i landsbyen i denne periode er hidtil ikke blevet udforsket tilstrækkeligt, men udgivelser af bondedagbøger og læsning af de forskellige overenskomster mellem beboerne indbyrdes med opmærksomheden rettet mod den menneskelige side af sagen, kan måske bringe ny forståelse af det sociale mønster.

Mens gårdmændene var blevet friere stillet, så de i det kommende århundrede vidste at tilpasse sig skiftende konjunkturer, var husmændene fortsat i flere årtier i et stærkt afhængighedsforhold både til gårdmændene og godserne. De havde ikke fået deres rettigheder sikret ved lov og blev derved mange steder hårdt trængt og udnyttet igennem det 19. århundrede. Hvorledes deres status var afhængig af meget høj grad af, om de havde tilstrækkeligt med jord i fæste eller leje til at de kunne undgå at købe korn til høje priser, der ingenlunde var modsvaret af stigning i daglønnen på godser og gårde.

Husmandsgruppen var også blevet mere sammensat end tidligere, da der både var fæste-, leje- og hvad man kan kalde tyendehusmænd, og de havde forskelligt kontraktligt forhold til godserne. Mange levede under meget usle kår, som måtte tegne sig særlig stærkt, når den gruppe de tidligere havde været nært knyttet til, gårdmændene, fik det bedre og mere trygt.

Anden halvdel af 19. århundrede var en politisk og social kamptid, hvad der naturligvis påvirkede forholdet mellem befolkningsgrupperne på landet. I kampårene i 1840'erne stod gårdmænd og husmænd sammen mod gods-ejerne, men i de følgende årtier kneb det med sammenholdet. Gårdmændene havde de fleste steder fået deres ejendomme i selveje, og den gode kornsalgperiode, som varede til slutningen af 1870'erne uddybede skellet mellem dem.

Ganske vist var der sket visse sikringer af husmændenes forhold med 1848-50 lovenes afskaffelse af pligtarbejde og den større ret til udstykning af landbrugsjorden. De større gårde udparcelleredes i hobetal, men mange af de nye husmandsbrug blev for små, de indeklemtede husmænd var i flertal.

Omkring 1870 var situationen spidset alvorligt til. Overalt var der problemer med at skaffe arbejde nok til den stærkt voksende underklasse på landet. Byerne kunne endnu ikke optage dette befolkningstilskud og det store løsen blev som bekendt den oversøiske udvandring, som for alvor tog fart omk. 1870. Også fra myndighedernes side blev man klar over, at de store udgifter til fattiggårde m.v. måtte nedbringes, og man foranstaltede for første gang en offentlig statistik omkring landarbejdernes levevilkår som led i forberedelserne til en ny fattiglovgivning.

Provisorietid, forfatningskamp og andelsbevægelsen i hele sin mangesidethed fik naturligvis afgørende indflydelse på forholdet mellem de ovenomtalte grupper. Den fælles kamp mod krisen, der tvang dansk landbrug fra korneksport til mejerivareeksport og oppositionen mod højre gjorde modsætningerne mellem husmænd og gårdmænd mindre på ny. Husmændene organiserede efterhånden deres egen forenings- og oplysningsvirksomhed, men de var også med både i højskolen og kredsen omkring andelsmejerierne og alle de senere andelsforetagender.

Landsbysamfundet gik ikke i total opløsning med udskiftningens gennemførelse, men det undergik stor forandring under indflydelse af at det ikke længere var anset for en nødvendighed at man stod sammen på tværs af den sociale og økonomiske lagdeling. Under pres ude fra, som truede både høj og lav politisk og økonomisk, genopstod med andels- og husmandsbevægelsen en ny tids fællesskab. Dette fællesskab byggede dog slet ikke i samme grad på landsbyen som enhed, men mere på sammenfaldende økonomiske og til dels også politisk-moralske interesser.

UDVALGTE TRYKTE KILDER OG LITTERATUR

1. Indledning

Håndbog for danske lokalhistorikere. Red. af Johan Hvidtfeldt, udg. af Dansk Historisk Fællesforening 1952-56.

Bjørn, C. og Mogensen, M.: Litteratur om dansk landbohistorie 1959-75. Fortid & Nutid XXVII 1977.

Olsen, Gunnar: Dansk landbrugshistorisk litteratur 1945-51. Fortid & Nutid XVIII.

– Dansk landbrugshistorisk litteratur 1952-59. Fortid & Nutid XX.

2. Befolkningsudviklingen

Albertsen, K.: Befolkningsgenealogi, Persh T 1969.

Bang, Gustav: Sjællands landbefolkning i det 17. og 18. århundrede. Hist. Tidsk. 7. rk. II (1899-1900).

Brinch, Benny: Folketællingen 1801. Fortid & Nutid XXIII, 1973.

- Elklit, Jørgen: Husstandsstruktur i Danmark 1769 - ca. 1890. Fortid & Nutid XXVII, 1977.
- Johansen, Hans Chr.: Historisk demografi – metoder til studiet af dagliglivet hos ældre tiders befolkning. Fortid & Nutid XXVI, 1975.
- Befolkningsudvikling og familiestruktur i det 18. århundrede. (1975).
- Knudsen, Gunnar: De danske matrikler og deres benyttelse ved historiske undersøgelser. Fortid & Nutid II, 1919 (genoptrykt i Lokalhistorie – rigshistorie, udg. af Dansk Historisk Fællesforening 1967).
- Kristensen, Per Niels: Bønder og bebyggelse. Befolknings- og bebyggelsesudvikling m.v. i Fuglse herred i det 16. og 17. århundrede (1977).
- Ladewig-Petersen, E.: Jordprisorhold i dansk senmiddelalder. (Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen 1966).
- Lassen, Aksel: Fald og fremgang. Træk af befolkningsudviklingen i Danmark 1645-1960 (1965).
- Olsen, Gunnar: Hovedgård og bondegård. Studier over stordriftens udvikling i Danmark i tiden 1525-1774. (1957)
- Pedersen, Henrik: De danske landbrug fremstillet på grundlag af Chr. V's matrikel 1688. (1928).
- Skrubbeltrang, F.: Studier over gårde, gårdbrugerantal og brugsstørrelser i det 17. århundrede. Hist. Tidsk. 1971.
- Villadsen, Kjeld: Pest, skatter og priser. Befolkningsudviklingen i Køge 1629-72. (1976).

3. Landsbyen før udskiftningen

- Bjerger, P., Søegaard, Th. og Schmidt, Aug. F.: Danske vider og vedtægter I-V 1904-32.
- Frandsen, K.-E., Kampp, Aa. H. og Mogensen, M.: Starreklinte. Studier over bebyggelse og jordfordeling fra middelalder til nutid. Kulturgeografi 1975.
- Jacobsen, H. H.: Studier i fynske vider og vedtægter 1500-1800. Historisk samfund for Fyn 1977.
- Jørgensen, Johan: Skifter og testamenter. D.H.F.s håndbøger (1968).
- Linde, Helle: Landbygningernes brandforsikring 1792-1872. Fortid & Nutid XXII 1963.
- Meyer, Poul: Danske bylag (1949).
- Poulsen, Gert: Debatten om foldudbyttets størrelse i det 17. århundrede. Fortid & Nutid XXVI 1976.
- Skrubbeltrang, F.: Bondeskifter og foldudbytte. Fortid & Nutid XIII 1939.
- Steensberg, Axel: Den danske bondegård (2. udg. 1974).
- Stoklund, Bjarne: Bondegård og byggeskik. D.H.F.s håndbøger (1972).

4. Landsbyens indbyggere

- Bang, Gustav: Kirkebogsstudier. Bidrag til dansk befolkningsstatistik og kulturhistorie i det 17. århundrede. (1906, genoptrykt 1976).
- Jensen, Sigurd: Fra patriarkalisme til pengeøkonomi. Studier over dansk bondeøkonomi 1750-1850 (1950).
- Mogensen, Margit: Fæstebønderne i Odsherred. 1974.
- Skrubbeltrang, F.: Den danske bonde 1788-1938 (1938).
- Husmand og inderste. Studier over sjællandske landboforhold i perioden 1660-1800. (1940, genoptrykt 1974).
- Den danske husmand bd. I.
- Fæstegården som forsørger, aftægt og anden forsorg i det 18. århundrede. Jy. Sml. ny rk. bd. 5 1961.

5. *Gruppernes indbyrdes forhold*

Holmgaard, Jens (udg.): Fæstebonde i Nr. Tulstrup Christen Andersens dagbog 1786-97 (udg. af Landbohistorisk Selskab 1969).

Olsen, Gunnar: Træhesten, hundehullet og den spanske kappe. (1960).

Rasmussen, Jørgen D. (udg.): Sognefoged i Stavnholt Lars Nielsens dagbog 1789-94. (Landbohistorisk Selskab 1978).

Skrubbeltrang, F.: Tradition og nyindstilling ved benyttelsen af kilder til dansk landbohistorie. Fortid & Nutid XXIV 1970.

– (udg.): M. H. Løvenskiolds hoveridagbog 1795-97. Bol & By nr. 7, 1973.

Steensberg, Axel (red.): Dagligliv i Danmark i det 17. og 18. århundrede bd. I-II (1969-71).

6. *Tilpasning – eller det modsatte*

Olsen, Albert: Samtidens syn på den stavnsbundne danske bonde. Scandia 1939.

Skrubbeltrang, F. og Jørgensen, H.: Det Classenske Fideikommis (1941).

7. *Udskiftningens gennemførelse og virkninger*

Christensen, Palle Ove: Husmandsbevægelse og jordreform i Danmark. En etnologisk oversigt 1975.

Jørgensen, Birte Stig: Udskiftningen af krongodset i Nordsjælland (1967).

Jørgensen, Harald: Studier over det offentlige fattigvæsens historiske udvikling i det 19. århundrede (1940, genoptrykt 1975).

Rasmussen, Jørgen D.: Bønderne og udskiftningen. En undersøgelse af udskiftningen i det københavnske rytterdistrikt med særlig henblik på bøndernes holdning (1977).

Rise Hansen, C. og Steensberg, A.: Udskiftning og jordfordeling (1951).

Simonsen, Asger: Husmandskår og husmandspolitik i 1840'erne. Sociale forhold blandt husmænd og indsidere og den politiske rejsning af husmandssagen på Lolland-Falster ca. 1840-46. (1977).

Margit Mogensen, cand. mag. arkivar ved Landsarkivet for Sjælland. Medlem af bestyrelsen for Landbohistorisk Selskab. Har skrevet „Fæstebønderne i Odsherred“ (1974) og sammen med Claus Bjørn „Litteratur om dansk landbohistorie 1959-1975“ (Fortid & Nutid 1977).

Små meddelelser og spørgsmål

PERSONNUMMERERING I ANETAFLER

Efter fremkomsten af artiklen om „Personnummerering i anetafler. Det fortløbende systems historie“ (Personalhistorisk Tidsskrift. 16 V 15-29. 1977) har *Antony Stevens* i en artikel om „The inbreeding coefficients of the Hadza“ (Annals of Human Biology. 4.219-223.1977) anvendt den modifikation af det fortløbende system, hvor nummereringen begynder med probandens fader.

Han bringer et diagram af en anetafle, hvor probanden er anbragt øverst og anerne nedenunder, og beskriver enkelte af systemets egenskaber. Artiklens forfatter har meddelt mig, at han selv har opstillet systemet, og at han oprindeligt havde tænkt sig at anbringe probanden til venstre og anerne til højre, men tidsskriftets redaktør ønskede anetaflen udformet som nævnt ovenfor. Der foreligger altså her endnu engang en uafhængig opstilling af dette system. (Hadzaerne er en folkestamme i Tanzania. Om indavlskoefficienter, se Personalhistorisk Tidsskrift. 15 II 171-184.1967-68).

K. ALBERTSEN

EN BALSCENE

Maleri, dateret 1853, af maleren Edvard Lehmann. (67 × 55).

Maleriet er omtalt i Franz v. Jessen: „Mit Livs Egne, Hændelser, Mennesker“, Kbhvn. 1943. I Del Side 83. Franz v. Jessen skriver bl. a.:

„Ballet fandt Sted i den Lejlighed en Vimmelskafte (Hjørnet af Badstuestræde) som beboedes af Lægen og Fysiologen Etatsraad D. F. Eschricht og Hustru, født Petit. Scenen menes at være en Francaise-Dans. Flere af Dameportrætterne er malt efter vedkommende selv. De tre Søstre Leth stod eller sad Model for Kunstneren. Det menes ikke, at Herrerne er egentlige Portrætter, bortset fra Værten, Etatsraad Eschricht og enkelte andre. (Dette er ikke helt korrekt, hvad der vil fremgaa af det følgende).

Billedet er malt paa Bestilling af Etatsraad Eschricht. Det var udstillet paa Charlottenborg 1853 og havde da i Katalogen Titlen: „En Cotillon“, det maa anses for usandsynligt, at denne Titel skyldes Lehmann selv. Thi medens de dansendes Attituder passer paa Francaisen, mangler paa Billedet alle en Cotillon-Turs Attributer, Buketter til Damerne, Ordner til Herrerne m. v. Den misvisende Titel gaar imidlertid efter 1901 igen mange Steder.

Billedet blev nemlig udstillet paa Raadhuset i København paa en retrospektiv Udstilling af dansk Kunst. Billedet vakte levende Interesse og blev straks i flere Formater reproduceret i Fototypi af Dansk Billedforlag (Max Kleinsorg) og solgtes i store Oplag. Der er næppe siden Raadhus-Udstillingen udkommet et illustreret Værk om 1800-Tallets Københavnerliv, som ikke har bragt det i Gengivelse.

Etatsraad Eschricht døde 1863, hans Hustru 1879. Sidstnævnte Aar kom Billedet paa Auktion, det købtes for 525 Kr. af Chefen for det store Handelshus A. N Hansen & Co., Etatsraad Alfred Hansen og har siden været i Familiens Eje.“

Billedet gik i Arv til Alfred Hansens Datter, Frk. Jessie Hansen, ved hvis Død i 1933 Billedet blev arvet af en Niece i hvis Besiddelse det stadig er.

Frk. Jessie Hansen efterlod sig en haandskreven Seddel med Navnene paa 18 af de afbildede Personer, og da hun var 19 Aar, da hendes Far i 1879 købte Billedet, maa det antages, at hendes Angivelser er korrekte. Herefter skulde Personerne fra venstre mod højre være følgende:

1. Herren yderst til venstre, der læner sig ind over Damerne:
General de Meza.
2. Den staaende Dame til højre for General de Meza:
Etatsraadinde Eschricht.
3. Den siddende Dame til højre for General de Meza:
Fru Ida Langsted født Leth.
4. Drengen ved Siden af Fru Langsted:
Charles Grut.
5. Siddende Dame i Profil til højre for Charles Grut:
Frk. Mary Hansen.
6. Damen lige bag ved Charles Grut:
Frk. Louise Larpent.
7. Damen, der med venstre Haand holder Herren i Midten i hans højre Haand:
Frk. Bock.
8. Herren i Midten:
Mr. Hammilton. Engelsk Gesandt i København.
9. Damen hvis Hoved ses bag Mr. Hammiltons venstre Skulder:
Frk. Adelaida (Ida) Kiellerup.
10. Damen lige til højre for Ida Kiellerup:
Frk. Marie Berregaard.
11. Damen der gaar frem under Marie Berregaards venstre Skulder:
Frk. Fritze Leth.
12. Damen i Profil lige over den lille Pige:
Frk. Mathilde Johannsen.
13. Herren lige til højre (lidt bagved) Mathilde Johannsen:
Mr. Bilton.
14. Herren med høj Flipkrave:
Etatsraad Eschricht.
15. Damen i Forgrunden med Tørklæde for Munden:
Frk. Anna Leth.
16. Herren bagved Anna Leth med Haanden for Panden:
Maleren Edvard Lehmann.
17. Herren yderst til højre foran i Billedet:
Professor Paulli.
18. Den lille Pige i Forgrunden:
Gine David.

1. *Christian Julius de Meza.*

Født 14/1-1792. Død 16/9-1865. Generalløjtnant. Søn af Læge Christian Jacob Theophilus de Meza og Anna Henriette Lund. Gift 1821 med Elisabeth Birgitte Tscherning.

2. *Marianne Lucie Charlotte Petit.* Gift Eschricht.

Født 23/4-1811 i Altona. Død 10/1-1879 i København. Datter af Juvelerer Alexander Joseph Ferdinand Petit. Gift 25/3-1831 med Dr. med. Daniel Frederik Eschricht.

3. *Ida Wilhelmine Leth. Gift Langsted.*

Født 17/8-1829 i Kbhvn. (Frue K.). Død 2/3-1915 i Kbhvn. (Garnisons K.). Datter af Kaptajnløjtn., senere Kanal- og Havneinspektør Christoffer Adolph Leth og Frederikke Cecilie Hastrup. Gift 17/10-1848 i Garnisons K. m. Ritmester, senere kar. Oberst, Lauritz Christian Langsted. Født 12/1-1812 i Næstved. (St. Peders K.). Død 28/3-1890 i Kbhvn. (Garnisons K.). Søn af Apoteker Conrad Wilhelm Langsted og Valdborg Caroline Dorothea Lange fra Ørbæklunde.

4. *Charles Nicolai Hansen.*

Født 5/11-1833 i Kbhvn. (Gentofte K.). Død 10/9-1863 om Bord paa Faderens Barkskip i Nærheden af St. Helena. Begr. St. Helena. Løjtnant i Marinen. Ugift. Søn af Etatsraad, Godsejer, Grosserer Andreas Nicolaj Hansen og Emma Eliza Grut.

5. *Mary Lucinde Hansen.*

Født 25/7-1832 i Kbhvn. (Garnisons K.). Død 7/9-1915 paa Folehavegaard. (Hørsholm K. Begr. Matstrup). Datter af Etatsraad, Godsejer, Grosserer Andreas Nicolaj Hansen og Emma Eliza Grut. Gift 7/11-1853 paa Øregaard (Gentofte Kbg.) med Godsejer Regnar Westenholz, Matstrup. Født 10/12-1815 i Skagen. (Skagen K.). Død 12/4-1866 paa Matstrup. (Tyrsting K. Begr. Matstrup). Søn af Major, Birkedommer Thomas Fr. Westenholz og Anna Marie Elisabeth Aabel.

6. *Julie Louise Jeanette Larpent.*
Født 19/8-1835 i Kbhvn. (Fr. ref. K.). Død 12/10-1875 i Kristiania. Datter af Dr. med. Isaac Pierre Larpent og Julie Elisa Mathiesen. Gift 15/3-1866 i Kristiania med Godsejer til Linderud, senere Ejer af Eidsvold Jernværk, Haaken Christian Mathiesen. (Haaken Mathiesen var gift 1. G. med Louises Søster, Anna Sophie Jeanette Larpent. Hun døde i Kristiania 1863.).
7. *Frøken Bock.*
Det vides kun, at hun var norsk, formodentlig en Veninde af Frøknerne Larpent, hvis Moder var Adoptivdatter af Familien Mathiesen i Norge. Det er muligt, at Frk. Bock senere blev gift Bagge i Norge.
8. *Mr. Hammilton.*
Var engelsk Gesandt i Danmark i 1853.
9. *Adelaida (Ida) Wilhelmine Kiellerup.*
Født 10/12-1830 i Kbhvn. (Helligaands K.). Død 3/3-1915 i Lellinge Skovridergaard. Datter af Bogholder og Prokurist hos Tutein & Co., Vare- og Vekselmægler Daniel Kiellerup og dennes 2. Hustru Cecilie Wilhelmine Iversen. Ugift. Ida Kiellerup var Kusine til Etatsraad Eschricht, idet dennes Moder – Maren Kiellerup – var ældre Søster til Daniel Kiellerup.
10. *Antoinette Marie Christiane Berregaard.*
Født 2/11-1834. Død 22/8-1903 paa Frederiksberg. Datter af Stamhusbesidder, Kammerherre, Oberstløjtn., Henrich Berregaard og Anna Maria Christiane Beck. Gift 22/7-1856 i Slotskirken med Overretssagfører Carl Georg Nic. Vilhelm Sporon. Født 14/12-1824 i Kbhvn. (Frue). Død 26/4-1890 i Kbhvn. (Jacobs K.). Søn af Prokurator Poul Egede Sporon.
11. *Fritze Louise Leth.*
Født 18/8-1834 i Kbhvn. (Frue K.). Død 19/9-1916 i Kbhvn. Søster til Nr. 3. Gift 5/12-1863 i Horsens med Carl Fr. Reinhold v. Jessen, Ritmester, senere Branddirektør i Horsens. Født 20/10-1818 i Nykøbing F. Død 9/3-1885 i Horsens. Søn af Major, Geheimekonferensraad, Kammerherre, Stiftamtmand Reinhold v. Jessen og Marie Sophie Ammitzbøll.
12. *Mathilde Ernestine Johannsen.*
Født 2/2-1833 i Kbhvn. (Petri). Datter af den tyske Præst ved Petri K., Johann Christian Gottberg Johannsen og Charlotte Elise Seidel. (Pastor Johannsen døde i 1854, hvorefter Enken med de hjemmeværende Børn vel er flyttet tilbage til Holsten. Pastor Johannsen havde Vanskeligheder i 1848 paa Grund af sine tyske Sympatier, men enkelte danske Venner, deriblandt Etatsraad Eschricht, bevarede Forbindelsen med ham).
13. *Mr. Bilton.*
En engelsk Pensionær i det eschrichtske Hjem.
14. *Daniel Frederik Eschricht.*
Født 18/3-1798 i Kbhvn. Død 22/2-1863 i Kbhvn. Læge, Dr. med., Universitetets Rektor 1844-45. Etatsraad 6/10-1853. Gift med Marianne Lucie Charlotte Petit. (Nr. 2). Søn af Mægler Johan Gottfried Eschricht og Maren Kiellerup. (Da Maleriet „Balscenen“ blev udstillet paa Charlottenborg 1853, har Eschricht næppe været Etatsraad, da Billedet blev malt).
15. *Anna Marie Leth.*
Født 21/7-1831 i Kbhvn. (Frue). Død 23/9-1884 i Odense. (St. Knud). Søster til Nr. 3 og 11. Gift 30/12-1854 i Garnisons K. med cand. jur., senere Justitsraad og Herredsfoged i Odense Frederik Julius Kønemann Petersen. Født 11/8-1809 i Lille Næstved. Død 15/6-1877 i Odense. (Frue). Søn af Sognepræst paa Herlufsholm Morten Henrik Petersen og Johanne Francisca Gottlieb Kønemann.

16. *Otto Ludvig Edvard Lehmann*.
Født 30/1-1815 i Kbhvn. Død 7/12-1892 i Kbhvn. (Ass. Kgd.). Maler. Ugift. Søn af Miniaturemaler Peter Lehmann og Johanne Lassen.
17. *Emil Theodor Paulli*.
Født 9/11-1814 i Kbhvn. Død 23/4-1874. Læge, tit. Professor. Gift 9/2-1858 i Kbhvn. med Augusta Jacobsen. Var Søn af Kontrollør, Overkrigskommissær Richard August Paulli og Dorothea Margrethe Orlamundt. Hun Datter af Professor, Dr. med. Ludvig Levin Jacobsen og Angélique Jacobine Vilhelmine Marie Petzholt.
18. *Georgine (Gine) David*.
Født 2/11-1842 i Kbhvn. (Petri). Død 2/7-1928 i Kbhvn. (Davids K.). Datter af Nationalbankdir., Finansminister Chr. Georg Nathan David og Georgine Noline Bramsen. Gift 28/10-1876 i Garnisons K. med senere adm. Dir. for Krdf. for Ejere af mindre Landejendomme i Østift., Ernst Frederik August Bilsted. Født 3/11-1843 i Fredericia. (Trin.). Død 17/8-1907 i Skovshoved. (Ordrup K.). Søn af Premierløjtn., Regimentskvartermester Carl Jacob Bilsted og Anna Marie Feilberg.
Franz v. Jessen har i et Brev om Billedet anført, at den lille Pige ikke skulle være Gine David, men Fernanda Tutein. Dette kan dog ikke være rigtigt, da Fernanda Tutein er født 1832 og derfor vilde være 21 Aar gl., da Billedet blev malt. Imidlertid kan det jo være, at Fernanda er med paa Billedet og hun kunde være den uidentificerede Dame, der staar mellem Anna Leth og Prof. Paulli. Hun vilde da være Nr. 19.
19. *Fernanda Sophie Marie Tutein*.
Født 13/3-1832 i Kbhvn. Datter af Grosserer, preussisk Vicekonsul, Ferdinand Tutein og Josepha Aloisia Romalia Anna Marie Siboni. Gift 28/5-1854 i Ansgar K. med Rudolf Aug. Hubert Rigs greve Spee til Glindfeld. Født 29/6-1822 paa Helmtorp ved Düsseldorf. Død 7/11-1881 i Würzburg.

H. BERNHOFT

CHRISTIAN BIRCHS STAMBOG (1779-86)

Blandt de ca. 600 stambøger i *Museum für Kunstgewerbe* i Frankfurt a. M. findes også enkelte med tilknytning til Danmark. F. eks. har *Friedrich Bernhard von Wickede* fra Lübeck hentet en række indførsler fra sit ophold i Danmark 1780-81, navnlig fra personkredsen om familien Bernstorff, ofte ledsaget af silhouetter. Flere stambøger har forbindelse med hertugdømmerne. Således indeholder samlingen en stambog ført af *Friedrich Johann Bruhn* fra Slesvig under hans studier og ophold i Jena, Göttingen, Kiel og Slesvig 1788-90. En anden stambog, hvis ejer kun er angivet med initialer A. C. P. (formentlig Pinkros) er fortrinsvis ført i Altona 1791-97, men indeholder dog også er. del indførsler fra Hamburg. Endelig kan nævnes en stambog, som har tilhørt harpenistinden *Charlotte Weber* fra Berlin og har ledsaget hende på en koncertrejse sammen med faderen i forskellige byer i Slesvig-Holsten (Haderslev, Åbenrå, Tønder, Flensborg, Rendsborg, Kiel, Itzehoe, Glückstadt og Altona), som de besøgte 1794-95. Fra hendes anden rejse 1802-03 findes kun et par navne i Altona og Tønder.

Den eneste danske stambog i denne store samling har tilhørt *Christian Birch* (1760-1829), søn af byskriver og mineralinspektør Andreas Birch. Han tog 1778 den juridiske embedseksamen ved Københavns universitet og rejste året efter til Göttingen, hvor han studerede til efteråret 1781. I anledning af denne rejse anskaffede han sig en stambog og tilegnede den sine velyndere og venner (*fautoribus et amicis*). Han var dog ikke særlig ivrig efter at få stambogen fyldt. Den indeholder i alt kun 24 indførsler, deraf inden afrejsen til Göttingen 9 fra København, 12 fra Göttingen, to af hans broder og svigerinde lige efter hjemkomsten og endelig en enkelt fra 1786, overvejende kendte navne. Afskeds-

hilsener fra København er hovedsagelig af professorer og præster, i Göttingen af enkelte professorer, ellers som regel af danske studiekammerater, deriblandt den senere arkæolog og numismatiker *Georg Zoega* og dennes rejsefælle, den unge kammerjunker *A. C. v. Heinen*. Blandt de manglende navne er ejerens broder *Andreas*, senere biskop i Århus; de blev begge den 20. oktober 1779 immatrikuleret i Göttingen. Den sidste afskedshilsen fra Göttingen er af *Thomas Christian Tychsen* fra Slesvig, den senere orientalist og teologisk professor ved samme universitet.

Efter hjemkomsten har *Christian Birch* opsøgt sin broder *Carl*, der var sognepræst i Brahetrolleborg. Derefter har stambogen fået lov til at hvile i næsten fem år, da *Georg Nissen*, dengang ansat i Postdirektionen, senere diplomat og gift med komponisten Mozarts enke, skrev en afsluttende hilsen med en påmindelse om altings forgængelighed.

I sproglig henseende indtager latin førstepladsen med 15 indførsler på dette sprog, deraf angives 4 at være citater af Cicero, 3 af Horats. Fransk, engelsk og tysk er repræsenteret med hver to indførsler, i et tilfælde er der tale om et bibelcitat på græsk. Den senere filolog og arkæolog *Niels Schow* citerer både på græsk og latin, og svigerinden skrev sin hilsen på dansk.

De få indførsler tyder ikke på, at *Christian Birch* har sat stambogsskikken højt. Den omstændighed, at det hidtil ikke er lykkedes at finde en eneste indførsel af ham i de mange stambøger, som blev ført i Göttingen under hans ophold der, synes at bekræfte denne antagelse.

Christian Birch blev 1784 fuldmægtig i Finanskollegiet, senere deputeret, og gjorde en glimrende karriere i statens tjeneste. Hans betydeligste virksomhed faldt i de nærmeste år efter 1814, da han sammen med finansminister *Møsting* gennemførte en forenkling af den danske finansadministration. *Møsting* havde udset ham til sin efterfølger, men da kom for dagen, at *Birch* havde bedraget staten for 1/2 mill. rbd. ved at belåne statsobligationer, som han havde modtaget til kassation. 1821 dømtes han fra ære og embeder og indsattes i fængsel på livstid; otte år senere døde han i Kastellet.

Tillæg: Indførsler i *Christian Birchs* stambog (Museum für Kunstgewerbe, Frankfurt a. M., L. St. 471).

Anføres kronologisk med dato, sted og navn, derefter evt. stillingsbetegnelse og dødsår, for Göttingen tillige immatrikulationsdato, til sidst sproget (lat. = latin, gr. = græsk, fr. = fransk, eng. = engelsk, ty. = tysk) og sidetallet i stambogen. – Om Chr. B., se *Dansk Biogr. Lex.* (Bricka) III, s. 108; om studenter i Göttingen, *Die Matrikel der Georg-August-Universität zu Göttingen*, udg. af *Götz v. Selle*, 1937 (danske studenter i Pers. hist. T. 1959, s. 140 f.); om professorer i G., *Wilhelm Ebel*, *Catalogus professorum Göttingensium 1734-1962*, 1962. – Fotokopier af indførsler i Det kgl. Bibliotek.

1779 26. sept. Kbh. L. Manthey Pastor (diakon ved St. Petri kirke, d. 1813) – gr. – 269.

1779 26. sept. Kbh. D. Balthasar Münter Pastor zu St. Petri (d. 1793) – ty. – 268.

1779 26. sept. Kbh. B. Riisbrigh (filosof, prof. i logik og metafysik, d. 1809) – lat. – 270.

1779 27. sept. Kbh. Dr. Nic. Edinger Balle (prof. i teologi, senere Sjællands biskop, d. 1816) – lat. – 69.

1779 28. sept. Kbh. Hector Friedricus Janson Theol. D. et Prof. P. O., in aula Regis sacr. Min. (professor, senere prokansler og biskop i Århus, d. 1805) – lat. – 71.

1779 28. sept. Kbh. Jacobus Eduardus Colbiörnsen Regi a consil. justitio & in univ. Havniensi jur. Prof. (d. 1830) – lat. – 272.

1779 28. sept. Kbh. C. E. Horneman Th. Dr. et Prof. Havn. (d. 1830) – lat. – 180.

1779 28. sept. Kbh. N. C. Kall Prof. LL. O. O. in Univ. Havn. nec non Præpos. Communit. et Colleg. Regii (d. 1823) – lat. – 203.

1779 28. sept. Kbh. Fridericus Gottlieb Sponon aul. & civit. tribunalis Assessor (senere

- højesteretsassessor, d. 1811) – lat. – 264.
- 1780 14. febr. Gött. Georgius Zoega rei rust. stud. (arkæolog og numismatiker, d. 1809) – imm. 28.4.1773 – lat. – 109.
- 1780 21. febr. Gött. A. C. de Heinen du Dannemarck (kammerherre, d. 1814) – imm. 12.7.1779 – fr. – 83.
- 1780 30 aug. Gött. Er. Sev. Kisbye theol. cult. (Rasmus Severin K., rektor i Alborg, d. 1826) – imm. 20.10.1779 – lat. – 82.
- 1780 4. okt. Gött. C. A. Schücking aus Münster (Clemens August S., imm. 6.11.1778) – ty. – 213.
- 1781 26. aug. Gött. J. B. Bluhme (Johannes Bartholomæus B., konsumtionskasserer, d. 1796) – imm. 3.10.1780 – lat. – 187.
- 1781 26. aug. Gött. James Mandix (Jacob M., deputeret i Rentekammeret, d. 1831) – imm. 18.5.1781 – eng. – 186.
- 1781 26. aug. Gött. Elias v. Haven (præst i Odden, d. 1813) – imm. 27.4.1781 – lat. – 93.
- 1781 26. sept. Gött. Isaac de Colomb Docteur et Professeur public en Philosophie (I. v. Colomb du Clos, prof. i fransk, d. 1795) – fr. – 91.
- 1781 27. sept. Gött. Nicolai Schow mag. i Philosophien (Niels S., prof. i Kbh., d. 1830) – imm. 15.4.1779 – gr., lat. og dansk – 153.
- 1781 29. sept. Gött. Th. Chr. Tychsen a. cult. (teolog og orientalist, senere prof. i Gött., d. 1834) – imm. 15.10.1779 – lat. – 152.
- 1781 29. sept. Gött. Joh. Christoph Gatterer (historiker, prof. i Gött., d. 1799) – lat. – 63.
- 1781 30. sept. Gött. Christoph H. A. Berghaus Cosfeldia-Monasteriensis I.U.C. – imm. 1.5.1780 – lat. – 212.
- 1781 16. nov. Haagerup. C. C. Birch (Carl Christian Laurentius B., sognepræst i Brahetrolleborg, senere Assens, dr. theol., d. 1800) – lat. – 181.
- 1781 16. nov. Haagerup. E. H. Birch (Eleonore Hedvig B., f. Seidelin, d. 1808) – dansk – 182.
- 1786 21. maj Kbh. Geo. Nissen (Georg Nicolas N., diplomat og forfatter, d. 1826) – eng. – 108.

VELLO HELK

GODSFORVALTER NICOLAI CLAUSEN D.Æ's HUSTRU
CATHARINA CLAUSEN f. STEENBECH, TRØJBORG
v/ F. S. Grove-Stephensen.

I Ludvig Andresens bog, Stadt und Einwohnerbuch der Stadt Tondern, findes en notehenvi-
sning til en ligprædiken holdt over fru Catharina Clausen f. Steenbech, Trøjborg, der ikke
synes benyttet af de, der har beskæftiget sig med Brorson familiens anetavle.

Ved Biblioteksoplysningens hjælp er det lykkedes at finde frem til denne ligprædiken:

Der herrlich – gekrönte und wolbelohnte Kampf, Eines gläubigen Christen. Bey Volck-
reicher Leichbegängniss der weyland Edlen, Hoch-Ehr und Tugendbelobten Frauen fr. Ca-
tharina Clausen gebohren Steenbechin, des Edlen, Vest und Hoch Führnehmen h. Nicolaus
Clausen, wolbetrauten Verwaltern, des Hoch-Adelichen Gutes Treuburg, gewesenen Herz –
Eheliebsten vorgestellt von M Laurentius Frisius, Dienern des Göttlichen Wortes
zu Brede im ampte Lügumkloster Schleswig 1683.

Efter at have modtaget ligprædikenen søgte jeg på grundlag af dens oplysninger kon-
takt med sognepræsten i Bergedorf, der venligt henviste til Genealogische Gesellschaft, sitz
Hamburg E. V. Arbeitskreis Bergedorf, der med stor beredvillighed udfyldte oplysnin-
gerne. Resultatet blev.

Catharina Steenbech var født i Bergedorf den 18. oktober 1636, som datter af:

Kirurg Johan Steenbech, der efter Barberlavet i Bergedorfs Lærningebog omtales som barbermester i byen både i 1623 og 1653. Hans 2 sønner Arp og Lucas var således i lære hos ham. Han må være død før 1662 og var 2 gange gift senest med Magdalene. Catharinas mor var imidlertid Margaretha Schumacher, der døde et stykke tid efter at Catharina var født.

Johan Steenbechs forældre var fra Hamborg og kaldes i ligprædikenen hhv. der weyland Wol-Ehrenvester Grossachtbaren und wolfürnehmen hr. Johan Steenbech, vornehmer Bürger in Hamburg og Die weyland Hoch, Ehr und Tugendgezirte fru Magdalena Steenbechin.

Mere spændende er imidlertid fru Margrethe f. Schumachers familie.

Faderen – Catharina Steenbechs morfader – var fangevogter, brygger og bager på slotet i Bergedorf fra 1600 til 1610. Han hed Arp Schumacher og levede imellem 1566 ? og 1630 ?. Ar 1602 tog han borgerbrev i Bergedorf og købte huset, An der Hude nr. 7. Det antages at han var født i Bremenområdet, måske som søn af den kgl. svenske krigskommissær Peter Schomacher. Han døde i Bergedorf.

I ægteskabet med Catharina (f. Jaens ?) f. 1582 ? + 1658 i Bergedorf ? havde han flere børn, deriblandt den senere fru Margr. Steenbech, men også en søn Joachim Schumacher, der emigrerede til København, hvor han nedsatte sig som vinhandler og i sit ægteskab med Marie Motzfeld havde sønnen Peter Schumacher Griffenfeld.

Tilbage til Catharina Steenbech.

Som barn blev hun informeret i læsning, skrivning og regning, såvel i hjemmet, som i Bergedorf byskole. Moderen døde imidlertid tidligt og da faderen giftede sig igen, havde hun i fem år ophold hos en morbroder Arp Schumacher, der var pensionarius på godset Schönberg.

Det blev krig og Arp Schumacher måtte flytte med hele sin husstand til Hamborg. Her kom Catharina St. i tjeneste hos amtmandinde Anna Dorothea v. Buchwald f. Rantzau, der var hende bevågen resten af livet.

På den tid var Nicolai Clausen forvalter på godset Grabau i Stormarn og lærte hende at kende, mens hun sammen med familien Buchwald opholdt sig på det nærliggende gods Borstel i Segeberg amt.

De blev forlovet 3. august 1662 og bryllupet holdtes på Borstel den 15. juli 1664. Hoherdam en avlsgård til Grabau blev deres første hjem.

Sammen med sin søster M. Ahlefeld ejede fru v Buchwald, Trøjborg. Stillingen som godsforvalter på dette gods blev tilbudt Clausen, der accepterede, hvorefter familien flyttede ind den 2. september 1668.

Fru Clausen døde i barselseng, den 2. april 1683 på Trøjborg og efterlod sig 9 børn. Otto Daniel, Nicolai, Hans Adolf, Metta Dorothea, Catharina, Margaretha, Anna Christina, Maria Elisabeth, Margaretha, Hedvig, Magdalena Sophia. En ældre søn var død i en meget ung alder.

„Dies Weib – dies Gott und Menschen lieb gewesene fru Catharina Clausen – ist selig worden durch Kinderzeugen denne Sie ist geblieben im Glaube und in der Liebe und in der Heiligung der Zucht.“

F. S. GROVE-STEPHENSEN

KROYMANN

Min forfader Hinrich (Hinrichsen eller Hinrichsen-Kroymann eller) Kroymann, f. 1748 i Schuby ved Slesvig, var forvalter og inspektør på godser som tilhørte kammerherre von Buchwald ca. 1779 (hvornår fra ?), von Rosenkrantz-Lewetzow ca. 1782 (hvornår fra ?) og von Scheel ca. 1784 (hvor og nøjagtigt hvornår ?). Fra 1790 til 1794 udgav han i Haderslev og tilsidst i Augustenborg ugeblade og andre blade. Af hans mange skrifter ken-

der jeg endnu ikke: „Der verreiste Bauer und Bäuerin“ trykt 1776/77 i Flensborg, „Præludium til Holsteenerne“ trykt 1785, hvor ? og „Für Bürger und Bauer: Über Wassermangel und Mergel oder Akkerleim, von Kroymann, ein reisender Akkerbauer“, trykt 1795 i Eutin. Han havde lovet at udgive i det mindste et skrift hvert år og har holdt det til 1799. Hans næste skrift kom imidlertid først i 1819 med titlen: „Dagbog og Lyseliste“. Indimellem kender jeg intet til ham, bortset fra en artikel i „Dagen“ i 1803 og købet af et gods i Nr. Skovgård ved Brovst i Hjørring amt. Måske findes der dog noget om ham fra denne tid? Og måske findes den dagbog et eller andet sted, som han samvittighedsfuldt førte siden sin ungdom, og som også vil kunne berette om hans mange rejser i ind- og udland, hvornår og hvorhen de gik?

I slutningen af 1794 blev han idømt 14 dages fængsel „fordi han havde forsøgt at opildne bønderne og de lavere befolkningsklasser til opsætsighed mod deres øvrighed“.

Oplysninger modtages med taknemmelighed

GEORG JÜRGENSEN
Carstensstrasse 13
D. 2380 Schleswig/Tyskland

GEORGE FLEMING HOLDT

Härmed tillåter jag mig fråga om det eventuellt vore möjligt att få närmare upplysningar i här nedan berörda angelägenhet:

I brev den 18/5 1933 har den amerikanske läkaren Dr James P. Holdt, vilken som barn kommit till USA efter att tidigare ha bott i Ryssland och Tyskland, om sin släkt uppgivit följande:

„Mein väterlicher Grossvater *George Fleming Holdt* war ein Nachkomme des englischen Chief Justice Sir John Holt. Mein Grossvater war es, der das „d“ dem Namen beifügte, weil er ein enthusiastischer Däne geworden war. Als Kind wurde er von dem Kapitän eines Dänischen Schiffes gerettet, als das Englische Schiff, dessen Kapitän sein Vater war, in einer Seeschlacht besiegt und versenkt wurde. Der Kapitän des Dänischen Schiffes war ein Graf van Dockum, der ihn erzog wie seinen Sohn.“

Om någon kan lämna uppgift om de händelser som åsyftas i brevet, resp. om George Fleming Holdts vistelse i Danmark, så vore jag ytterst tacksam för meddelande härom.

Den här omtalade George Fleming Holdt kan ha varit född omkring eller före år 1790.

Sten v. Euler-Chelpin, fd Ambassadör,
Grevgatan 54, 114 58 Stockholm

Orientering: Nyt tidsskrift for slægtshistorikere

Et nyt slægtshistorisk tidsskrift, *Slægtshistoriske Blade*, har set dagens lys, og selvom en vurdering af det på grundlag af de to første hæfter, ialt 60 sider, ikke vil kunne blive retfærdig, da det formentlig efterhånden vil komme til at bringe mere forskelligartet stof, vil det dog være naturligt at præsentere det for Persh Ts læsere.

Medens Persh T har et flerdobbelt sigte, nemlig at bringe såvel videnskabelige artikler af blivende værdi, selvom disse undertiden kan være tung kost for læserne, og kildeudgivelser, som at bringe mere læsevenligt stof, som erindringsartikler, og systematiske vejledninger (jvf. dr. Harald Jørgensens artikel i dette hæfte), og derudover rene slægtsartikler, det være sig efterslægtstavler eller anetavler, synes *Slægtshistoriske Blade* at dømme efter de to første hæfter i meget høj grad at satse på den rent praktiske, håndgribelige opslagsmæssige hjælp til den slægtsforsker, der arbejder med sin egen families historie. Dette fremgår meget tydeligt af den plads, man har ofret på de to faste rubrikker „Praktiske Forskerråd“ og Praråd“, hvilket sidste nye ord er en forkortelse af „praktiske råd“. Det drejer sig dog ikke her om at give systematiske praktiske råd, men om at publicere enkeltspørgsmål og så håbe på, at andre kan svare på dem, altså noget, der ligger meget tæt op ad Hvem forsker Hvad, og som vel næppe kan undgå at konkurrere med denne publikation om læsernes gunst.

Det rent praktiske, opslagsmæssige fremgår mindst lige så tydeligt af den overmåde store vægt, der lægges på at publicere registre. Ja, det må vel næsten siges, at de to første hæfter, selvom der både er en slægtsartikel (Kampp fra Dalmosegaard), som er en anetavle for Mads Peter Hansen Kampps og hustru Eline Marie Diderichsens børn, en gårdartikel (herregården Volstrup) og en gengivelse af vognetegbogen ca. 1640 fra Vandfuld-Skodborg hrd., klart viser, at udgivelse af registre af bladets redaktør Per Gotthelf Kühnwein Johansen betragtes som dets hovedærinde. Omfangsrigest, og foreløbig mest nyttigt, er registeret til Hirschs fortegnelse over danske og norske officerer 1648-1814, som i hft. 2 når til Bosserup. Dette er så nyttigt, at man kunne ønske, at det havde været bragt på separat paginerede sider til udtagning og senere samling, uden at man derved behøvede at ødelægge hæfterne. Dette register er jo yderligere nyttigt idag, hvor Hirschs fortegnelse er tilgængelig på mikrofilm over hele landet. Af andre registre er påbegyndt udgivelse af registre til en række trykte slægtsbøger fra et af de kommercielle slægtsforskningsfirmaer samt registre til godsernes skifteprotokoller (Volstrup i Hjerme hrd. 1779-1812). Publicering af de sidstnævnte kan være nyttigt for dem, der finder noget, men er dræbende kedsommelig læsning for alle de (mangeflere) andre, og jo desværre næppe anvendeligt til andet forskningsbrug, hvad f. eks. registre til borgerskabsprotokoller ville være, da de jo so mregel angiver både profession og herkomst. Her får man kun navn og dato og må alligevel på arkiverne og se originalen for at kunne bruge det til noget. Med det enorme registermateriale af fornævnte karakter, som findes på arkiverne, synes det at være håbløst nogensinde at komme igennem dette. Her ville jeg mene, at mikrofilm ville

være en langt mere rationel løsning. I denne forbindelse skal det tilføjes, at det energiske forlag også omgås med mikrofich-planer, men hele dette område er så kompliceret, at der må afventes en samlet løsning omfattende hele arkivvæsenets forhold til såvel udgiverselskaberne, brugerorganisationerne og de kommercielle foretagender. Til en sådan afgørelse kræves god tid, således at man kan overskue alle aspekterne, for man må huske, at en fejl disponering nu, hvor hele kopispørgsmålet er inde i en rivende udvikling, kan blive hæmmende, ja ødelæggende, for de næste mange år. Man må derfor håbe, at de implicerede parter kan mødes til en fordomsfri drøftelse og nå frem til et resultat, som vil være til bedste for ikke kun den slægtshistoriske forskning men også den almindelige historiske forskning og lokalhistorikerne.

Om Slægtshistoriske Blade er kommet for at blive er vel for tidligt at spå om, men i forhold til Persh Tager det andre områder op, og hvis det viser sig, at der også er et publikum for dette stof, så vil der uden nogen form for konkurrence være plads til begge publikationer – foreløbig synes det mest at Hvem forsker Hvad, der kommer i klemme. Redaktionen vil derfor gerne hilse det nye blad velkommen på markedet og udtale håbet om, at hvert blad efterhånden må finde sit område, således at alle tre blade ikke i konkurrence men i sund kappestrid kan virke til det fælles mål: at skabe bedre arbejdsvilkår gennem gode hjælpemidler for den slægts- og personalhistoriske forskning i Danmark.

Slægtshistoriske Blade udgives af forlaget Kühlwein Aps, Skovbyparken 13, 8464 Galten og koster 12 kr. + moms pr. hæfte. Der ydes afslag i prisen ved årsabonnement.

Red.

Anmeldelser

Gotisk skrift. Læsestykker samlet af Georg Simon, udgivet af Dansk Historisk Håndbogsforlag. Pris (incl. moms) pr. ekspl. 66,10, pr. 10 ekspl. 495,60.

Denne bog, som forelå en af de sidste dage i 1977, vil blive nøje læst og anvendt af slægtsforskere landet over. Bogen er tænkt som en eksempelsamling for aftenskolekurser i slægtsforskning, og forfatteren, som har mange års erfaring som kursislærer, viser, at han er klar over, hvad der er brug for.

Der findes som bekendt adskillige andre sådanne samlinger af skriftprøver. Den foreliggende udmærker sig ved sin fornuftige begrænsning. Af de 55 stykker er godt halvdelen fra tiden efter 1800, en tid som ellers ofte forbigås, fordi den skønnes for let, men som i virkeligheden byder kursuslever en del problemer. Efter 1800 forøges mængden af beskrevet papir ganske betydeligt – til glæde for forskeren – men til gengæld kommer der blandt de skrivende en del lægmænd, hvis bestræbelser ikke altid er lige vellykkede, hertil kommer betydeligt ringere papirkvaliteter, så læsemæssigt kan 1800-årene være drøje nok at arbejde med.

Georg Simon har for en del samlet sig om et bestemt område, nemlig Yding sogn, som åbenbart ikke er værre, måske en smule bedre end sognene i Jylland er flest. Eksemplerne er hentet fra de lokale administrative områder, som slægtsforskeren må benytte sig af for at komme nogen vej bagud og ikke mindst til siderne og i dybden. De anførte læsestykker er behæftet med de overstregninger, fejlskrivninger og andre indtagende defekter, som netop præger mange af disse kilder.

Hvert læsestykke er ledsaget af en „oversættelse“ til anvendelse i nødsfald. Desuden en orientering om en del af de forekommende procedurer i forbindelse med skøder, pantebreve, prioriteter, låneindretninger etc., som kan være vanskelige at slå efter i håndbøger, da praksis ændrer sig stærkt i de ca. 300 år, en slægtsforsker normalt har at røre sig i.

Som illustrationer er anvendt en række alfabetter (tildels fra lærebøger) samt en del fantasifulde dekorationer, som tidernes pennevirtuoser har moret sig med at fremstille.

Forlaget tager i sin introduktionsskrivelse forbehold overfor evt. korrekturfejl på grund af tidnød – man havde projekteret med endnu en korrektur.

Anmelderen håber, at sådanne skønhedsfejl vil blive tilgivet ophavsmændene. En og anden læser vil vel også træffe på et og andet, hvorom han ved bedre – det er punktforskerens privilegium at kunne gå helt til bunds i enkelthederne. Trods dette må bogen hilses hjerteligt velkommen, den imødekommer et længe følt behov. At hovedparten af materialet er hentet fra landsarkiverne gør skriftet særlig nyttigt for „forskeren på gulvet“.

Bogen anbefales til kursislærere, til self-made-forskere og vil sikkert virke ansporende for de mange rundt i landet, som „godt kunne tænke sig ...“ men som aldrig har fået det afgørende puf til at gå i gang.

WOLF MØLLER

Reds. anm.: Foranlediget af anmelderens ord om punktforskerens privilegium skal det tilføjes, at det undertiden synes at være gået vel stærkt med bogens fremstilling, men at det

jo kan være en udmærket øvelse i skriftlæsning at finde de omtalte fejl, det være sig tryk- eller læsefejl. Der er gevinst på næsten hver side.

Foreløbige arkivregistraturer udgivet af Landsarkivet for Sjælland m. m.:

Københavnske politi- og domsmyndigheder IV: Skifte- og overformynderiarkivalier, 1976, 88 s., 20 kr. + moms.

I de to første bind af registraturen over de københavnske politi- og domsmyndighedsarkiver behandles de egentlige politi- og domstolsarkivalier, d.v.s. de, der har tilknytning til politi- og retssager m. v.; i det tredje bind behandles tinglæsningsarkivalierne, og i det her foreliggende fjerde – og afsluttende – bind behandles skifte- og overformynderiarkivalierne, der optager hhv. 70 og 18 af publikationens 88 sider.

Registraturen, der er udarbejdet af Finn Andersen, har som øvre tidsgrænse for skiftesvæsenets vedkommende 1920. Overformynderiarkivalierne går kun frem til 1818, da det københavnske overformynderi henlagdes under magistraten, for i 1858 at overgå til staten, der i 1868 udvidede det til et landsdækkende overformynderi.

Skifterne står som nogle af de vigtigste slægts- og personalhistoriske kilder i de offentlige arkiver – og som enhver, der har beskæftiget sig med slægtshistorie vil vide, er netop de københavnske skifteforhold indtil 1771 væsentlig mere udviklede end i andre egne af landet, fordi en mængde af hovedstadens befolkningsgrupper havde deres egne skiftejurisdiktioner. Skifter efter almindelige borgere besørgedes af magistrat og byfoged i forening, og disse udgør selvfølgelig kvantitativt den største del; men desuden fandtes skiftejurisdiktioner for hoffets ansatte (to forskellige), for universitetet, for den gejstlige stand (tre forskellige), for militæret (to forskellige), for Vajsenhuset, for Frederiks Hospital, for de oversøiske handelskompagnier og for jøderne, i alt 13 forskellige skiftejurisdiktioner! Det lader sig ikke altid gøre at fastslå, hvornår de enkelte jurisdiktioner er opstået – de regler, som fastlægger rammerne for dem i det 17/18. århundrede, er mestendels stadfæstelser af ældre bestemmelser. For dette væv af jurisdiktioner er der gjort kynligt rede i indledningen til registratures første afsnit om tiden før 1771 – også selvom der enten ikke er bevaret skiftearkivalier fra dem, eller selvom deres arkivalier opbevares i Rigsarkivet.

Om selve skiftearkivalierne gælder, at der ikke er levnet noget fra før ca. 1680, og at der også fra tiden derefter findes huller i materialet – huller som dels, men ikke kun, skyldes tidens tand og kassation. Der gøres i indledningen udtrykkeligt opmærksom på, at ikke alle afdøde kan påregnes fundet i materialet, idet det først i 1792 (i forbindelse med indførelsen af arveafgift) blev generelt påbudt, at ethvert dødsfald skulle anmeldes for skifteretten. Og selv om Danske Lov i 1683 påbød, at det offentlige skulle medvirke i alle skiftesager, hvor arvingerne var umyndige eller fraværende, eller der ingen arvinger var, så blev der i stort omfang dispenseret fra disse bestemmelser, hvis ikke de da simpelthen blev negligeret – en kontrol var vanskelig netop p.g.a. de mange forskellige skifteretsmyndigheder.

Heri skete der dog i 1771 den store ændring, at samtlige københavnske skiftejurisdiktioner blev ophævet, og alle skifter henlagt under den dette år oprettede hof- og stadsret (fra 1805 benævnt Landsover- samt Hof- og Stadsretten). Som en reminiscens bevaredes dog en inddeling af befolkningen i ni klasser, i nogen grad svarende til de tidligere skiftejurisdiktioners klientel; i 1860 indskrænkedes klassernes antal til seks, og i 1863 bortfaldt klassedelingen helt, for at blive erstattet af fire protokolrækker, anlagt efter begyndelsesbogstaverne i afdødes slægtsnavne – en reform, der foruden at være demokratisk unægteligt også simplificerer søgningen af skifterne! Fallitboer m. v. var dog både før og efter 1863 ført i en klasse/række for sig selv.

Registraturens hovedafsnit om skiftevæsenet 1771-1919/20 er opdelt i en række kronologiske underafsnit, betinget af ovennævnte ændringer i klasseinddelingen samt af ændringer i skiftekommissionens sammensætning. Ekstraordinære og private skifter såvel som dødsanmeldelsesprotokollerne siden 1792 (efter bindenes farve benævnt „hvidebøger“) er for hele perioden 1771-1919/20 behandlet særskilt sidst i afsnittet om skiftearkivalierne.

Overformynderiet var den institution, der siden 1619 førte tilsyn med forvaltningen af umyndiges midler – som de naturligvis hyppigst kom i besiddelse af ved arv. Det er derfor rimeligt at optage en registratur over overformynderiarkivalier i samme publikation som registraturen over skiftearkivalier. De indtil 1771 eksisterende skifteretsmyndigheder havde hver sit eget overformynderi, men kun fra Københavns almindelige overformynderi er der bevaret arkivalier, der til gengæld går tilbage til 1668. Med udgangen af året 1817 ophørte Københavns jurisdiktions overformynderi, idet dets virksomhed henlagdes under magistratens i denne anledning oprettede 3. sekretariat. Fra dette tidspunkt, og indtil udgangen af 1857, findes arkivalierne i Københavns Stadsarkiv. I 1857 udnævntes der under justitsministeriet en kongelig overformynder for København, og 10 år senere – i 1868 – udvidedes dette statslige overformynderi til at være landsdækkende. Det statslige overformynderis arkivalier er afleveret til Rigsarkivet, også for de første 10 års vedkommende hvor institutionen kun dækkede hovedstaden og derfor i grunden arkivmæssigt burde høre under Landsarkivet for Sjælland.

Der er blevet rettet alvorlig kritik mod det sjællandske landsarkivs udtynding af de københavnske politi- og domsmyndigheders arkiver – en kritik som fra arkivets side er blevet imødegået (se tidsskriftet *Arkiv*, bd. 6 (1976-77), s. 86-107). På dette sted skal ikke tages stilling til berettigelsen af kritikken (som i øvrigt heller ikke vedrører de dele af arkiverne, som personalhistorikerne traditionelt antages at have speciel interesse i) – derimod skal det konstateres, at ethvert arkivfond er værdiløst for historikeren, så længe det henligger uordnet og uregistreret. Derfor er der grund til at påskønne det store arbejde, som det sjællandske landsarkiv har nedlagt i denne registratur (og dens tre forgængere i serien om københavnske politi- og domsmyndigheder): der er hermed givet arkivets publikum en samlet, overskuelig og ajourført fortegnelse til en række også for personalhistorikeren særdeles væsentlige arkiver.

JØRGEN PEDER CLAUSAGER

Foreløbige arkivregistraturer udgivet af Landsarkivet for Sjælland m. m.:

Landstings- og kommissionsdomstolsarkivalier. 1976, 129 s., 20 kr. + moms.

I *Fortid og Nutid* bd. XIX (1954-56), s. 274-80 findes en artikel af Johan Hvidtfeldt om „De danske landstingsarkiver“, der indeholder en summarisk oversigt over det materiale, der er bevaret fra de kongerigske landsting indenfor det nuværende danske område (altså minus Skåne-Halland-Blekinge og Sønderjylland). For de landsting, der ligger indenfor det sjællandske landsarkivs område, er Hvidtfeldts oversigt nu afløst af en mere detaljeret arkivregistratur, udarbejdet af Grethe Ilsøe og Jørgen Rasmussen. Den omfatter Sjællandsfars, Møns, Bornholms, Lollandsfars og Falsters landsting.

Ved forordning 25. januar 1805 blev landstingene ophævet og erstattet af to landsoverretter, idet Bornholms landsting dog først ophævedes ved plakat 29. juni 1813. Allerede forinden var landstingenes antal dog blevet indskrænket; således blev for det sjællandske område Møns landsting 1681 indlemmet i Sjællands landsting, og de lollandske og falsterske landsting blev 1683 lagt sammen til eet ting.

Landstingenes funktion var i den periode, fra hvilken arkivalier er bevaret, udelukkende retslig – og arkivaliernes værdi for personalhistorikeren består fornemmelig deri, at der ved landstingene blev ført protokoller over adelens skøder og pantebreve. Eftersom største-

delens af Danmarks jord i tiden før de store landboreformer tilhørte adelen ses det umiddelbart, at oplysninger om de fleste landbrugsejendommers tilhørsforhold før 1805 må søges i landstingsarkiverne – og skøde- og pantearkivaliernes værdi øges derved, at det blev sædvane i godsskøder at optage en jordebog over godsets tilliggende. Over disse protokoller, såvelsom over landstingenes bevarede arkivalier vedrørende deres domstolsfunktion giver denne publikations første 38 sider en grundig og dog overskuelig registratur. Der kan være særlig grund til at nævne, at der i det sjællandske landsarkiv også findes afskrifter af Viborg landstings skøde- og panteprotokoller for tidsrummet 1667-1805 – som også er registrerede heri.

Publikationens sidste og største del (90 s.) indeholder en registratur over kommissionsdomstolsarkivalier, udarbejdet af Vibeke Nielsen, Margit Mogensen og Marianne Johansen. Sådanne arkiver er bevaret fra sidst i 1600-tallet – før retsreformen 1919 blev dømmende kommissioner nedsat til opklaring af mere omfattende eller på anden måde ekstraordinære sager – efter retsreformen har man også nedsat kommissioner i ekstraordinære tilfælde, men de har i så fald kun haft undersøgende, ikke dømmende funktion. Også sådanne kommissioners arkiver er dog registreret i nærværende publikation.

Kommissioner er blevet nedsat i forskellige domstoles regi foruden under amterne – herfor, og for hvilke arter sager de forskellige kommissioner typisk behandlede, er der redegjort i en 7 sider lang, udmærket instruktiv indledning. En del kommissioner har befattet sig med sager udenfor det sjællandske landsarkivs område – det gælder især de kommissionsdomstole der blev nedsat under den københavnske kriminal- og politiret 1847-1919 til opklaringen af grove kriminalsager såvelsom politiske og andre „celebre“ sager i alle dele af landet: eksempelvis kommissionerne til pådømmelse af Chresten Berg-sagen fra Holstebro 1885 og Brønderslev-tumulten 1886. Det er derfor særdeles nyttigt, at der til registraturen er udarbejdet såvel sted- som sageregister.

Der er tale om en „tværgående“ registratur, idet kommissionsdomstolenes arkiver er udskilt fra de forskellige embeders og institutioners arkiver, hvorunder de er blevet til. I registraturen er de imidlertid stadig grupperet efter de arkiver, hvorfra de er udskilt. Da man for så vidt allerede ved udskillelsen har brudt proveniensprincippet er det et spørgsmål, om ikke det fra et brugersynspunkt havde været fordelagtigere, om alle kommissionerne havde været opstillet i kronologisk eller topografisk orden. Men da det under alle omstændigheder er et såre broget stof, der gemmer sig i kommissionsdomstolsarkiverne – som udgiverne indledningsvis bemærker, har hver enhed i højere grad sit særpræg end i mange samlede arkivfunds – så kan man med lige stor ret argumentere for forskellige opstillinger af registraturen. Just stoffets mangfoldighed bevirker også, at det for kultur- og lokalhistorikeren meget vel kan lønne sig at „gå på jagt“ i denne registratur.

Ved hver enkelt kommission er i anmærkningerne kort anført hvem og hvad sagen drejede sig om og hvem kommissarierne var, ligesom sagens udfald er oplyst – også i de tilfælde hvor der blev appelleret til højesteret. I anmærkningerne er endvidere i enkelte tilfælde anført supplerende litteratur om sagerne. At disse litteraturhenvisninger ikke kan være (og ej heller er tilstræbt at være) udtømmende siger sig selv – der er tale om en arkivregistratur og ikke om en bibliografi – men dog er det måske på sin plads at gøre opmærksom på en bog som ikke er medtaget, nemlig S. Tage-Jensens *Danske Kriminalsager 1838-1938* (Odense, 1942), idet den indeholder resumeer af flere af de sager for kommissionsdomstole, hvis arkivalier er registreret i nærværende publikation, eksempelvis sagen mod handskemagerbanden, Broendesagen, sagen mod Balle-Lars, Fejø-sagerne, sagen mod Ole Kollerød m. fl. og mordsagerne mod Jens Peter Nielsen.

Man kunne foruden sted- og sageregisteret have ønsket sig et navneregister over de personer, der har været anklaget i de forskellige sager. At kommissarierne – som det anføres i indledningen – kan slås efter i de eksisterende embedsetater er udmærket, men normalt

vil man vel ved studiet af kommissionsdomstolsarkiverne være mere interesseret i de personer der blev anklaget og dømt end i dem, der anklagede og dømte dem. Muligvis ville et sådant register have sprængt publikationens rammer – i nogle sager anklagedes et betydeligt antal personer – men i så fald ville det være ønskeligt, om registeret blev udarbejdet som internt hjælpemiddel til brug på landsarkivets læsesal. Det ville i hvert fald forøge kommissionsdomstolsarkivernes værdi for personalhistorikeren.

JØRGEN PEDER CLAUSAGER

Gerhard Kraack: Die Flensburger Geburtsbriefe. Auswanderung aus Flensburg 1550-1750. Schriften der Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte e.V. nr. 26. Flensburg 1977. 229 s.

Geurts- eller fødselsbreve brugtes i håndværkerkredse som betegnelse for en attest, der bevidnede, at indehaveren var født i lovligt ægteskab af ærlige forældre. Det er en meget vigtig kildegruppe til belysning af håndværkervandring. Den foreliggende publikation nøjes dog ikke med sådanne breve, men inddrager andre dokumenter, som giver oplysninger om udvandring, navnlig vedrørende arv efter flensborgere, døde i det fremmede. I den fyldige indledning behandles udvandringen fra Flensburg i tiden 1550-1750, først i almindelighed, derefter med en topografisk inddeling. Denne indledning går langt ud over fødselsbrevens kildegrundlag og er i virkeligheden en selvstændig afhandling, forsynet med værdifulde kildehenvisninger.

Af de godt 800 publicerede aktstykker er over 1/3 udstedt i tiden 1600-27, altså før Kejserkrigen, en periode med særlig stærk udvandring. Alle væsentlige oplysninger er medtaget; der berettes om mange mærkelige skæbner med udgangspunkt i Flensburg. For genealoger er meddelelser om familieforhold de væsentligste, tidsangivelserne forekommer sjældent, som oftest i omtrentlig form. Det er en publikation, som vil bidrage til at opklare og forklare mange forbindelser, ikke alene af genealogisk art. Et fyldigt personregister med et tilsvarende stedregister letter orienteringen.

VELLO HELK

Harald Jørgensen: I rigsarkivets tjeneste – Nogle erindringsblade fra årene 1934-62. København 1977 (Privattryk). 280 sider. Pris: kr. 50.

Disse „erindringsblade vil forhåbentlig bidrage til i nogen grad at gøre dem [de skildrede personer] til levende mennesker og ikke blot tørre navne. Jeg har ikke elsket dem alle lige højt, og de heller ikke mig“ – det må man erkende, når man som arkivbruger læser fhv. landsarkivar, dr. phil. Harald Jørgensen's skildring af årene 1934-62; og med endnu større spænding kan man imødesee beretningen om hans virksomhed som landsarkivar; den er skrevet, men båndlagt til senere offentliggørelse, hvor i hvert fald nærværende anmelder levemæssigt vil være lovligt forhindret.

Den første halvdel af Harald Jørgensen's i 1977 afsluttede manuskript – revideret ved bedstefaderen A. D. Jørgensen's gamle skrivebord – belyser hans virke i Rigsarkivet (som den ellers korrekte forfatter staver med lille forbogstav – formentlig fordi Rigsarkivet bruger små bogstaver vedr. landsarkiverne!) fra 1927 til 1962 kun afbrudt af tjeneste ved landsarkiverne i København og Åbenrå fra 1941-43. Han er kommet der dels som flittig student (resulterende i en afhandling om J. S. Møsting, belønnet med Københavns Universitets guldmedalje), dels som arkivar, sekretariatschef og fra 1940 som overarkivar med specielt virkeområde inden for sekretariatet.

At Harald Jørgensen har været en såre flittig forfatter, en dygtig og igangværende administrator og for det skandinaviske arkivvæsen en hjælpsom, samlende skikkelse er næp-

pe ukendt for nogen; det kan forskere og brugere indenfor dansk arkivvæsen sande, når de alt for ofte lades i stikken i statslige arkiver. Men han er også en sandhedssøgende om ikke altid diplomatiksøgende personlighed. Nærværende manuskripts omtale af personer som den bigotte historiker Hans Jensen, den selvoptagne nazist Flemming Dahl, den mistænksomme, egocentriske rigsarkivar Axel Linvald,* som hurtigt gik i stå, skuffede personer som Bj. Kornerup og H. Hjelholt er for en ikke-arkivar, men dog kulturhistorisk interesseret rene perler. Selvfølgelig præges A. D. Jørgensen's barnebarn af nag til tidl. rigsarkivar V. A. Secher – familien Secher har heller ikke i alle generationer været lige omgængelige, men Harald Jørgensen's ordvalg om V. A. Secher's søn, der som medicinsk overlæge på Bispebjerg Hospital i 1934-35 kom til at behandle den unge arkivar under sygdom, er nok præget af nedarvet nag (sml. Knud Secher: A. D. Jørgensen og V. A. Secher, Kbh., Høst & Søn, 1955).

Nok så vigtig er skildringerne fra Harald Jørgensen's virke med sikringen af rigets arkivalier under den anden Verdenskrig, kassationsproblematikken ved unødige arkivsager (hvor Rigsarkivets nutidige „overdrevne og nærmest sygelige trang til, at alt skal være perfekt“ får et hip, hvorved registraturfærdiggørelsen og hensigtsmæssig opstilling skades for forskerne), arkivundersøgelsen af krigsefterladenskaberne i Berlin 1947-48 og i London 1954, samt hans virksomme og nyttespredende deltagelse i nordisk og internationalt samarbejde vil blive af stor værdi for kommende arkivargenerationer. Også inden for Arkivarforeningen kom han sammen med bl. a. Marquard, frk. Nystrøm, Sigurd Jensen og Aage Rasch til at yde en indsats, som blev af samlende betydning indenfor arkivarkredsen.

Erindringsbladene er livfuldt skrevne og letlæste – bogen burde skænktes de yngre til pligtlæsning ved deres indtræden i standen –, og for udenforstående er den en fortræffelig introduktion, når man vil forstå, hvorfor forskere og brugere betragtedes nærmest som paria'er, når de tyede til statsinstitutioner, der var indrettet til deres interesse – og brug.

En enkelt supplerende oplysning. Harald Jørgensen omtaler pg. 106, at fundstedet for Struensee's fysikatsarkiv i Altona er ham ukendt. Bobé og Aage Friis anvendte det i sin tid ved håndskriftlæseovnelser for de studerende. Det findes i Oslo og låntes til Rigsarkivet. Det benyttedes sidste gang i Det Kgl. Bibliothek i midten af 1950'erne (Fund og Forskning 1956: 3: 62-78) og blev ved den lejlighed ved overbibliotekar, dr. phil. h.c. R. Paulli's foranstaltning fotokopieret til Det Kgl. Bibliotek.

Harald Jørgensen bruger som motto for sin bog Jacob Paludan's *Kun hvad der er skrevet overlever*, men det er nu godt, når den skrivende fortsat kan bekræfte det skrevne.

E. SNORRASON

* Reds. anm.: De anvendte udtryk bruges ikke af H. J. og står for anmelderens egen regning.

Kristian Carøe: Den danske lægestand 1479-1900, bd. 1-5 og andre reprotryk udgivet af Dansk Historisk Håndbogsforlag, 1977.

Dansk Historisk Håndbogsforlag (Klintevej 25, 2800 Lyngby) synes aldrig at løbe tør for ideer eller køre træet, og rækken af reprotryk er i det forløbne år blevet yderligere forøget med et antal titler, hvoraf flere er ganske væsentlige for den personalhistorisk eller slægts-historisk interesserede.

Forrest i rækken kommer vel nok Carøes 5 binds værk om danske læger før 1900, som nu er udsendt i ét bind, hvor det måske havde været praktisk at dele det i det mindste i to. Supplementsbundet, hvoraf Samfundet stadig har et anseeligt restoplæg, er, som rimeligt, med i det nye optryk, men det havde jo været dejligt, hvis man som ved prokuratorerne (se Persh T 1977 s. 116) havde kunnet bringe en serie friske rettelser og tilføjelser. Men

der er måske ingen, der har arbejdet med sådanne siden 1922? Ellers ville i det mindste et samlet register have været nyttigt.

Værkets titel snyder måske en del benyttede, idet det kun omfatter læger, som er døde inden udgangen af 1900, medens læger, der nok er uddannet før 1900, men døde 1901 ff., skal søges i de løbende udgaver af lægestaterne. Da 7. udgave af denne netop omfatter alle læger, der levede 1. jan. 1901, kunne man måske foreslå et reprotryk af denne med tilføjede dødsoplysninger og et samlet register til dette og Carøes 4. bind, hvorved man fik samlet alle 2079 læger, der i forrige århundrede tog eksamen efter plakaten af 30. jan. 1838.

Blandt de øvrige optryk er af speciel personalhistorisk og administrationshistorisk interesse også optrykket af G. N. Kringelbach: *Centraladministrationens Embedsetat 1660-1848*, opr. udgivet af Geheimearkivet 1886-88. Endvidere kan nævnes L. F. la Cours udgave fra 1920-25 af Fr. Barfod: *De borgerlige Rigsdagsmænd 1660*, der indeholder meget godt slægts- og personhistorisk stof fra vore købstæder fra en tid, hvor kirkebøgerne er ved at være sjældne. Til oplysning om især patricierslæggerne er her et stort og godt materiale samlet. Af mere kulturhistorisk karakter er C. Nyrop: *Danmarks Gilde- og Lavsskråer i Middelalderen* i 2 bd., men også her vil man i listerne kunne finde et stort navnestof. Bindene er forsynet med originale sag- og navneregistre. Det samme gælder optrykket af O. Nielsen: *Gamle jydsk Tingsvidner 1438-1556*, men i dettes register er ikke medtaget „alle bønder med kristelige helgennavne“, d.v.s. hovedparten alle bønderne benævnt med patronym.

Til slut skal det også omtales, at *mikrofich-udgaven af Persh T* indtil 1966, hvor som bekendt jo alle hæfter er udsolgt, også foreligger nu. Af kommende ting kan man glæde sig til *Gjessings Jubellærere*, hvor man har fået den fortræffelige idé at lade et slægtsnavnerregister indgå i hvervebrochuren. Så har man da det, også selvom man ikke har råd eller plads til at anskaffe selve optrykket.

HANS H. WORSØE

Birthe Børgesen: Grosserer Skjold C. G. E. Børgesen og dr. phil. Frederik C. E. Børgesens slægt. Kbhvn. 1977, 190 s. Eget forlag, Sundvej 4^e, 2900 Hellerup.

I et smukt udstyr og på eget forlag har Birthe Børgesen udsendt en bog om sin slægt under ovenstående titel. Familien skal være kommet til Bornholm med en pottemager fra Skåne, men dens stamfader Børge Pedersen i Østerlars kendes kun fra kirkebogens omtale af ham ved sønnen Peder Børgesens dåb 1733. Denne søn kom ind ved søetaten og fik bopæl i Nyboder, hans søn Christian Conrad B. 1760-1829 blev krigsråd og kommandoskriver ved Holmen, og dennes næstyoungste søn var strandkontrollør Frederik B., 1802-1885, som var far til grosserer Skjold C. G. E. Børgesen, 1830-1905, og dermed farfar til botanikeren dr. phil. Frederik C. E. Børgesen, 1866-1956, hvis ene datter er bogens udgiver. Dette er forklaringen på bogens noget tunge titel, som vel mere naturligt kunne have været „Mønsterskriver Peder Børgesens slægt“, men dette ville have krævet, at alle hans, i det mindste mandlige, efterkommere var blevet behandlet, hvad ikke er tilfældet. Med stofets givne behandling, som er centreret omkring forfatterindens egne nære familie, er den anvendte titel derfor ikke misvisende. Det er naturligvis enhver forfatters ret selv at udvælge sit stof, men i dette tilfælde medfører det, at slægten Børgesen stadig ikke kan betragtes som endeligt udforsket og behandlet.

Når dette er sagt, er der kun positive ting at tilføje: billederne står i Viborg Specialtrykkeris offsettryk helt fremragende klart, og der er en fylde af stof, optryk af breve, traditionsstof, firmahistorie m.v., som må interessere langt ud over den snævre familiekreds, og som udgør mere end to trediedele af bogens knap 200 sider. Der savnes hverken regi-

ster eller indholdsfortegnelse, og man konstaterer således let, hvilke andre personer, der behandles i bogen. Det gælder især *hosekræmmer Severin Bergs, 1795-1858, og snedkermester Johan Chr. Lehmanns, 1750-1818, slægter, hvori slægten Weber er indgift.*

Det skal til slut tilføjes, at dette smukke slægtshistoriske arbejde ikke er forfatterindens debut. Denne fandt sted i 1974 med udgivelsen af *H. F. Øllgaards: Provst Herman Frederik Petersen, hans hustru Augusta Eleonora Grundtvig og deres slægt* (104 s.), som i stil og anlæg minder meget om Børgesen-slægtsbogen, men trykket er afgjort bedre i sidst-udkomne værk. Man må håbe, at omtalte værk heller ikke bliver det sidste, vi får at se fra denne forfatterinde.

HANS H.WORSØE

GENERALFORSAMLING 1978

På generalforsamlingen d. 17. april 1978 meddelte formanden, at der var nedsat et udvalg til forberedelse af et nærmere samarbejde med de lokale slægtshistoriske foreninger med henblik på en mulig landsforening.

I 1979, hvor Samfundet runder de 100 år, vil Personalhistorisk Tidsskrift udkomme som et særbind specielt med instruktive artikler, og i 1980 vil foreningen yderligere markere sit jubilæum ved at tilbyde at være medarrangør af en international genealogisk-heraldisk kongres i København.

Alle valg var genvalg. Efter generalforsamlingen talte kgl. ordenshistoriograf Tage Kaarsted om „Ordenskapitlets ridderbiografier“, som nu gradvis gøres tilgængelige for forskningen.

SAMFUNDET FOR DANSK GENEALOGI OG PERSONALHISTORIE

Medlemsbidraget er 50 kr.

Samfundet har siden dets stiftelse i 1879 udgivet:

PERSONALHISTORISK TIDSSKRIFT

1. række, bind 1-3 (1880-82) ved *F. Krarup*.
1. række, bind 4-6 (1883-85) ved *G. L. Wad*.
2. række, bind 1-4 (1886-89) ved *G. L. Wad*.
2. række, bind 5-6 (1890-91) ved *H. W. Harbou*.
3. række, bind 1-3 (1892-94) ved *H. W. Harbou*.
3. række, bind 4-6 (1895-97) ved *G. L. Grove*.
4. række, bind 1-2 (1898-99) ved *C. E. A. Schøller*.
4. række, bind 3-6 (1900-03) ved *G. L. Grove*.
5. række, bind 1-6 (1904-09) ved *G. L. Grove*.
6. række, bind 1 (1910) ved *G. L. Grove* og *Paul Hennings*.
6. række, bind 2-6 (1911-15) ved *Paul Hennings*.
7. række, bind 1-6 (1916-21) ved *Paul Hennings*.
8. række, bind 1-6 (1922-27) ved *Paul Hennings*.
9. række, bind 1-6 (1928-33) ved *H. Hjorth-Nielsen*.
10. række, bind 1-6 (1934-39) ved *H. Hjorth-Nielsen*.
11. række, bind 1-6 (1940-45) ved *H. Hjorth-Nielsen*.
12. række, bind 1-3 (1946-48) ved *H. Hjorth-Nielsen*.
12. række, bind 4-6 (1949-51) ved *Albert Fabritius*.
13. række, bind 1-2 (1952-53) ved *Albert Fabritius*.
13. række, bind 3-6 (1955-58) ved *Sven Houmøller*.
14. række, bind 1-6 (1959-65) ved *Sven Houmøller*.
15. række, bind 1-6 (1966-72) ved *Hans H. Worsøe*.
16. række, bind 1- (1973-) ved *Hans H. Worsøe*.

Indholdsfortegnelse til tidsskriftets første 50 årgange findes i årgang 1930,
til årgangene 51-66 i 1946 og til 67-85 i 1966.

Indholdsfortegnelse til 15. række (årg. 86-92) er udgivet separat 1973.

Samtlige indholdsfortegnelser kan købes i særtryk.

Alle hæfter ældre end 1967 samt årgang 1972 er udsolgt.

Enkelte hæfter af årgangene 1967-71 (15. række) sælges for 15 kr., 1973 ff (16. række) for 25 kr. stykket. - Ved køb af et sæt af de på lager værende årgange leveres disse til medlemmer for 100 kr., til ikke-medlemmer for 300 kr. Indholdsfortegnelserne til de første 50 årgange koster 10 kr., ligeledes indholdsfortegnelserne for 1930-45 og 1946-65, medens indholdsfortegnelsen 1966-72 koster 5 kr. - De 4 indholdsfortegnelser sælges samlet for 25 kr.

Bestillinger sendes til sekretæren, arkivar cand. mag. Hans H. Worsøe, Stenshøj 12
Brunshåb, 8800 Viborg.

PUBLIKATIONER

UDGIVET AF

SAMFUNDET FOR DANSK GENEALOGI OG PERSONALHISTORIE

- Kr. Erslev: Danmark-Norges Len og Lensmænd 1596-1660.* 1885 Udsolgt
Henry Bruun: Danmarks Amtsforaltere 1660-1848. 1919 Udsolgt
Fritz Jürgensen West. De kongelige Amtmænd i Hertugdømmet Slesvig 1660-1864. 1921 Udsolgt
Indholdsfortegnelse til Personalhistorisk Tidsskrifts første 50 Bind.
Ved H. Hjorth-Nielsen. 1930. Fototeknisk optryk Kr. 10,00
Indholdsfortegnelse til Personalhistorisk Tidsskrift 1930-45. Ved
Albert Fabritius. 1946. Fototeknisk optryk Kr. 10,00
Indholdsfortegnelse til Personalhistorisk Tidsskrift 1946-1965,
12.-14. række. Ved Hans H. Worsøe. 1967 Kr. 10,00
Indholdsfortegnelse til Personalhistorisk Tidsskrift, 15. række,
1966-1972. Ved Hans H. Worsøe. 1973 Kr. 5,00
Perlestikkerbogen. Ved Hans Knudsen og Albert Fabritius. 1954. Kr. 37,50
Særpris for Samfundets medlemmer: kr. 28,00.
*Albert Fabritius: Giertrud Birgitte Bodenhoffs mysterium og grav-
røverierne på Assistens kirkegård.* 1955 Udsolgt
Alfred Larsen: Lolland-Falsters degne og skoleholdere. 1960 Udsolgt
Borgmester Niels Jacobsens stambog, ved Albert Fabritius Udsolgt
Allan Tønnesen: Helsingørs Bomærker. 1968 Kr. 32,00
Særpris for Samfundets medlemmer: kr. 22,00.
Albert Fabritius. Nekrolog og bibliografi Kr. 15,00
Hvem forsker Hvad 1969-71 Udsolgt
Hvem forsker Hvad 1972, 1973 og 1974 à Kr. 10,00
Hvem forsker Hvad 1975 Kr. 12,00
Hvem forsker Hvad 1976 Kr. 13,00
Hvem forsker Hvad 1977 Kr. 15,00
Dødsfald i Danmark 1968, 1969, 1970, 1971. Ved Niels Friis. . à Kr. 10,00
Dødsfald i Danmark 1972. Ved Benedikte Friis Kr. 10,00

SAMFUNDET EJER OPLAGET AF

Kristian Carøe: Den danske Lægestand:

- V. Supplementbind. 1922 Kr. 2,00
De øvrige bind er udsolgt.

*Henvendelse til sekretæren, arkivar cand. mag. Hans H. Worsøe,
Stenshøj 12, Bruunshåb, 8800 Viborg,
eller formanden, afdelingsbibliotekar Søren Houmøller,
Sdr. Fasanvej 46, 2500 København Valby.*